BEKIÉNYI IVÁN

A MAGYAR SZENT KORONA

MAGYARORSZÁG CÍMERE ÉS ZÁSZLAJA

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ 1996

EZ A KÖNYV
BERTÉNYI IVÁN: A MAGYAR KORONA TÖRTÉNETE
CÍMŰ MŰVÉNEK (KOSSUTH KÖNYVKIADÓ, 1978)
NEGYEDIK, BŐVÍTETT KIADÁSA

MEGJELENT
A MILLECENTENÁRIUM ÉVÉBEN

A KIEGÉSZÍTŐ TANULMÁNYOK SZERZŐI:

BERTÉNYI IVÁN
MAGYARORSZÁG CÍMERE

CS. KOTTRA GYÖRGYI
MAGYARORSZÁG ZÁSZLAJA

ISBN 963 09 3834 0

ELŐSZÓ
A NEGYEDIK KIADÁSHOZ

Csaknem két évtizede már, hogy a jelen munka első kiadása *A magyar korona története* címmel napvilágot látott. Az akkori kultúrpolitika viszonyai közt a szerző azt is sikernek könyvelhette el, hogy a „Szent Korona" megnevezést mint a történelmi idők forrásaiban szereplő kifejezést használhatta. A Koronánk Amerikából történő hazahozatalát bejelentő, az Amerikai Egyesült Államok és az akkori magyar állam részéről kiadott közös közlemény magyarországi Szent István koronájaként említette becses nemzeti ereklyénket; az ezen alkalomból koronázási jelvényeinkről egyidejűleg több napilapban publikált közleményeknek a szerzők által adott címét központi utasításra (és a szerzők hozzájárulása nélkül) egységesen „Koronaékszereink" címre változtatták. Ez - függetlenül az eljárás módjától - tárgyszerűen is kifogásolható volt, hiszen a koronázási palást tagja ugyan a koronázási jelvényegyüttesnek, de természetesen nem ékszer...

Annak ellenére, hogy néhány terminológiai kérdésben, egyes megfogalmazásokban a szerzőnek engedményeket kellett tennie, a munka elérte célját; sikerült bemutatnia koronánkat, a keletkezéséről szóló különböző elméleteket és a Szent Korona-eszme történetét. Mindez az osztályharcos marxista államfelfogás mellett az adott körülmények között támasznak, hozzájárulásnak számított a hazai nemzettudat ápolásához, és a történelmi magyar állameszme megismertetését jelentette nem kis körben, hiszen a könyv három kiadásban (1978-ban, 1980-ban és 1986-ban) öszszesen több mint kétszázezer példányban látott napvilágot.

A szerző ezúttal már a munka címében is szerepeltetheti a Szent Korona megnevezést, ugyanakkor a „magyar" jelző meghagyásával tekintettel kíván lenni azokra a magyar állampolgárokra, akik már nem érzik magukénak a törté-

nelmi idők szemléletmódját, de ugyanakkor szellemi kincsüknek tekintik nemzeti ereklyénket. Egyúttal e megnevezés a munka címében kapcsolatot teremt a régi kiadások és a mostani között. Jelen szövegünk kisebb változtatásokkal lényegében követi az első három kiadásét. A korona keletkezésének a kérdéséről szóló fejezetet az első és a második kiadást követően már 1986-ban is jelentősen bővíteni kellett. Azóta ismét jó néhány szerző próbálta megfejteni becses nemzeti ereklyénk születésének a rejtélyét. Ezt természetesen e sorok írójának is figyelembe kellett vennie, így jelen munka igyekszik a legfontosabb kutatási eredményekre reflektálni. Úgyszintén az „élet írta tovább" a Szent Korona-eszme történetét 1989 után. Az új kiadást átolvasva erről is tájékozódhat az olvasó.

Remélve, hogy az előző kiadások óta felnövekedett nemzedék is örömet talál a munkában

Lectori salutem!

Budapest, 1996. február 15.

a *Szerző*

BEVEZETÉS

1978. január 6-án az Egyesült Államok kormánya nevében és Carter elnök személyes képviseletében Cyrus Vance külügyminiszter ünnepélyesen átadta a Parlamentben a Szent Koronát és a többi koronázási jelvényt a magyar társadalom egészét szimbolizáló küldöttségnek. Ezzel az ezredéves önálló állami létünket szimbolizáló Szent Korona több mint három évtizedes távoliét után ismét magyar földre érkezett és a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében került megőrzésre.

A magyar Szent Koronáról külföldi „fogsága" idején, főleg idegen nyelveken, számos tanulmányt írtak, több könyvet jelentettek meg. Ezeknek a zömükben magyar nyelven soha napvilágot nem látott és csak a szaktudósok szűkebb köre által ismert műveknek az eredményeit az ideológiai „vasfüggöny" akkoriban elzárta a közvélemény elől. így kevesen tudhatták, miként fejlődött tovább az a hagyományos felfogás, amelyet az 1945 előtti tudományaink a korona keletkezéséről vallott. A korona hazahozatala óta is több neves kutató vizsgálta becses nemzeti ereklyénket. E könyv szerzője ezért nem azt tűzte ki elsődleges céljául, hogy' a koronáról szóló szinte könyvtárnyi régebbi és újabb irodalom eredményeit minden ponton meghaladja, és saját kutatásai alapján teljesen új tudományos eredményeket nyújtson. Számos helyen ugyan erre is sor kerül, de munkájának mégis az az elsődleges feladata, hogy' becses nemzeti ereklyénket, a koronát bemutassa az érdeklődőknek, és tárgyilagosan, de kritikával ismertesse a hozzá fűződő újabb kutatási eredményeket. Nem csupán a korona keletkezésének kérdéseivel ismerteti meg az olvasót, hanem szól arról is, mire és miként használták e koronát, s mi volt az idősebbek által annyiszor hallott „Szent Korona-eszme". És természetesen nem maradhat el magának az ékszernek a története,

hisz a Szent Korona mintegy részt vett nemzetünk számos jelentős sorsfordulóján, szinte a magyar történelem tükörképévé vált. Ez teszi érthetővé, miért szerette, miért tisztelte népünk hosszú évszázadokon át a királyok fejékét, az állami életünket szimbolizáló s a nép egyszerű fiai számára csak kivételes alkalmakkor látható koronát.

Amint látni fogjuk, a Szent Korona keletkezéstörténete a művészettörténet, a régészet, a történettudomány és az insigniológia (jelvénytan) talán legvitatottabb problémája. Mivel nem tudjuk bizonyosan, valóban érintette-e Szent István fejét a jelenlegi koronának legalább egy része, s azt sem, milyen koronákat használtak korai uralkodóink királylyá avatásánál, a Szent Korona megnevezést lehetőleg csak (a már nagy valószínűséggel meglévő) jelenlegi korona megjelölésére használjuk, illetve ott, ahol a régi források és a szakirodalom is Szent Koronát említ. Ahol ez nem okoz zavart, röviden csak koronát, esetenként királyi koronát írunk, máskor szükség szerint a „magyar" jelzőt is alkalmazzuk. Tudatában kell azonban lennünk, hogy történelmünk hosszú évszázadain át hazánkban sokan viseltek koronát, így a királynék, a hercegek, sőt ismerünk egyes nagybirtokosok tulajdonában lévő fejékeket is. Az ezektől való megkülönböztetés olykor feltétlenül szükségessé teszi a „királyi" jelző kitételét. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy egy-egy uralkodó kincstárában több „királyi" koronát is őriztek, hiszen alkalmanként egyes ceremóniáknál használtak ún. „házi" koronákat is. Ez utóbbiakhoz különösebb tudattartalom nem tapadt. Az elhunyt királyokat általában halotti koronával fektették a sírba, közülük a régészek többet meg is találtak. Azt is tudjuk ugyanakkor, hogy a koronák használata az elmúlt évezredben nem csak hazánkban, hanem más országok fejedelmi köreiben is általánosan elterjedt szokás volt, így esetenként meg kell különböztetni egymástól a német-római császári, osztrák császári, osztrák főhercegi, az angol, a francia, a cseh stb. királyi és a magyar királyi koronákat.

A koronák használatának szokása régmúlt idők ködébe vész. A Halstatt-kori (Kr. e. 1000-500) mihalkovói kincsben színarany diadémot találtak. Feltehetőleg egy fejedelemasszonyé volt. A novocserkaszi diadém (Kr. e. III. század) egy szarmata királynő sírjából került napvilágra. Fák és szarvasok

ábrái váltakoznak rajta. Még korábban egyszerű szalag volt a sumerok koronája, míg az asszír királyok kettős koronát használtak. De ismerték a koronát az ősi Egyiptomban, használták a zsidóknál és Perzsiában is. A perzsa királyok fehér gyapjúból készült egyszerű szalagot tekertek a fejük köré, s ezt drágakövekkel díszítették. Ezt a szalagot vette át birodalmuk meghódítója, Nagy Sándor (Kr. e. 336-323), és hordta a *kausia* - a makedónoknál szokásos fejfedő - körül. Az ókori Görögország legnagyobb hatalmú uralkodójának tekintélye révén használata tovább terjedt. De nem csak az uralkodók - sőt gyakran nem is elősorban az uralkodók - viseltek koronát az ókorban: sokszor díszítették virágokból font koszorúkkal vagy drága, díszes fémből készített koronákkal az isteneket, istennőket, papokat, az égieknek szánt áldozatokat, vagy akár saját magukat is a vallási ünnepségek résztvevői. (Különben a latin *corona* szó koszorút is jelent.) De kitüntetésként is adományoztak koronát. Rómában ún. falkoronát kapott az, aki elsőként lépett egy ellenséges város, erődítmény falára; polgári koronát, aki az ellenség kezéből római polgárt szabadított ki. A szárazföldön tanúsított hősiességért járó aranykorona helyett hajóorrszerűen kiképzett fejék járt annak, aki tengeri csatában tüntette ki magát. Ha a győztes hadvezér hazatért, s engedélyt kapott rá, hogy serege élén díszmenetben vonuljon be Rómába, *ovatiós* koronát, nagyobb szabású diadalmenet esetén *tríumphalis* koronát viselhetett (a latin ovatio, illetve triumphus szóból). Idővel a korona fokozatosan kizárólag a dicsőség, a hatalom jelképévé vált. A császárkorban a hadsereg legfőbb parancsnoka a császár volt, s mivel így elvileg minden háború az ő irányítása alatt folyt (akkor is, ha személyesen nem volt jelen a csatában), nagy diadalmeneteket egyre inkább csak ő tarthatott.

A késői császárkorban az uralkodó mellett egyre nagyobb szerephez és befolyáshoz jutott Rómában a testőrség, amely nem csak őrizte, hanem - ha az események úgy alakultak -esetről esetre leváltotta, sőt meg is ölte a császárt, és új uralkodót állított a birodalom élére. Érthető, ha a császárok igyekeztek a testőrség kegyeit keresni, s így a testőrgárda hamarosan olyan típusú díszes sisakot kezdett viselni, mint a császár. Ez utóbbi a IV. században azzal különböztette meg

magát testőreitől, hogy díszes sisakjának tartórészére két végével lelógó szalagot, (diádéin) köttetett, amelyet több kisebb drágakő díszített, a homloka fölötti részre pedig egy nagy, kiemelkedő drágakövet is helyeztetett. Ugyanilyen nagyr drágakő van már a novocserkaszi koronán.

A Nagy' Konstantin uralkodása idején (306-337) kialakult sisakkoronának (galea) fontos szerep jutott a koronák középkori fejlődésében. Egyébként a késő római császári ceremóniában erősen érezhető az iráni hatás. A Római Birodalom bukása után a germánok nem a diadémot, hanem a sisakot választották uralmi jelvényül. Míg a közrendű germán harcos födetlen fővel vonult az ütközetbe, a király - más uralmi szimbólumok mellett - sisakkoronát viselt. Az angolszászoknál is ez terjedt el. Ebből a koronafajtából alakult ki aztán a pántos korona, ahol a két keresztpánt ugyanúgy beboltozta a koponyát, mint egy sisak. További - ezredforduló előtti, illetve akörüli - koronák a diadóm folytatásának foghatók fel: nem zárulnak pántokkal a fej felett (ezért nyílt koronák), legfeljebb a korona abroncsára helyezett díszítések, zománcképek emelkednek ki. Ha az így' kimagasló díszítmények stilizált liliomra emlékeztetnek, a szakemberek liliomkoronáról beszélnek.

A középkorra Nyugat- és Közép-Európában nagy' általánosságban az a felfogás alakult ki, hogy' aki zárt koronát visel, afölött már nem áll földi hatalom. Ezért került sor a császári korona, majd számos királyi korona pántokkal való beboltozására, zárt koronává alakítására, míg a hűbéri felsőbbséget elismerők - a nem szuverén uralkodó, illetve egyes főurak - nyalt koronát viseltek. Ezért díszítette nyílt - többnyire liliomos - korona a magyar nemesi címereket is.

A bizánci uralkodók koronahasználatának fejlődése is a Nagy' Konstantin-féle késő római sisakkoronából vezethető le. Eredetileg az egyszerű teveszőrsapkát nevezték kamelaukionnak, amelyből kisebb kitérők után később, a XI. század végére az uralkodó császárok díszes, pántos, abroncsáról láncokon lecsüngő gyöngyükkel, kőberakásokkal (cataseistae) ellátott „szent" koronája fejlődött ki. Bizáncban tehát előbb kialakult a zárt uralkodói korona, mint Nyugat-Európában. A császárné koronája, a stemma, nyalt maradt, de idővel egyre magasabb lett, és viselője koronasapkát hordott alatta.

A MAGYAR KORONA LEÍRÁSA, KÉPEINEK SZIMBOLIKÁJA

A magyar királyok fej éke aranyból készült, rekeszzománc képekkel. Két részből áll. Felső fele sötétebb, tisztább aranyból kimunkált négy keresztpánt, a pántok 51-52 mm szélesek. Ezt a felső koronarészt ábráinak latin nyelvű magyarázatai után a régebbi szakirodalom latin koronának (corona Latina) nevezte el. A négy pánt aranyabroncson nyugszik. Ez vastagabb, halványabb, nagyobb ezüsttartalmú, rekeszzománc képeit görög nyelvű magyarázatok kísérik. Ezért lett a neve görög korona (corona Graeca), de minthogy megtalálható rajta a bizánci birodalom uralkodójának és fiának a képe, nevezik bizánci koronának is. A korona magassága - a tetején található, ferdén álló latin kereszt nélkül - 127 mm. Az alsó koronarész nagyobb átmérője 216 mm, a kisebb 204 mm, az abroncs tehát nem szabályos kör alakú. Kerülete: 720 mm. Két oldalán négy-négy, 10-13 cm hosszú lecsüngő aranylánc látható, amelyeknek mindegyike lóhere formában csoportosuló drágakövekben végződik. Hátul, középen, egy hasonló lánc csüng alá.

A görög és a latin koronarész alakjai egyaránt a középkor vallásos világába vezetnek bennünket. A. görög korona maga is két részre oszlik: egy alsóra és egy felsőre. A felső részen elöl jobbról-balról fültől fülig háromszög alakú és félköríves oromzatok váltakoznak. Minden oromzat csúcsán 1-1 színes (vörös, kék, fehér) drágakő ül. Az oromzatok zöldes mintázatai olyan zománceljárással készültek, amely a világosság felé fordítva az üveghez hasonlóan átlátszik (translucid). Ez azért lehetséges, mert mezőik nem fémlemezre kerültek, hanem az oromdíszek rekeszfalait Máriaiivegre rakták fel, majd beolvasztás után ezt lecsiszolták. Hátul az oromzatokat nagy gyöngyök helyettesítik. Elöl a felső rész közepén, kiemelt helyen a trónuson ülő „világbíró" Krisztus, görög szóval *Pantokrátor* képe látható.

A Pantokrátor fejét keresztes fénykoszorú övezi. Jobbját (görög szertartás szerinti mozdulattal) áldásra emeli, baljában könyvet tart („az élet könyvét"). A görög korona ábrái közül egyedül ő szerepel teljes alakban, a többieknek csak mellképük látható. Krisztus trónusának jobb és bal oldalán egy-egy ciprusfa („életfa") áll, a két fa felett kör alakú mezőkben Krisztus monogramja olvasható (bizánci szokás szerint görög betűkkel írva). Minthogy ¿ bizánci művészetben sokszor ábrázolják Krisztust, amint éppen megkoronázza az uralkodót, a Pantokrátor képe a koronán a feudalizmus eszmerendszerének megfelelően a koronával nyert uralkodói hatalom isteni eredetére utal.......

A bizánci korona felső részének hátoldalán, a trónuson ülő Krisztussal átellenben fekete szakállas uralkodó képe vonja magára a figyelmünket. Míg a Pantokrátort ábrázoló oromzat 47 mm magas és 5 5 mm széles volt, az átellenben lévő alaké kisebb, csak 40 mm magas és 45 mm széles. A görög felirat szerint e férfiú „Mihály, a rómaiak (értsd: a bizánciak) császára, a Dukász". Teljes császári díszében pompázik előttünk. Válláról a bizánci uralkodók jellegzetes ruhája hull alá. Koronával ékesített fejét kékeszöld dicsfény övezi, jobbjában á bizánci császárok hagyományos, a nyugat-európai jogarnak megfelelő jelvényét, a *labarumot* tartja, bal kezében kardmarkolat látható. Dukász Mihályt más, korabeli ábrázolások és leírások is hasonlónak mutatják, mint a koronán látható képe. Császár voltát az is hangsúlyozza, hogy a zománckép betűi, amelyek őt megnevezik, vörös színűek. (A bizánci császári oklevelekben az aláírás mindig vörös betűs.) A görög korona zománcképei közül - ha átellenben is - egyedül Dukász Mihály portréja került a Pantokrátorral egy sorba, s így' megelőzte nem csak az alsó részen megjelenített világi személyeket, hanem az ott található arkangyalokat, illetve szenteket is. Mindez a császárnak, a Föld urának a nagyságát, Krisztushoz hasonlatos voltát hangsúlyozza: ő az égi hatalom földi hordozója.

A görög korona alsó részén nyolc négyszögletű, színes zománclemez váltakozik sima mezőkkel, amelyek mindegyikében egy-egy nagyobb drágakő látható. A középső koronatengely két oldalán, jobbról és balról, két arkangyal mellképe tűnik fel: Mihályé és Gábrielé. Mindketten a korona

középső tengelye felé, azaz előre néznek. Kezükben három ágban végződő hírnöki pálca látható. A bizánci egyházi művészet gyakran ábrázolta így a két arkangyalt. A mellképeken a fejek mellett jobbról-balról görög betűk jelölik - rövidítéssel hogy valóban Mihály, illetve Gábriel arkangyalé a két kép. A koronán feltehetően nem pusztán díszítő szerepük van, hanem fontos eszmei funkciójuk is. A bizánci hagyomány szerint Nagy Konstantínnak az Ur angyala hozta le az égből a koronát és a császári jelvényeket. Ismerünk olyan X. századi bizánci ábrázolást, amely szerint Krisztus az égből koronát nyújt a császár felé, Gábriel arkangyal ezt az uralkodó fejére teszi, Mihály arkangyal pedig kezébe adja a lándzsát. A két arkangyal, akiknek képe a felső rész Pantokrátorával mintegy háromszöget alkot, a koronaabroncson egyértelműen a koronázás és az uralkodói hatalom égi eredetére utal.

A görög korona következő két ábrája jobbról és balról ismét párba állítható. Mihály arkangyal mellett Szent György, Gábriel mellett Szent Demeter - ugyancsak az őket megnevező görög betűkkel kísért - képét helyezték el. Mindkettő a bizánci egyház kedvelt harcos szentje. Érthető, hogy jobb kezükben mind a ketten lándzsát tartanak, bal oldalukat pajzs oltalmazza. Szent György Bizáncban a katonák védőszentje volt, az ő képe díszítette a császárok zászlóit. (Bizánc bukása után az orosz cárok is címerükre, zászlajukra vették sárkányölő Szent György alakját; e jelenet a közép- és nyugat-európai vallásos művészetben is kedvelt volt.) Szent Demeter, a bizánciak másik harcos szentje, a vallásos hagyomány szerint, számtalanszor kelt ki sírjából s válságos pillanatban fehér lován megjelenve visszafordította a barbár seregek áradatát, megverte a hun, szláv, avar és bolgár támadókat. Szent György és Szent Demeter alakja tehát minden bizonnyal a barbárok elleni harcban az égiek segítségét jelképező motívumként kerülhetett a koronára.

Kétoldalt továbbhaladva hátrafelé, Szent György mellett Szent Kozma, Szent Demeter mellett Szent Daruján látható. A két orvosszent annak köszönhette népszerűségét, hogy a hagyomány szerint ingyen gyógyítottak. Ábrázolásuk megfelel a bizánci művészet felfogásának: jobb kezüket a mellük előtt tartják s orvosi műszert fognak. Az önzetlen égi tudo-

mány közvetítőiként kerülhettek a koronára. Kozma és Damján után két e világi személyiség ábrázolása következik: az egyik Bíborbanszületett Konstantin, a rómaiak (azaz: a bizánciak) császára, a másik „Geobitzász, Turkia hívő királya". (Geobitzászt a kutatók szinte kivétel nélkül Gézával azonosítják.) Dk már egészen hátra, Dukász Mihály képe alá kerültek és ugyanúgy háromszöget alkotnak vele, mint elöl a Pantokrátor a két arkangyallal. Konstantin Dukász Mihály trónörököse és társcsászára volt, képe sokban emlékeztet apjáéra: koronás fejét ugyanolyan fénykoszorú övezi, koronájáról, akárcsak apjáéról, drágakövekben végződő aranyláncok csüngenek alá. Konstantin ruházata is hasonló apjáéhoz. Bal keze kardmarkolatán pihen. (Zárójelben megjegyezzük, hogy egyes kutatók a zománclemezen csak neve három első kezdőbetűjével (KON) jelölt alakot nem Dukász Mihály fiával, Konstantinnal, hanem a császár hasonló nevű fivérével és társcsászárával azonosítják.)

Míg Konstantint vörös színű betűk illették meg, Géza képén a kékes felirat azt jelzi, hogy király ugyan, de rangban elmarad a császár és a társcsászár mögött. A szöveg „Turkia" megnevezése minden bizonnyal Magyarországra utal: a bizánci források az ezredforduló táján turkoknak nevezték a magyarokat. Külön figyelmet érdemel a Géza királyi címe mellé tett „hívő" jelző: ez a görögben jelent hívő keresztényt, de van „hű" értelme is, ami célzás lehet arra, hogy Géza hű barátja, szövetségese Bizáncnak. Gézát nem csak Magyarország királyának nevezi a korona, hanem uralkodóként is ábrázolja: fején korona van (persze nem olyan, mint Dukász Mihályé és Konstantiné), de a fejét nem övezi fénykoszorú. Jobbjában kettős keresztet tart, de a kereszt alsó vízszintese csak egy szakaszon egyenes, középső része felül nyitott félkörök alakjában van kiképezve. Géza bal keze is kardon nyugszik. A koronán való ábrázolása és elhelyezése tehát amellett, hogy' megbecsülést, elismerést jelent, egyben azt is érzékelteti, hogy' Gézát mégsem lehet a bizánci uralkodókkal egyenlőnek tekinteni.

A bizánci korona oromlemezei mögül drágakövekkel szegélyezett aranypántok nyúlnak fel a koronacsúcs felé. A négy pánt alul a görög koronának a Pantokrátort és Dukász Mihály császárt ábrázoló zománclemezei mögül, illetve a

két oldalon levő kis félkör alakú oromlemezek mellől indul ki. Fenn középen a négy pánt négyszögletes lemezben egyesül. E négyr, egymást keresztező pánt és a középső lemez alkotja a latin koronát, amelyet szintén zománcképek díszítenek. Tehát a bizánci koronapántra szerelték rá a latin korona keresztpántjait. A négy félpánt mindegyikén két-két kép van, de a görög korona Pantokrátort és Dukász Mihályt ábrázoló oromlemezei ezekből egyet-egyet szinte teljesen elfednek. A latin korona tetején a négyszögletes lemez szintén a trónusán ülő Krisztust ábrázolja, két oldalán egy-egy ciprussal, „életfával". Feje körül keresztes fénykoszorú, jobbját áldásra emeli, baljában „az élet könyvét" tartja. Feje mellett jobbról és balról egy-egy kör alakú mezőben a nap és a hold képe. A Krisztus-alakot középen kerek, csavarmenetes lyuk fúrja át, a korona tetején álló kereszt beillesztésére. Az elmondottakból kitűnik, hogy a latin korona Krisztus-ábrázolása, bár másként ül, mégis igen sokban emlékeztet a görög korona Pantokrátorára, egyes kutatók fel is tételezik, hogy annak utánzataként készült.

Alaün korona első keresztpántjának alsó zománclemeze alig látható, mert a bizánci korona Pantokrátora elfedi. Csak a latin nyelvű névfelirat árulkodik arról, hogy Szent Bertalan apostol képét helyezték a zománclemezre, amelynek mintegy kétharmada hiányzik (szétporlott, csonka). Fölötte a zárt zománctábla fénykörrel övezett, ősz szakállú férfialakja könyvet tart a bal kezében, jobbjával a könyvre mutat. A felirat szerint Szent Jánosé ez a kép. A jobb oldali keresztpánt alsó, szakálltalan fiatal férfialakja Szent Fülöp, fölötte a félkörrel övezett, Szent Jánoshoz hasonló, jobbját áldásra emelő szakállas férfi Szent Pál.

A hátsó koronapánt alsó, Dukász Mihály ábrájától elfedett zománcképén újabb szakállas apostol képe van: Szent Tamásé; felette a fénykörrel övezett, baljában kéziratttekercset tartó szakállas alak a latin felirat tanúsága szerint Szent Jakab. Végül a bal oldali pánt alsó képén levő apostol Szent András, felette az ősz szakállú, jobbjában kulcsot, baljában kézirattekercset tartó férfi Szent Péter.

A latin korona ábráinak magyarázata jóval egyszerűbb, mint a bizánci korona képeié: a bibliai Jézus Krisztus és nyolc apostola került a zománclemezekre. Mivel pedig a

vallásos hagyomány szerint Krisztusnak tizenkét apostola volt, az is nyilvánvaló, hogy a kompozícióhoz valamikor hozzátartozott mind a tizenkét apostol zománcképe. Mivel négy apostol zománclemeze teljesen hiányzik, ez azt jelenti, hogy a középkorban hagyományos tizenkettőnek tekintett apostolok sorozatát alaposan megcsonkítva helyezték a koronára.

Már eddig is volt szó néhányról azok közül a drágakövek közül, amelyek mind a latin, mind a görög koronát nagy számban díszítik. A nagyalakú csiszolt és csiszolatlan zafírok, gránátkövek, rubinok és ametisztek mellett kisebb igazgyöngyökből felfűzött egész sorok díszítik a koronát, illetve övezik körül annak alsó pántját. A sokszínű gyöngyöknek, valamint a zöldes translucid oromzatoknak köszönhető, hogy erősebb megvilágításban a korona egyszerre a legkülönbözőbb színekben ragyog fel.

A KORONA KELETKEZÉSÉNEK KÉRDÉSE

A TUDOMÁNYOS NÉZETEK FEJLŐDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

Jelenlegi formájában mind a latin, mind a görög koronarész az uralkodói hatalomnak Krisztustól és az égiektől való oredeztetésére utal. Emellett a görög korona Dukász Mihály bizánci császárnak kiemelt helyet biztosít (mint a kompozíció sugalmazása szerinti legfőbb földi hatalomnak) és finoman kifejezi a korona viselőjének a bizánci császár fennhatósága alá tartozását. Most próbáljuk meg felderíteni, milyen választ ad a tudomány arra a nehéz kérdésre, hogyan és mikor keletkezett a magyar királyi korona.

A késői középkor erről azt vallotta, amit első királyunk, István legendájának Hartvik püspök által Kálmán király uralkodása idején (1095-1116) készített változatában olvashatunk. Eszerint István (997-1038) „Asrik (Asztrik) püspököt, kit más néven Anastasiusnak mondtak, a szent apostolok küszöbéhez küldte, hogy' Szent Péternek, az apostolok fejedelmének örökösét megkérje: a Pannónia tájain kivirult zsenge kereszténységnek bő áldását elküldje, az esztergomi egyházat aláírásának tekintélyével főegyházzá szentelje, és a többi püspökséget is áldásával erősítse. Érdemesítse őt is arra, hogy' királyi diadémával izmosítsa, hogy' e tisztességre támaszkodva, amit Isten kegyelméből elkezdett, még keményebbre szilárdítsa.

Épp ez időben fogadta el Miesko, a lengyelek fejedelme övéivel a keresztény hitet, s a római szék elöljárójához követeket küldve kérte, hogy[7] apostoli áldással támogassák és királyi diadémával koszorúzzák. Kérésére a pápa rábólintott, s már egy jeles mívű koronát csináltatott, melyet néki áldásával s a királyi dicső ranggal elküldeni szándékozott. De mivel ismeri az Űr, kik az övéi,... elhatározta, hogy sokkal

inkább választottját, Istvánt ékesíti szerencsésen e világi koronával, majd azután ugyancsak őt díszíti fel még szerencsésebben az örökkévalóval. Tehát a kijelölt napon, melyen a már elkészített koronát a lengyelek fejedelmének kellett volna küldeni, illetve a megelőző éjszakán, a pápának látomásában megjelent Isten küldöttje és ezt mondta: »Tudd meg, hogy a holnapi napon, a nap első órájában hozzád ismeretlen nemzet követei jönnek, akik tőled fejedelmüknek az apostoli áldás ajándékával egyetemben királyi koronát követelnek. A koronát hát, melyet csináltattál, fejedelmüknek, miként kérik, eljuttatni ne habozzál. Mert tudd meg, hogy' ez néki a dicső királyi ranggal együtt élete érdemeiért jár.«

E látomás rendje szerint a következő nap megszabott órájában Asrik püspök a pápához ért, s a rárótt feladatot bölcsen ellátva, a szent fejedelem viselt dolgait rendben előadva kérte az apostoli széktől az említett kitüntetéseket; kimutatta, hogy méltó ilyen tisztességre és méltóságra, mert Isten segítségével meghódított több nemzetet, s hatalma által sok hitetlent az Úrhoz térített. Ezek hallatára nagyon megörült a római főpap, mindent megadott jóságosán, ahogy' kérték. Azonfelül keresztet küldetett a királynak, mintegy az apostolság jeleként, így szólván: »Én apostoli vagyok, ő viszont méltán Krisztus apostola, ha Krisztus annyi népet térített meg általa. Ezért rendelkezésére bízzuk, miként az isteni kegyelem őt oktatja, az egyházaknak s népeiknek mindkét törvény' alapján történő igazgatását.« Elnyervén hát mindent, amit kért, Asrik püspök vígan tért vissza hazájába, magával vitt mindent, amiért a vállalt utat végigjárta. Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és a kereszttel együtt, s miközben a püspökök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltozták, isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémájával szerencsésen megkoronázták."* A szép történetet mindenki elhitte, s miután III. Ince pápa (1198-1216) ezt tette meg első királyunk hivatalos életrajzának, általánosan elterjedt.

* Az idézett részt Kurcz Ágnes fordította.

Később II. Szilveszter pápa (997-1.003) nevében 1000. március 27-ére keltezett oklevelet, ún. Szilveszter-bullát hamisítottak a Hartvik-féle legenda figyelembevételével. Ez a bulla az esztergomi érsekség és a püspökségek engedélyezése mellett szintén említi a koronaadományozást. Amikor 16111-lian (majd 1659-ben) a koronával foglalkozó első könyv Révay Pélpr tollából megjelent, a szerző joggal vélekedhetett úgy', hogy a teljes koronát - tehát a görög koronarészt is - II. Szilveszter adományozta Szent Istvánnak. Révay koronaőrként maga is többször láthatta az uralkodói lejéket. Feltűntek neki az alsó koronarész képeinek görög feliratai is, és sikerült kiolvasnia Konstantin nevét. Ezt úgy' próbálta magyarázni, hogy' a korona görög munka, amelyet Nagyr Konstantin császár (306-337) annak idején I. Szilveszter pápának (314-335) ajándékozott, majd a pápai kincsből került II. Szilveszter birtokába, aki első királyunknak adta. (Érdekes, hogy' az elméletre hatott az ún. konstantini hamisítvány, amely szerint Nagy' Konstantin a pápának adományozta Itáliát. A vonatkozó adománylevél hanűsságát már 1440-ben bebizonyították, Révay mégis hitelesnek tartotta.)

1790-ben egy' budai templomban kiállították a II. József halála után Bécsből hazahozott magyar koronát. Ebből az alkalomból több tudósunk is megtekintette, többek között Weszprémi István, a neves debreceni orvos-tudós. Ő állapította meg elsőként, hogy az alsó koronarész görög betűkkel jelölt uralkodói személyiségei Dukász Mihállyal, Konstantinnal és I. Géza magyar királlyal azonosak. Minthogy' mind a három személy Szent István kora után élt, a teljes korona Szent Istvántól való eredeztetése nem volt tovább tartható.

A XVIII-X1X. század fordulóján a koronát vizsgáló tudósok közt szenvedélyes viták támadtak. Ezek során a neves jezsuita történész, Katona István az alsó rész Dukász Mihály bizánci császártól való adományozását elismerte ugy'an, de kitartott amellett, hogy' a felső korönarész pántjait a Flartvik-legendának és a Szilveszter-bullának megfelelően első királyunk kapta Rómából. Kollcr József pécsi kanonok, aki I. Ferenc király (1792-1835) "Koronázásakor tekinthette meg a koronát, továbbfejlesztette Katona álláspontját s a latin korona és a görög korona összeillesztését III. Béla (1172-1196) uralkodásának idejére helyezte.

A múlt század közepén és végén ismételten kiadott munkáiban Franz Bock, német műtörténész, a bécsi udvar bizalmasa többször is elismerte és támogatta Koller eredményeit. Mivel Bock számos más korona és ékszer kutatásával is híressé tette a nevét, szaktekintélye a kortárs és a későbbi tudósok állásfoglalását is lényegesen befolyásolta. Ráadásul ő már összehasonlító művészettörténeti elemzést is végzett, s a felső (latin) koronát közvetlenül az 100Q. év előtt keletkezett római munkának minősítette. Minthogy' Bock 1857-ben, tehát a magyar szabadságharc leverését követő önkényuralom idején az udvar megbízásából tekintette meg a koronát, a kiegyezés után Budapesten újabb vizsgálatot láttak szükségesnek. A Magyar Tudományos Akadémia Ipolyi Arnold püspök elnökletével bizottságot küldött ki, amely az I. Ferenc Józseftől (1848-1916) kapott engedély birtokában 1880-ban a budai királyi várban minden addiginál alaposabb vizsgálatot végzett. Ipolyi - hagyománytiszteléttől és politikai szempontoktól vezéreltetve - jelentésében és hat évvel később a koronáról és a koronázási jelvényekről írt nagy munkájában egyértelműen a felső rész római eredeztetése mellett foglalt állást, jóllehet e vonatkozásban számos kétsége merült fel. Megkísérelte rekonstruálni első királyaink koronáját, elhelyezve rajta a mai koronáról hiányzó négy apostol képét is; persze ezt semmilyen forrás nem támasztja alá. Ennek ellenére több szobrász átvette ezt a rekonstrukciót és az Ipolyi által elképzelt koronával alkotta meg Szent István szobrát. Ipolyi lelkesen bizonygatta II. Szilveszter pápa jártasságát az egyházi művészet minden ágában, különösen az ötvösművészetben és a zománckészítésben. Legfőbb bizonyítékként ő is a Szilveszter-bullát közölte le, pedig ezt 1740 óta már több történetíró is hamisnak vallotta. Nem sokkal Ipolyi nagy^r munkája után megjelent Karácsonyi János tanulmánya s végképp bebizonyította: a Szilveszter-bullát a XVII. században Tomkó boszniai püspök hamisította. Ráadásul Karácsonyi egy újabb tanulmányában a Hartvik-legendának a koronaküldésre vonatkozó részét 1150 körüli interpolatiónak (azaz: utólagos betoldásnak) minősítette.

Az 1880-as nagy vizsgálat alkalmával, bár nem a hivatalos bizottság tagjaként, néhány^ órán át tanulmányozhatta a

koronát a magyar régészet későbbi kiváló képviselője, az akkor még fiatalabb kutatónak számító Hampel József is. Ö a kor egyik legolvasottabb sajtóorgánuma, a *Vasárnapi Újság* hasábjain ugyancsak beszámolt a látottakról, s véleménye különbözött a hivatalos nézetektől. Ugyancsak az ő nézetei jelentek meg (bár névaláírása nem szerepelt) egy másik újság, az *Egyetértés* oldalain, ahol további kételyeket találhatott az akkori olvasó a laün koronáról vallott hivatalos állásfoglalással szemben. Miért van a koronapánton nyolc apostol a tizenkettő helyett? Miért törték át durván a középső lemezt (a Pantokrátort) a korona tetőkeresztjének a megerősítése céljából, ha a felső lemezek már eredetileg is koronának készültek? Mivel magyarázható, hogy Szent István állítólagos koronáját megcsonkították, eredeti íveit eltávolították, zománctábláit összetörték, csak azért, hogy’ a maradék részekkel Dukász Mihály jóval fiatalabb koronáját összetoldozzák? Súlyos kérdések voltak ezek! A korabeli olvasók megrökönyödéssel értesülhettek arról is, hogy a latin korona négy' pántja eredetileg egyenes lemez volt, s a felső (latin) koronát egy' másik tárgyból, például ereklyetartóból készítették. Hampel a koronapántok zománcait még a IX-X. századi Itáliából származtatta, de Pauler Gyula, a múlt század végének neves történetírója már továbblépett: minthogy' a ménfői csata után III. Henrik császár az ország jelvény'eit, a koronát és a lándzsát visszaküldte Rómába Szent Péter sírjához, e korona - szerinte - nyomtalanul eltűnt. A magyar korona I. Gézának Dukász Mihálytól kapott koronájával azonos, s ezt, az eredetileg nyalt koronát később, egy román kori munkából nyert négy' pánttal lezárták. Bár lehet, hogy e pántok valahogy’ összefüggtek Szent Istvánnal, az is lehet, hogy' egy olyan koronának voltak a részei, amelyet királyaink Aba Sámuel és I. Géza uralkodásának ideje között használtak, de az mindenképpen lehetetlen, hogy a Géza bizánci koronájával való egyesítés-céljából összetörték volna első királyunk koronáját.

Láthatjuk, hogy a kutatók kezdetben milyen óvatosan, kérdésfelvetések formájában, finom megfogalmazásokban távolodtak el a hagyományos felfogástól. Az óvatosság érthető, hiszen a „hivatalos felfogás" a Szent Koronát politikai okokból mindenképpen első királyaink személyéhez kötöt-

te, s aki mást állított, az joggal számíthatott a sajtó dühös támadásaira. Nem kellett viszont politikai töltetű támadásoktól tartania a zománcművészet egész Európában elismert kutatójának, az orosz Kondakovnak. Érdekes hipotézise szerint a ránk maradt korona egy aranyabroncsból és egy bizánci „csillag"-ból van összetéve. (Az ortodox szertartásrendben a szentelt kenyeret borították be ilyen, egymást középen metsző, díszes kettős abronccsal, hogy a lefedésre használt kendő ne érjen hozzá.) Kondakov e feltételezését utóbb elvetették, s csak legújabban merült fel ismét a görög korona „csillag"-ként való értelmezésének a gondolata. Nagyobb hatásúnak mutatkoztak Kondakov megállapításai a koronán szereplő apostolképek stílusáról, színeiről. Ezek jellegzetességeit Kondakov a XII. századi itáliai emlékekével rokonította, s a már öregedő Franz Bock dühödt támadásai ellenére is kitartott nézete, a XI. század végi vagy a XII. század eleji keletkezés mellett. Csakhamar más neves külföldi műtörténészek is az ő álláspontjához igazodtak.

1896-ban, a millenniumi ünnepségek idején három napig kiállították a magyar koronát. Czobor Béla, aki ez alkalommal közelről láthatta, érdekes módon - Kondakovval szemben - úgy vélekedett, hogy a latin korona zománcai első királyunk korára utalnak ugyan, de az aranypánt kidolgozásában olyan vonásokat talált, amelyek szerinte a XIII. századra jellemzőek.

A XX. század elején egy francia tudós szólt hozzá a korona kérdéséhez. 1907-ben Jean de Bonnefon a *Le Journal* párizsi napilapban egyrészt a bizánci korona későbbi voltát bizonygatta, másrészt a latin koronapántokról azt állította, hogyr azokat később keletkezett, más rendeltetésű tárgyról vették le. A magyar királyi koronát hamisítványnak, ráadásul tudatos hamisítványnak mondta s azt bizonygatta, hogy' különféle korú elemek fordulnak elő rajta. Hasonlóképpen kemény hangot ütött meg a karlsruhei német levéltáros, Frankhauser is, aki szerint alapos gyanú van arra, hogy' a magyar korona felső részét azok a papi körök hamisították, amelyek a görög koronában kifejezett bizánci orientációval szemben VII. Gergely pápa fennhatósági igényeit kívánták alátámasztani. Mivel az Ipoly i által képviselt álláspont szer-

vés részévé vált az akkori hivatalos felfogásnak, elvetése a napi politika síkján is éles támadásnak számított.

Ilyen helyzetben került sor 1916-ban, IV Károly (1916—1918) koronázásakor az újabb tudományos vizsgálatra. Ennek eredményeként Varjú Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum történeti gyűjteményének igazgatója ismét kiállt a felső koronarész első királyunktól való eredeztetése mellett. Durván visszautasította Karácsonyi és mások ellenkező állításait és régészeti bizonyítékkal is megpróbálta alátámasztani nézetét: szerinte a latin korona ívei már eredetileg is meghajlott formában készültek, s mai megtört alakjukat egy' későbbi, a koronát ért kemény ütés folytán kapták. Még lényegesebbnek látszott az a megállapítása, hogy a latin korona pántjainak zománctáblái enyhe görbülettel követik a pántok alakját. Ezen utóbbi megállapítás azért tűnt különösen fontosnak, mert a rekeszes zománc utólag nem hajlítható törés nélkül. Ebből látszólag az következett, hogy' a pántok eleve hajlítva voltak, azaz egy korona abroncsának a szétszerelése útján kerültek jelenlegi helyükre. A szétszedett korona pedig Varjú felfogása szerint természetesen csak Szent István koronája lehetett. Varjú közlése alapvetően hibás volt, de az adott körülmények közt, mivel a koronát elzártan őrizték, és a tudósok sem férhettek hozzá, ez a tévedés nem derült ki, sőt félrevezette a további kutatást.

1928-ban a zománcművészet híres német szakértője, Ottó von Falke egy nemzetközi kongresszus alkalmából pár napig Budapesten tartózkodott s megnézte a koronát. Bár arról, hogy' a latin korona zománctáblái meg vannak-e hajlítva vagy' sem, igen óvatosan, fenntartással nyilatkozott, nem mondott ellent a latin korona korai keltezésének, sőt úgy vélekedett, hogy[7] annak zománcai egy 1000 táján Milánóban működő műhely munkái. Ezek után érthető, hogy' a latin korona II. Szilveszter pápához és Szent István királyhoz kötése általánosan elfogadott lett, s az 1930-as évek kutatói a koronapántok zománcképeinek korai datálása mellett foglaltak állást. Gerevich Tibor a korona apostolképei és egyes Sankt Gallen-i ír miniatúrák közt talált párhuzamot. Az ír szerzetesek annak idején számos nyugat-európai kolostorban működtek. Gerevich úgy vélte, hogy' hatásukat a Monté Cassinó-i kolostor szerzetesei közvetítették

a Szilveszter pápától származott korona készítésekor. Az 1930-as években két kutató is kísérletet tett koronánk ősének tipologizálására. Alföldi András a latin koronát egy késő római sisakformából vezette le, míg Oberschall Magda (később Bárányné Oberschall néven publikált) arra a véleményre jutott, hogy a görög korona mai formájában a bizánci női koronatípust testesíti meg, s minden bizonnyal Szünadéné, I. Géza királyunk görög felesége számára készült.

A pápai adományozás az 1930-as évek tudományos életének felfogása szerint azt is jelentette, hogy a korona elfogadásával első királjaink sem a német-római, sem a bizánci császártól nem került hűbéri függésbe. Időközben azonban fontos eredmények születtek a külföldi tudományban - és a világpolitikában is jelentős események zajlottak le. A német Percy Ernst Schramm és köre igen alapos kutatómunkát végzett III. Ottó (983-1002) uralkodásának időszakára vonatkozóan. Már a régebbi szakirodalom is ismerte a francia Gerbert pap - előbb ravennai érsek, majd II. Szilveszterként emlegetett pápa - és a német császári udvar kapcsolatát. Ebből azonban elsősorban azt emelték ki, hogy a fiatal III. Ottó rajongott a bölcs Gerbert mester tudományáért. Most Schrammék kutatásai alapján világossá vált, hogy a császár és a pápa együttműködése nem annyira a pápa szellemi irányítása alatt folyt, hanem sokkal inkább a császár uralmi terveinek megfelelő világpolitikai elképzelések jegyében. Ennek az új történetírói eredménynek önmagában még nem kellett volna túllépnie a szakemberek érdeklődési körét. Csakhogy az 1930-as években a német sas árnj'éka egyre fenyegetőbben borult rá Közép- és Kelet-Európára, s Hitler ideológusairól köztudott volt, hogy minden lehetséges érvet megragadnak a nácizmus világpolitikai terveinek alátámasztására.

Régóta ismerték a történészek Thietmar merseburgi püspöknek, II. Henrik császár (1002-1014) hívének az 1010-es években írott feljegyzését, amely szerint első királyaink a császár kegyelméből és biztatására püspökségeket állítva nyert koronát és áldást. Az 1930-as évek végének német történészei, főleg Albert Brackmann és követői, elvetve Hartvik püspök legendájának hitelét, Thietmar krónikájából azt a következtetést vonták le, hogy mivel Szent István

a császártól fogadott el koronát, a német-római császár hűbéresének ismerte el magát. Ezt aztán a hitlerista propaganda azormal terjeszkedési céljainak érdekében próbálta értékesíteni.

Mint láttuk, ezzel szemben a magyar történészek - ha olykor jobb szakmai meggyőződésük ellenére is - a Hartvik-legenda hitelét védelmezték. 1942-ben azonban Tóth Zoltán - a napi politika szempontjából igen szerencsétlen módon, de szakmai szempontból imponáló alaposságú tanulmányában - kimutatta, hogy a koronára vonatkozó részt több emberöltővel István király halála után maga Hartvik püspök találta ki. Egy évvel később Tóth - más kutatók vizsgálataira alapozva - koronánk ősét a késő római sisakkoronában találta meg. Mint láttuk, e koronafajta a rómaiaktól átkerült a germánokhoz. Mivel a germánok a királlyá koronázáshoz nem abroncskoronát (diadémot), hanem sisakkoronát használtak, a mi zárt (pántos) latin koronánk Tóth felfogása szerint a laün-germán koronafejlődést mintázza, szemben az ugyancsak a Római Birodalomból származó, de Bizáncban divatos, felül nyitott abroncskoronával, koronánk görögnek nevezett részével.

Tóth Zoltán eredményei lényegesen módosították a hagyományos felfogást, de ennek csak részleges elvetését jelentették. A koronát adományozó II. Szilveszter pápa helyébe nála III. Ottó német-római császár lépett. Annyiban azonban Tóth Zoltán is megmaradt a hagyományos felfogás mellett, hogy[7] a latin koronát ő is Szent István király egykori fej díszének tartotta.

Érdekes, hogy míg a latin korona születése körül a második világháborúig számos jelentős vita folyt, a görög korona kialakulásának kérdésében már a XVIII. században lezajlott az egyetlen, igazán komoly összecsapás. A kor harcias történetírója, akit a katolikus egyház elleni támadásai tettek közismertté, a magyarországi születésű Schwarz Gottfried Keleten, a bizánci udvarban vélte feltalálni a teljes magyar korona születési helyét. Szerinte a X. század közepén Konstantinápolyban járt magyar vezetők hozták magukkal, s így az egész magy ar korona a 959-ben meghalt VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár ajándéka, eredetileg nem is István, hanem még Géza fejedelem számára. Ilyen okfejtés

mellett a Szent Korona sem a pápával, sem Szent Istvánnal nem került kapcsolatba. Sőt mi több, a bizánci koronaküldés Schwarz szerint azt bizonyította, hogy[7] Magyarországon a keresztény vallás kezdetei nem is Rómába, hanem Bizáncba nyúlnak vissza. Nem csoda, hogy ennek az álláspontnak a közzététele politikailag is fontos esemény volt, s a katolikus egyház, de kiváltképp a jezsuita történetírók részéről hatalmas felzúdulást váltott ki. A „Szent Korona ellen való patvarkodást" heves visszautasításban részesítették. (A „patvarkodás", azaz az alaptalan zaklatás a régi magyar perjog szerint olyan, tudatosan elkövetett csalárd cselekedet volt, amely - más büntetés mellett - automatikusan maga után vonta az elkövető pervesztését.) A XVIII. század közepének e vitái végül is nem hoztak érdemleges eredményt.

Ezután a görög korona kérdéséhez századunk derekáig érdemben alig szólt hozzá valaki. A zománcképeken ábrázolt három uralkodói személy kilétét illetően a kutatók nagy része ma is elfogadja Weszprémi István XVIII. század végi azonosítását. Az 1880-as koronavizsgálatot követő sajtópolémiában Bonnefon, a szigorú kritikus is mindössze annyit állapított meg, hogy[7] a Dukász Mihályt ábrázoló lemezen fölösleges átfúrások vannak. Ezek szerinte azt mutatják, hogy[7] a bizánci korona nem teljes egészében maradt ránk, csak egy csonkja annak a koronának, amelyet Dukász Mihály I. Géza királynak küldött. Minthogy[7] Bonnefon maga nem látta a koronát, a fölösleges furatokról csak az 1880-as vizsgálat valamelyik résztvevőjétől (talán Hampeltől) értesülhetett, így vélekedése a koronát eredetiben vizsgáló magyar tudósok kételyeit tükrözhette. Mindenesetre a görög korona 1945 utáni vizsgálatánál is kiindulópontul szolgáltak a fölösleges furatok és az a tény, hogy[7] a fönnmaradt korona nem teljes.

Az idők során mindössze a görög koronán ábrázolt személyek egyikével kapcsolatban jelentkezett érdekesebb nézetkülönbség: a múlt században. Franz Bock, majd a 1930-as években Darkó Jenő (illetve az ő nyomában mások) feltételezték, hogy hátul, Géza képével párhuzamosan nem Konstantin trónörökös, hanem egy[7] másik hasonló nevű személy[7], Dukász Mihály testvére és társcsászára szerepel a koronán. Minthogy[7] Dukász Mihály fia 1074-ben született,

valóban úgy tűnik, hogy a korona zománctábláján ábrázolt ifjú idősebb, mint egy még 1077-ben is csak legfeljebb hároméves gyermek. Ezzel szemben tény az, hogy a középkorban szokás volt a kisgy ermekeket a ténylegesnél idősebbnek ábrázolni, s a bizánci zománcképek igen sok esetben idealizálnak. (Moravcsik Gyula tizennégy' évesnek tartja a zománckép ábráján megörökített fiatal fiút.) Ugyanakkor nem volt példa fordított irányú idealizálásra, tehát arra, hogyr egy meglett férfit, ez esetben Dukász Mihály' fivérét és társcsászárát, akinek nevét újabban Konsztantiosznak olvassák, fiatal fiúként jelenítsék meg. így’ Moravcsik és őt követve azóta a többi kutató is elvetette, miszerint a fiatal fiú Dukász Mihály fivére. (E problémát az 1978 utáni újabb eredmények, hipotézisek bemutatása során még érinteni fogjuk.) Egyébként ha Darkóék gondolata igazolódik, az sem hozott volna *döntő* változást a görög korona zománcképeinek *korára* vonatkozólag, hiszen Dukász Mihály és Géza király képmásait a Konstantin személyét vitatok sem tették kétségessé, így a görög koronarész keletkezésének az időpontja az új személy bevonásával is csak néhány évnyit módosítható.

ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚTÓL A KORONA HAZAHOZATALÁIG

1938-ban, a korona körüli politikai viták idején a kutatók csak két-két óra hosszat vizsgálhatták az első királyunk halálának 900. évfordulója alkalmából kiállított koronát. Mivel kézzel nem érinthették, s nem volt szabad fényképfelvételeket készíteniük, nem volt módjuk alaposabb, részletesebb megfigyeléseket végezni a koronán.

Bár már 19 51-ben jelent meg, voltaképpen az 1945 előtti vizsgálatokon alapult Mathilde Uhlirz osztrák kutatónő munkája, amely a magyar királyi korona keletkezését vizsgálva a magyar királyságnak a német császár gyúmsága alatt való kialakulását igyekezett bizonyitani.

Amint a korona történetével foglalkozó fejezetben erről még részletesebben szó lesz, a háború végén a szovjet hadsereg elől menekülő nyilasok a koronát Ausztriába szállí-

tották, s ott amerikai kézbe került. Wiesbadenban az amerikai hatóságok engedélyével több külföldi kutató is megvizsgálhatta. Most már nem volt politikai súlya annak a kérdésnek, hogy pápai vág}- császári adományból származik-e.

Patrick J. Kelleher amerikai tudós számos, igen jó minőségű fényképfelvételt készíthetett róla, s Alfréd Boeckler német művészettörténész és szakértő több német kollégájával együtt szintén hosszasan tanulmányozhatta. Kelleher és Boeckler 1951-ben, illetve 1956-ban tette közzé az új eredményeket. Kelleher úgy találta, hogy Varjú közlése nem felel meg a valóságnak: a latin korona rekeszzománcai nem hajlítottak, hanem egyenesek, s az egyes zománctáblácskák között a koronapánt abroncsa megtörik. Ebből a megállapításból azt a következtetést vonta le, hogy a latin korona pántjai eredetileg nem készültek koronának, azaz első királyunk nem viselhette a latin koronát!

Tóth Zoltán tanulmányai a második világháború idején jelentek meg. Kelleher és Boecker munkái pedig olyan időszakban láttak napvilágot, amikor hazai közvéleményünket egészen más kérdések foglalkoztatták, mint az amerikai kézben lévő királyi korona keletkezése. Érthető, hogy itthon csak a legszűkebb szakmai körök vettek tudomást az új eredményekről. A katolikus vallást követők továbbra is a Hartvik-féle István-legenda hitelességéről hallhattak a templomban, a történelemkönyvek pedig úgy próbálták beállítani, hogy a koronát első királyunk nem a német császártól, hanem a tőle független, sőt vele szemben álló pápától kérte. A koronával Kelleher és Boeckler után főként olyan magyar kutatók foglalkoztak, akik 1945-ben, illetve utána Nyugatra távoztak, eredményeik idegen nyelvű folyóiratokban, könyvekben jelentek meg, s hazánkba csak egy-egy példányuk jutott el.

Érdekes módon Kelleher, bár tagadta, hogy a latin korona első királyunké lett volna, annyiban hű maradt a hagyományhoz, hogy a koronapántokat olyan tárgytól származtatta, amely valaha István királyé volt. Szerinte a pántok eredetileg egy evangéliumos könyv borítótáblájának voltak a részei. A zománccal díszített kötéstáblák nem mentek ritkaságszámba sem a bizánci, sem a korai román európai

művészetben. A könyv fedőlapja 1000 körül Regensburgban keletkezhetett, s István felesége, Gizella révén került bajor földről első királyunk kincstárába. Kelleher megkísérelte az evangéliumot tartalmazó kódex tábláját rekonstruálni, s a latin korona pántjain meglévő, valamint az onnan hiányzó apostolokat elhelyezni rajta. Úgy vélte, hogy amikor a Dukász-féle koronát zárttá alakították, elővették a Szent István személyéhez köthető kódex tábláját, s ebből alakították ki a koronapántokat. Kelleher okfejtése szerint így magyarázható meg az a már korábbi kutatóknak is sok fejtörést okozó probléma, miért van két, egy' latin és egy görög Pantokrátor a teljes királyi koronán, s miért került a latin korona Krisztus-ábrája egy lényegtelen helyre, a korona tetejére. Bizonyításul az amerikai kutató művészettörténeti érveket is felvonultat. Kimutatja, hogy a régebbi szakirodalom téved, anűkor a latin korona apostolképeit Itáliából (Rómából vagy^r Milánóból) eredezteti. A római származtatás a Szilveszter-féle koronaadományozással függött össze, stíluskritikailag azonban nem áll helyi. Kelleher szerint a latin korona zománcképeinek stílusa a korabeli regensburgi művészet stílusára emlékeztet.

Az amerikai kutató érveléséhez csatlakozott, azt kiegészítette Bárány Istvánná Oberschall Magda. Több ponton egyetért Kelleherrel. Ő is úgy' látja, hogy á latin korona eredetileg semmiképpen sem készülhetett koronának, s zománctábláinak jellegzetes apostolképei nem származhatnak a X-XI. század fordulójának Rábájából, mert ott akkor nem készítettek rekeszzománcot. Mivel a latin koronán is megfigyelhető a bizánci művészet hatása, a korona ábrái szerinte Nyugaton keletkezhettek, olyan helyek egyikén, almi a XI. századot megelőzően erős bizánci befolyás észlelhető. Szóba jöhetnek a Német-római Birodalom egyes területei; stiláris rokonság mutatkozik nem csak a regensburgi, hanem a X. századra és a XI. század elejére keltezhető egyes trieri, esseni művészeti emlékek, valamint a latin korona ábrázolásai között. Ilyen alapon Oberschall Magda a latin korona pántjait egy Ottó-kori műveltségi körhöz kapcsolja, de - Kelleherrel szemben - úgy vélekedik, hogy' pontosabban nem lehet megnevezni a latin Pantokrátor és az apostolképek keletkezési helyét. Óvatosabb Kellehcrnél

abban a kérdésben is, milyen célt szolgálhatott a koronapánt a jelenlegi koronán való alkalmazása előtt. Fontos tárgynak kellett lennie, hiszen kiegészítették vele a görüg . koronát; megcsonkították a tizenkét apostolt, de nem távolították el a latin Pantokrátort, pedig így még egy Krisztuskép került a két rész egyesítésekor kialakuló új koronára. Oberschall Magda szerint az ugyan nem biztos, hogy az eredeti tárgy egy István tulajdonát képező evangéliumos könyv táblája lett volna, de az biztos, hogy olyasvalami lehetett, aminek azért volt igen nagy becse, mert kapcsolatban állt Szent István személyével, az ő tulajdonát képezte.

Míg tehát Kelleher és Oberschall Magda úgy vélekedett, hogy az a könyv, illetve tárgy, amelynek a latin korona pántjai eredetileg a részei voltak, valaha első királyunk tulajdona volt, Alfréd Boeckler 1956-ban megjelent tanulmányában teljesen szakított a hagyományos felfogással. A müncheni kutató - annak ellenére, hogy saját bevallása szerint nem ismerte a koronával foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom jó részét - idézőjelbe tette műnk áj a címét: *„Isti'án koronája".* A koronapántoknak - azaz a latin koronának - szentelt fejezetben abból indul ki, hogy a korona tetején levő Krisztus a görög korona - ahogy ő nevezi: Géza-korona - Pantokrátorának nyugati kópiája. Mint képzett művészettörténész hosszasan vizsgálja a két Krisztuskép egyes elemeit, majd az apostolképeket veszi sorra s próbálja elhelyezni azok nehézkes, szerinte túl széles ábráit az európai művészet fejlődésében. Végül úgy találja, hogy a trónoló Krisztus a bizánci koronarész mintájára, tehát *az után* készült, az apostolok figurái pedig a XII. századi román stílus Miágába illenek bele. A zománcképek keletkezési helyének a megállapításához egy másik, Magyarországon talált, a XI. század közepén keletkezett bizánci koronát is segítségül hív, az ún. Monomachosz-koronát. Ezt 1860-ban Nyitraivánka mellett találták, ma a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik. Zománclapjai az adományozó IX. Konstantinosz Monomaehosz (1042-1055) császár, Zoe és Theodora társuralkodónők képein kívül más (allegorikus) alakokat is ábrázolnak. E képek keletkezése - hála az ábrázolt uralkodói személyeknek! - elég pontosan keltezhető az 1042 és 1050 közti időre. Minthogy Boeckler szerint a latin korona

pántjainak rekeszzománcait készítő személy nem csak a görögkorona trónoló Krisztusát, hanem a Monomachosz-koronát is használta, a zománcképek csak ott készülhettek, ahol mind a két felhasznált tárgy hozzáférhető volt, azaz Magyarországon. Végső konklúziója: az ő kutatási eredményei alapján szertefoszlott ugyan a nimbusz, amely szerint a latin korona valaha Szent István fejét illette, de ez a tény a koronának mint nemzeti ereklyének a jelentőségét nem kisebbíti; kárpótlásul Magyarország a XII. századi magyar aranyinűvesség egy nagy' jelentőségű alkotásával lett gazdagabb, amelyre méltán lehet büszke.

A magyar korona születésének bonyolult kérdéseit tárgyaló legterjedelmesebb könyv,Deér József *Magyarország Szorít Koronája* (Die Heilige Krone Ungarns) című munkája szintén a koronapántok, azaz a latin korona létrejöttének szenteli a legterjedelmesebb fejezetet. Először a hagyományos felfogás egyes elemeit részesíti bírálatban. Hatalmas művészettörténeti forrásanyag bevonásával vizsgálja meg az ír leszármaztatás Gerevich és követői által vallott elméletét. Kimutatja, hogy az ír miniatúrák készítői, akárcsak a korona apostolainak a megalkotói, félreértették mintáikat: az ülő alakokat állóknak hitték, innen erednek az apostolok jellegzetes aránytorzulásai. De ezen túlmenően is: az ír szerzetesek a Karoling-korban voltak nagy[7] hatással az európai művészetre. Sankt Gallenben, Salzburgban vagy másutt már csak azért is hasztalan dolog az általuk meghonosított stílus után kutatni, mert az a IX. század közepére már az egész kontinensen kihalt; tehát az ír hatás legfeljebb annyiban lenne figyelembe vehető, hogy nem ezredforduló körüli, hanem egy' még korábbi, 800 körüli, Ottó-kor előtti datálást bizonyítana.

A következőkben Deér az Ottó-kori párhuzamok vizsgálatára fordítja a figyelmét. Úgy' találja, hogy' se a regensburgi, se az esseni, se a trieri, se más leletanyag nem rokonítható a korona zománcképeivel - azok nem Ottó-koriak. A továbbiakban a párhuzamként már mások által is felvetett, de Roeckler szerint a latin korona közvetlen előképének feltételezett Monomachosz-koronát veszi vizsgálat alá. Ügy' véli, a Monomachosz-korona már rég a földben lehetett akkor, amikor a latin korona pántjainak a zománcképei készültek:

az apostollemezek jóval későbbiek. A Monomachosz-korona keretdíszeként feltűnő állatok, madarak Keleten korábban, Nyugaton később jelentkeznek. A latin korona apostolképein látható állatornamentika Deér szerint a későbbi keletkezés mellett bizonyít. Mindezek és más jellegzetességek (így például az apostolok árkádokban való elhelyezése, a korona feliratainak a jellegzetességei stb.) egyaránt ama következtetés levonására késztetik Deért, hogy a latin korona apostollemezeit a román művészet egy előrehaladottabb periódusából származtassa.

A végső és döntő bizonyíték a latin korona késői, a XIII. század első vagy második negyedi származására Deér szerint a Pantokrátor-kép. Ő is megismétli a tételt, amely szerint ez a görög korona Pantokrátorának román kori adaptációja, csak későbbinek találja a „világbíró" Krisztus latin koronán szereplő ábráját, mint Boeckler. A latin Pantokrátornak más a lábtartása, mint a görögnek; s a kifelé fordított lábak, a ruha jellegzetes redőzése Imre király (1196-1204) 1202. évi aranypecsétjének trónon ülő kiráilyábrájára hasonlít, míg a trónoló Krisztus fejét jobbról és balról kísérő nap, illetve hold képe erősen hasonlít azokra, amelyek II. András királyunk (1205-1235) 1224. éri aranypecsétjén láthatók. Ezek alapján Deér egyetért Boecklerrel abban, hogy a latin korona zománcai Magyarországon készültek, de a német kutatóval szemben ő a XIII. század első negyedét jelöli meg előállításuk idejeként. A latin korona eredetileg szerinte sem korona volt, hanem valamilyen más rendeltetésű aranyműves munka. Az eredeti formájukban rendkívül gyenge, koronapántnak alkalmatlan szalagokat csak később alakították át koronapántnak, s e műveletnek estek áldozatul a hiányzó apostolok. Ekkor az új pántokkal formálták át a görög koronát zárt, uralkodói koronává. Erre az átalakításra Deér szerint Magyarországon került sor.

Deér hatalmas bizonyító anyaga, módszertani alapossága megtette a hatását. Könyvének megjelenése után a korábban „hivatalos" felfogás egy időre visszaszorult. Ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy mindenkit meggyőzött volna az új koncepció. Maga Deér is utal arra, hogy[7] nem csak I. Imre és II. András magyrar király pecsétjein, hanem más külföldi uralkodók trónpecsétjein is megjelennek a kozmikus szim-

bólumok, a nap és a hold képei. Emellett minden művészettörténeti párhuzam felismerésében vagy fel nem ismerésében számtalan szubjektív elem található. Megfontolandó, hogy könyvének második kiadásában Oberschall Magda Deér munkájának ismeretében is lényegében fenntartotta már ismertetett álláspontját. Nem csodálható, hogy Vajay Szabolcs, a magyar történelem és heraldika külföldön élő neves kutatója úgy' nyilatkozott Deér XIII. századi dotálásáról, hogy' az „késeinek látszik, és csak az absztrakt stíluselemek spekulatív összehasonlításából adódott kombináció". Deér bizonyító anyagának részletesebb cáfolatára azonban mindeddig sem ő, sem más nem vállalkozott.

Vajay - óvatos megfogalmazásban, Oberschall Magdához hasonlóan ->• lehetségesnek tartja az István-kori eredeztetést, de mint megvizsgálandó lehetőséget a XII. század eleji keletkezést is el tudja képzeli. A latin korona keletkezésének lehetséges helyeként az eddig nagy távolsága miatt komolyabban nem vizsgált Aquitaniát veti fel. Első királyunkról tudjuk, hogy levelezésben állt Odilon clunyi apáttal; Vajay elképzelhetőnek tartja, hogy egy korai aquitaniai munka esetleg az ő ajándékaként jutott el Istvánhoz, de érkezhetett Magyarországra Vilmos angouléme-i gróf révén is, aki 1026-ban a Szentföldre menet hazánkon utazott át. A XII. század eleji keletkezés esetén Vajay Szabolcs Kálmán királyunk szicíliai nejét említi, akinek környezetével az ugyancsak aquitán eredetűnek tartott Roland-ének is Magyarországra került. Mindezek mellett még azt is elképzelhetőnek véli, hogy' - ha a XII. századi keletkezés lehetőségét elfogadjuk - a pántzománcokkal eredetileg díszített borítólap valamikor Antiochiai Annáé, III. Béla királyunk feleségéé lehetett, s egy Szentföldről származó tárgyhoz tartozhatott. Ez megmagyarázná, miért keverednek a zománcképek stílusában keleti és nyugati motívumok. Vilmos aquitán herceg öccse, Poitiers-i Rajmund ugyanis 1149-ben a keresztesek egyik összecsapásában esett el; özvegye 1153-ban Chátilloni Rajnáidhoz ment ismét férjhez. Rajnáidtól született lányát, Ágnest Bizáncban Annának keresztelték át, s mivel III. Béla királyunk feleségül vette, egy, Anna tulajdonában lévő tárgy' Magyarországra jutása könnyen elképzelhető. Vajay először egy' 1971-ben elhangzott elő-

adásában hozta nyilvánosságra a véleményét. Az előadáshoz hozzászólt a magyar koronák neves művészettörténész-kutatója, Kovács Éva is. Ő szintén egy bizánci hatósugárban, de kétségkívül Nyugaton, a román és nem az István-kori időszakban látta a „felső rész" (a latin korona) problémájának megoldási lehetőségét.

Vajay további érdekes gondolatot is felvetett. Amint ez jól ismert, első királyunk egykori koronája Szent István halála után csakhamar minden valószínűség szerint Rómába került. Több forrás is arról tudósít, hogy III. Henrik császár (1039-1056) küldte oda („Szent Péter testéhez") azután, hogy' legyőzte Aba Sámuelt (1041 -1044). Ez a korona azután feltehetően Rómában is maradt, ottléte még csaknem fél évezreden ót valószínűsíthető. A XVI. század elejéig álló, régi Szent Péter-bazilika ún. Veronika-kapuja felett ugyanis egy, a XVII. század elején készült leírás szerint ott függött a magyar király koronája, lándzsája és jelvényei. Vajay ezért a pántok helyett a latin korona egy' másik, eddig figyelemre alig méltatott részében véli megtalálni azt az alkotóelemet, amely az István király személyéhez fűződő hagy ománynak nem csak forrása, hanem hordozója is lehet: ez pedig a korona tetején ferdén álló, sima gömbfejekben végződő latin kereszt. Minthogy' a kereszt a bizánci császári koronák tartozéka volt, Vajay szerint azért került a magy ar koronára, hogy' az a bizánci birodalom uralkodói jelvényéhez hasonlítson. Emellett azonban másért is fontos lehetett, mégpedig olyan fontos, hogy' átfúrták a kedvéért a latin korona Krisztus-ábrázolását. Vajay szerint 1044-ben Aba Sámuel király nem vitte magával a ménfői csatába a békés országlást jelképező országalmát (glóbus), hanem egy egyházi helyen őriztette, s így az nem is került III. Henrik kezébe és onnan Rómába. XI-XII. századi királyaink egyszerű (latin) kereszttel tetézett országalmát használtak, III. Béláig. Ő alakította át a glóbust úgy', hogy' bizánci trónigényének megfelelően, császári ambíciót jelezve, az egyházi és a világi hatalmat egybefogó kettős keresztet helyezett rá. Ugyanakkor - tételezte fel Vajay 1976- 1977-ben - a Szent István óta használt országalma ereklyeértékű keresztjét átszereltette a királyi koronára, s így’ ez a (ma ferdén álló) kereszt lenne a jelenlegi koronának első királyunktól származó része.

Nézzünk meg még két további olyan elképzelést, amelyek nem feltétleniü államalapító királyunk valamely használati tárgyából, hanem szentté avatása (1083) után a középkor vallásos légkörében oly nagy tiszteletnek örvendő ereklyetartójából próbálják meg a korona egy részét eredeztetni. 1440-ben, amikor I. Ulászló (1440-1444) megkoronázásakor nem állt rendelkezésre az eddigi koronázásoknál használt fejék, a magyar egyházi és világi előkelők úgy oldották meg a problémát, hogy' leemelték a koronát Szent István ereklyetartójáról s a megfelelő szertartás keretében ezt helyezték Ulászló fejére. Polner Ödön már 1943-ban úgy találta, hogy a latin korona keresztpántjai emlékeztetnek Szent László király' ereklyetartójának a fedelére. Ő is, valamint hozzá hasonlóan újabban Gréxá Gyula isúgy vélekedett, hogy' a mai latin korona Szent István királyunk ereklyetár tójának a teteje, amelyet I. Ulászló koronázásakor használtak. Hasonló gondolatot vetett fel újabban László Gyula is, aki a Szent László-herma (fejereklyetartó) vizsgálata során figyelt fel arra, hogy' a herma koronája nagy obb, mint a természetes emberi fejré illeszkedő korona. Ez természetes, hiszen a koponyatartónak eleve nagyabbnak kell lennie, mert el kell férnie benne a sírból kiemelt koponyának. Minthogy' a korona átmérője jóval nagyobb egy' átlagos emberi fejnél, László Gyula arra gondolt: nem valamilyen régi hagyományt elevenítettek-e fel I. Ulászló 1440. évi koronázásakor? (Ez esetben persze az sem zárható ki, hogy' a görög korona pántja díszítette a Szent István-hermát.) László Gyula további kérdése: nem lehetséges-e, hogy az emberi fej méretét általában meghaladó középkori koronák azért ilyen nagyok, hogy' időnként a szent fejét is illessék, azaz a hermára kerüljenek? Lehet, hogy' a magyar koronát (illetve annak egy részét) esetenként a Szent István-hermára helyezték?

Vizsgáljunk meg most egy oly'an elképzelést, amely' arra próbál választ adni, miképpen alakulhatott ki Kálmán király és Hartvik püspök korára egy' olyan felfogás, amely a II. Szüveszter pápa-féle koronaadományoztatást hihetőnek tartotta. Győrffy György manapság is történeti tényként kezeli, hogy István II. Szilveszter pápától koronát kapott Miután ez visszakerült Romába, elképzelhető, hogy ott kegy-

tárgy' lett belőle: de Győrffy azt is lehetségesnek tartja, hogy' a pápa továbbadta. Tudjuk, hogy 1076-ban Zvoinimir horvát király koronát kapott VII. Gergely (1073-1085) pápától. Nem bizonyítható, hogy' ez azonos Istvánéval, s az sem, hogy' Horvátország elfoglalásakor László (1077-1095) vagy' Kálmán királyaink kezébe került volna. Horvát királlyá Győrffy szerint Kálmánt koronázták utoljára (1102-ben Tengerfehérvárott). Ezt követően Magyarország és Horvátország királyává egyszerre koronáztak a magy'ar királyi koronával. Ha az ismeretlen tényezők sora kétségessé tesz is bármiféle kapcsolatot István király koronája és a mai latin korona között, az események úgy alakulhattak, hogy' a köztudatban akár a tárgytól függetlenül is formálódhatott az a nézet, hogy' a magy'ar királyi koronába beépítettek valamit, ami Szent Istváné volt. Maga Győrffy is utal arra, hogy első királyunk koronája és a mai korona összekapcsolását a művészettörténeti kutatás nem tartja reálisnak; de valaminek a beépítését, ami Szent Istváné volt, elképzelhetőnek véli.

Az elmúlt évüzedekben koronánk alsó részének a létrejöttére vonatkozóan is számos új tudományos nézet merült fel. Még a második világháború előestéjén Bárányaié Oberschall Magda értekezést írt Konsztantinosz Monomachosz császár koronájáról. Ennek felül félkörben végződő zománctáblái emlékeztetnek a magy'ar korona görög részének abroncsa fölött jobbról-balról fültől fülig húzódó oromzatokra. Oberschall és hozzá hasonlóan Deér ezekben az oromzatokban a bizánci női koronák ismérveit látták. És valóban: más női koronákon is feltűnnek ilyen oromzatok. I. László királyunk (1095-1116) lánya, Piroska Bizáncba ment férjhez. Új hazájában férje, II. Komnénosz János (1118-1143) császár mellett azJSiréné nevet vette fel. A Hagia Sophia déli csarnokában ott látható a császárné mozaikképe: Eiréné ugyanolyan „emeletes", felül felváltva félkörívekben és háromszögekben végződő koronát visel a fején, mint a mi görög koronarészünk. E magy'ar vonatkozású emléken kívül még számos más oromzatos női koronát is ismer a szakirodalom. Márpedig Géza férfi volt, női koronát semmiképp sem kaphatott. Oberschall az ebből adódó problémát úgy hidalta át, hogy a magyar király környezeté-

ben olyan nőre gondolt, aki a korona valamikori tulajdonosaként számításba jöhetett. Ilyen személy volt mindjárt Géza bizánci származású felesége, Szünadéné királyné, s így Oberschall feltételezte, hogy' a bizánci korona valamikor az övé lehetett. Csakhogy" nem az eredeti formájában maradt ránk. Kivitelezése tökéletlen. A kutatónő véleménye szerint a koronát átalakították, a függőket is később illesztették rá.

Nem női, hanem hercegi koronaként értelmezi a görög koronarészt Győrffy[7] György". Szerinte a korona zománcképe I. Gézát nem királyként, hanem hercegként ábrázolja, akkor kapta Dukász Mihályiéi a fejéket is. A XI. században szokás volt, hogy Magyarország területének egy részét a királyi család valamely felnőtt férfi tagja, a herceg, (latinul: *dux)* nagyfokú önállósággal kormányozza. Salamon király (1063-1074) igen rossz viszonyban állt Géza duxszal, s Dukász Mihály a bizánci politika „oszd meg és uralkodj" elvét követve még élezte is ezt az ellentétet: 1071-ben nem Salamonhoz, hanem Gézához küldött követeket békekötés végett. Ilyen körülmények közt érthető az is - véli Győrffy -, hogy[7] a zománckép felirata a hercegként ábrázolt Gézát királynak nevezi. Győrffy felfogását később Deér nem fogadta el, többek közt azzal az indoklással hogy Bizáncban a hercegi címet jóval később, a XII, századloizepe után alkották meg, éppen a bizánci udvarban nevelkedő és Mánuel (1143 -1180) utódjául kiszemelt magyar Béla herceg (görög nevén Aleksziosz), a későbbi III. Béla (1172-1196) magyar király számára. Persze ha Bizáncban nem is volt ilyen cím, másutt volt, s nincs kizárva, hogy[7] külföldi viszonylatban használhatta a bizánci diplomácia.

1956-ban Boeckler is nyilvánosságra hozta a magyar korona tíz évvel korábbi vizsgálatakor tett megfigyeléseit s a belőlük adódó következtetéseket. Feltűnt neki, hogy[7] a görög korona abroncsa jóval kevésbé finom aranyból készült, mint ahogy" az Bizáncban szokásos volt. De ezen túlmenően magát a kidolgozást is olyan durvának találta, amilyet a bizánci udvari műhely nem engedhetett volna meg magának. Ezen ismérvek s további más jellegzetességek alapján a német kutató úgy vélekedett, hogy az egész bizánci korona sokkal későbbi, még csak nem is román kori, hanem az utáni, azaz késő középkori (kivéve természetesen

a bizánci eredetű zománcképecskéket). Keletkezésének lehetséges felső időhatárát az 1440-es évben jelölte meg. Végeredményben a történészekre bízta, hogy a késői XIII. század és a korai XV. század keretei közt a keletkezés pontos idejét megállapítsák. Boeckler felfogása Oberschall Magda és Deér József nőikorona-elméletének elvetését is jelentette.

Deér József a koronáról írt nagy könyvében ismét foglalkozott a női korona kérdésével. Úgy[7] találta, helytállóak Boeckler érvei a XI. századnál későbbi keletkezés mellett: a bizánci császári aranyötvös műhely szigorú ellenőrei valóban nem engedhettek volna át egy olyan gyenge minőségű munkát, mint a bizánci korona a rajta található felesleges lyukakkal, aranyszögekkel. Ezenkívül Bizáncban nem volt szokás nagyalakú, csiszolatlan drágaköveket hármas karmokkal a korona abroncsához érősítérii. Nálunk viszont IIL Béla sírjában még a műit században megtalálták a.király gyűrűjét, s ennek kövét éppen olyan hármas osztályú karmok tartják, mint a görög koronán látható karmok! Azzal' a problémával kapcsolatban, hogy a korona abroncsának túl nagy az átmérője, Deérnek az a meglátása, hogy a 21 cm körüli átmérő normális, átlagos méret nem csak a román kori nyugat-európai koronákhoz, hanem a keleti, bizánci női koronákhoz viszonyítva is: számolni kellett viselőik hatalmas hajtömegével. Végül - Boeckler, Oberschall Magda álláspontjának és saját régebbi nézetének eredőjeként - Deér arra a következtetésre jut, hogy a görög korona mégiscsak női korona, amely azonban nem Bizáncban, a császári műhelyben készült, hanem egy bizánci női korona mintájára Magyarországon állították össze, de nem a XIII—XV. században, amint Boeckler véli, hanem a XII. század utolsó negyedében. A gyengébb minőségű ötvösmunka ezzel magyarázatot nyerne. A tíz zománctábla azonban (ezek művészi megmunkálása sokszorta felülmúlja a korona többi részét) eredeti bizánci alkotás, amely Deér véleménye szerint valamilyen tárgyon került hazánkba, amelyet Dukász Mihály császár I. Géza magyar királynak küldött ajándékba. Ez a tárgy lehetett fogadalmi korona, valamilyen edény vagy[7] díszládikó. (Amennyiben nem korona volt, még az az addigi kutatóknak sok fejtörést okozó probléma is

megoldódik, hogy Géza az őt ábrázoló zománclemezen *\iselhettc-e saját magát a fején.)* Erről az ajándéktárgyról szerelhették le a díszes zománclemezeket a magyar udvar ötvösei,, hogy felhasználásukkal égy magyar királynénak koronát készítsenek. A magyar ötvösök bizánci társaikénál kevésbé tökéletes munkája, a koronakészítés görög szabályainak felületes ismerete magyarázhatja, hogy[7] miért került a koronára felcserélve a két orvosszent, Kozma és Damján, s azt is, miért a Pantokrátor képe alatt lévő nagy[7] drágakőre - tehát vízszintesen - és nem a Krisztus-képre néz az alsó koronaabroncson ábrázolt Mihály és Gábriel arkangyal. (Géza királyunk sem Dukász Mihályra néz, hanem oldalt.) A bizánci ízlés követése mindenesetre arról tanúskodik - folytatja Deér a gondolatmenetet -, hogy a korona görög származású királyné számára készült. így[7] legvalószínűbb gazdáját végül III. Béla királyunk feleségében, Antiochiai Annában találja meg. Felfogása szerint tehát a görög korona önmagában sohasem vált uralkodói fejékké, csak később, a latin koronával való egyesítése után Jeti azzá.

Deér hatalmas bizonyító anyaggal, imponálóan felépített magyarázata a latin korona problematikájához hasonlóan itt sem jelentette a végső szó kimondását. A kérdéshez ezután hozzászóló Vajay Szabolcs sem fogadja el elképzelését, hanem Győrffynek azt a gondolatát fejleszti tovább, amely szerint a korona Gézának nem mint királynak, hanem mint hercegnek a fejét díszítette volna. Úgy[7] véli, a Géza-ábrázolás ilyen megoldása a kortárs magyarokat arra figyelmeztette, hogy[7] míg koronás királyunk, Salamon német kézre játszaná az országot, addig az „igazi" római császár, Bizánc ura saját képmásával és Géza képével is tanúsítja, hogy[7] a hercegi személy Turkia (azaz Magyarország) igaz királya, aki a görög korona diadémját viseli. Vajay szerint nem valószínű, hogy[7] a zománcképek valaha egy[7] más császári ajándéktárgy at ékesítettek volna: a koronán előforduló égi és földi alakok eredetileg is csak koronán kaphattak helyet. Azt nem zárja ki, hogy az esetleg később átalakított görög koronát egy[7] ideig királynéi diadémként is használhatták. Abroncsméretei alapján azonban, Deérrel ellentétben, ő férfifejre valónak tartja, sőt feltételezi, hogy[7] utólag bővítették ki a hatalmas termetű s egyben nagy koponya-

átmérőjű III. Béla számára. Elképzelhetőnek véli, hogy' a mai koronán észlelt, de kellőképpen még nem értékelt „javítások" egy ilyen bővítés nyomai lehetnek. Mivel közismert, hogy II. András (1205-1235) a Szentföldre induló kereszteshad költségeire csak 1217-ben zálogosította el Gizella királynénak, első királyunk feleségének a diadémját, Antiochiai Annának négy évtizeddel korábban Vajay szerint nem lehettek „koronagondjai"; ez pedig szintén Deér felfogása ellen szól.

Végezetül megemlítjük, hogy az Árpádokról 1977-ben megjelent könyvében Dümmerth Dezső azt feltételezi, hogy' a görög korona abroncsa azonos lehet első királyaink koronaabroncsával. Szóltunk már arról, hogy' ez az abroncs jóval durvább kidolgozású, mint a bizánci korona zománcképei. Dümmerth okfejtése szerint a finomabb művű bizánci zománcokat kegyeleti okból feszítették le eredeti helyükről, egy nyilván művészibb kivitelű görög koronáról, s tették rá a durvább kidolgozású régire, amely valaha első királyaink fejét övezhette. Minthogy azonban más kutatók a görög korona abroncsát későbbinek tartják, egyelőre semmi sem bizonyítja ezt a feltevést.

EREDMÉNYEK, HIPOTÉZISEK 1978 ÓTA

A második világháború befejeződése után csak néhány szerencsés külföldi kutatónak adatott meg a lehetőség, hogy' becses nemzeti ereklyénket megvizsgálhassa. Újabb, több évtizedes elzártság után az igazi fordulat akkor következett be, amikor koronánk 1978-ban hazatért: azóta a magyar kutatók is tanulmányozhatják, méréseket végezhetnek rajta. Ugyanakkor a hazahozatalt követően hazánkra hárult a koronázási jelvények őrzésének, megóvásának, konzerválásának és restaurálásának megtisztelő feladata is. A több évtizedes hallgatás után sorra jelentek meg a koronánkat és a rá vonatkozó újabb kutatásokat, koronánk történetének a forrásait bemutató munkák, a megőrzésével, vizsgálatával kapcsolatos tudományos és publicisztikai írások.

A legújabb szakirodalom szerzői sorában említést érdemel Kovács Éva, aki Lovag Zsuzsával közösen írt könyvében

a Kondalcov kijelölte úton halad tovább. Ügy vélekedik, hogy a latin korona eredetileg az ortodox egyház áldozati kenyerét védő „csillag" lehetettje „csillag" méretét a hozzá tartozó kenyertartó tál, a „diszkosz" határozta meg. Ilyen tárgy használatát az ortodox szertartásrendben a kijevi Szent Szófia-templomban ábrázolt „Apostolok áldozása" mozaik bizonyltja. Ám a „csillagok" közül mindössze egyetlenegy XI. századi konstantinápolyi példány maradt fenn. Emellett, ha a latin korona valóban „csillag" (illetve Kovács Éva újabb megfogalmazásában „Aszteriszkosz paténa tartozék") volt, ez egyben azt is jelenti, hogy' egy' keleti liturgikus tárgyon a nyugati művészet köréből vett, latin feliratos apostolábrázolások láthatók. Ezek pedig a vallási rendeltetés miatt problematikussá teszik a feltételezést. Mindezek folytán Kovács Éva maga is hipotézisnek tekinti elgondolását. Amennyiben azonban a „csillag"-rekonstrukció kiállja a próbát, éppen a latin feliratok révén valószínűsíthető a tárgy' magyarországi eredete: hazánkban, amely a latin egyház keleü határán feküdt, a íérítés_kezdetétől a XIII. század végéig mindig fellelhetők olyan bizánci egyházi intézmények, amelyek a XI. század közepi egyházszakadást követően is békében működhettek.

A koronázási jelvényegyüttes tudományros kutatásának a koordinálására, restaurálására a művelődési miniszter történészekből, művészettörténészekből és restaurátorokból álló szakértő és tanácsadó bizottságot hozott létre. Ennek a tudományos körökben röviden kpronabizottságnak nevezett testületnek a legsürgetőbb feladata lett egyrészt, hogy' eldöntse, miképpen lehet megmenteni az igen rossz állapotban lévő koronapalástot, másrészt hogy' megállapítsa, mi történjék a korona cinforrasztásaival. Az arany mint nemesfém igen időtálló, ám ha cinnel érintkezik, könnyen olyan folyamatok léphetnek fel benne, amelyek bizonyos körülmény'ek között elbontják. Márpedig - a mikroszkóppal végzett vizsgálatok bizonysága szerint - 1867-ben, I. Ferenc József koronázása előtt Müller ékszerész és segédje szakszerűtlenül, cinnel forrasztotta meg a fej éket.

Koronánk hazahozatala 1978-ban világszenzáció volt. Aligha lehet csodálkozni, hogy a középkori ötvösség, jelvénykutatás külföldi művelői felfigyeltek rá, s egyre többiik-

ben merült fel az igény, hogy közelebbről is megismerkedhessenek vele, közvetlenül tanulmányozhassák. így természetszerűen adódott a gondolat, hogy nemzetközi tudományos ülésszakot kell rendezni a korona és a többi koronázási jelvény problematikájáról. Az ülésszakra a Magyar Nemzeti Múzeumban került sor 1981. szeptember 22-24. között. A kül- és belföldi résztvevők lehetőséget kaptak a magyar koronázási jelvényegyüttes és (az előzőekben már bemutatott) Monomachosz-korona megtekintésére is.

Az ülésszakon elhangzott előadások egy része a latin korona, más része a görög korona problematikáját érintette, ismét mások a koronázási jelvényegyüttesnek, illetve az egyes daraboknak a konzerválásával, restaurálásával foglalkoztak. Néhány historikus a XI-XIII. századi királyavatásokra, koronaproblémákra vonatkozó ismereteinket bővítette.

A latin koronával foglalkozó előadók közül Hermáim Fillitz bécsi professzor a latin korona filigránjainak (finom fémdíszítmények), a koronázási jogar egyes díszítéseinek és egy' salzburgi kereszt díszítő motívumainak az összevetése alapján arra a következtetésre jutott, hogy mind a három tárgy filigránjait, tehát a latin koronáét is egy XII. század végi, XIII. század eleji magyar műhelyben készítették. A latin korona tehát magyar munka. Kovács Éva a koronáról folytatott újabb kutatási eredményeket összefoglalva úgy vélekedett, hogy a latin korona eredetileg is román kori négyágú tárgy lehetett, amelyet fent forrasztással hozzáillesztettek a ma is a korona tetején látható Pantokrátor-lemezhez. A görög koronarészt illetően tovább folytatódott a régi vitaaférfi- vagy női koronának tekinthető-e. Egyesek most is állást foglaltak a női korona mellett. Győrffy György' és Váczy Péter viszont amellett hozott fel bizonyítékokat, hogy' a korona I. Gézáé volt (tehát nem a felesége kapta), s ez lett a következő magyar királyokat legitimizáló „igazi" korona. Vajay Szabolcs is a férfikorona mellett foglalt állást. Szerinte koronánk kamelaukion jellegű, azaz bizánci értelemben véve „szent korona" volt. Ugyancsak Vajay - Darkó Jenő korábbi elgondolását követve - elvetette azt a hagyományos felfogást, hogy' a görög korona egy ik zománctábláján látható, KON-nal jelölt ifjú Dukász Mihály fia, Konstantin lenne. Szerinte a zománclemez Dukász Mihály fivérét és

társcsászárát ábrázolja, ezért - együttes uralkodásuk időhatárai alapján - úgy vélekedett, hogy a görög korona 1067 júniusa és decembere között készülhetett. E feltételezést azonban Székely György nem találta megnyugtatónak, hiszen 1067-ben I, Géza még nem volt magyar király, legfeljebb a magyar trón várományosa lehetett.

A technikai kérdésekkel foglalkozó előadók közül Szvetnik Joachim a korona állagáról, Koch Sándor a drágaköveiről, Kádár Zoltán pedig a drágakövek szimbolikájáról beszélt. Bíró Tamás a korona anyagának röntgenfluoreszcenciális vizsgálatában rejlő lehetőségeket ismertette. E módszerrel össze lehet hasonlítani a koronaabroncsok és pántok, a rekeszfoglalatok, díszítések, huzalok, szegecsek stb. aranyösszetételét, meg lehet állapítani ezek anyagának megegyezését vagy különbözőségét. így lehetőség nyílhat bizonyos ismeretek szerzésére a korona történeti alakulásáról és az elvégzett javításokról. Csodákat azonban nem lehet remélni az ilyen típusú vizsgálatoktól: összehasonlító anyag hiányában ugyanis ezek nem alkalmasak arra, hogy a koronában fellelhető elemek alapján az előállító műhelyt, a származási helyet meg lehessen állapítani. A megőrzéssel kapcsolatban felmerült az a gondolat, hogy a koronát és a koronázási jelvényeket hermetikusan zárt térben kellene kiállítani, ahol nem érhetné őket a város erősen szennyezett levegőjének a károsító hatása. Minthogy azonban - szerencsére - a múzeumi kiállítóterem levegője nem azonos az utcáéval, kérdéses, szükség van-e ilyen mesterséges környezet kialakítására. A cinforrasztásokat illetően olyan felfogás alakult ki, hogy elméletileg igaz ugyan ezeknek az aranyat veszélyeztető hatása, de koronánk állagában mind ez ideig nem mutatkozik miattuk károsodás. Ezért tehát van idő rá, hogy külföldi restaurátorokkal konzultáljunk, sőt akár az ötvöstechnika fejlődését is kivárhatjuk, ha állandóan figyelemmel kísérjük a korona állapotát. Csak akkor van szükség gyors beavatkozásra - s ami ezzel egyet jelent, a forrasztások megszüntetésével a korona szétszedésére
ha az arany károsodása megindul. Ez az állásfoglalás, amelyet nyilvánosságra is hoztak, megnyugtatóan hatott a közvéleményre, hiszen már elterjedtek olyan álhírek, hogy a koronát szétszedik és különböző anyagvizsgálatokat végez-

nek rajta. A napisajtó hasábjain számos cikk jelent meg nemzeti ereklyénk védelmében, s ezek szerzőinek a gondossága arra is kiterjedt, hogy az esetleges röntgenl'luoreszcenciális vizsgálatok esetén fellépő közvetlen vágj' háttérsugárzások hatása is bizonyos bomlasztó folyamatokat indíthat meg a korona anyagában. Ilyen tekintetben is megnyugtató volt az illetékesek nyilatkozata, hogy semmiféle olyan vizsgálatra nem kerülhet sor, amely a korona állagát veszélyezteti. Egyedül a koronázási palást esetében volt szükség sürgős - védelmi jellegű - beavatkozásra: minthogy szennyezett, erősen rongált anyagát még a kiállítóterem gyenge fénye is veszélyezteti, úgy döntöttek, hogy a restaurálásig is megfelelő körülmények között, sötétben kell tartani, ezért a koronázási jelvények kiállításáról bevonták és fényképével helyettesítették.

Az ülésszakon sor került egy négytagú mérnök-matematikus kollektíva nézeteinek a bemutatására is. Beöthy Mihály, Fehér András, Ferencz Csaba és Ferenczné Árkos Ilona elképzelésének a kialakításában Pap Gábor művészettörténész is szerepet játszott. Elméletüket először népszerűsítő folyóiratcikkekben ismertették, majd a tudományosság igényével is publikálták a *Fizikai Szemle* hasábjain. A szerzőnégyes a magyar koronát egy régi kor kozmológiájának az emlékeként fogja fel s ezt igyekszik bizonyítani. Mindenekelőtt a korona méretarányait vizsgálták meg s úgy találták, hogy azok az aranymetszéshez (aranyarányhoz) igazodnak. Az aranymetszés az esztétikai tökéletesség hatását keltő arányelosztás, amely már a régi egyiptomiak és görögök kora óta ismert. Egy egyenes szakaszt akkor osztunk fel az aranymetszés szerint, ha a kisebbik rész úgy aránylik a nagyobbik részhez, mint a nagyobbik rész az egészhez. A vonatkozó számításokat a mérnökök hüvelykben v égezték el, s nem csak a korona szembe- és oldalnézeti arányrendszerében találtak szabály szerűséget, hanem azt is megfigyelték, hogy' a ferdén álló kereszt csúcsától az átlagos függőhosszig számított teljes magassági méretet is az aranymetszés szabálya szerint osztja az abroncs alapsíkja. Ezen túlmenően a mérnök szerzők úgy' találták, hogy' a korona tetején álló kereszt dőlésszöge hozzávetőlegesen egybeesik a Föld-tengely - illetve középkori

felfogásban fogalmazva „a látszólagos Nap-pálya" - és az égi egyenlítő hajlásszögével. De egyéb csillagászati motívumokat is találtak a koronán. Az alsó koronapánt peremén található 28 gyöngyöt a holdperiódus mérésére megfelelő eszköznek fogták fel, míg a különböző típusú gyöngyöket, ékítményeket stb. más és más módon csoportosítva, azok összegeként többször is kihozták a 9-es számot. Úgy vélik, a korona a középkori - főleg az 1000. év fordulója táján uralkodó - hiedelmek szerint az apokalipszisre (a világ végére és az utolsó ítéletre) utaló számszimbólum-rendszernek is része. Végül a korona különböző zománclemezein látható szentek névünnepeit megfelelően csoportosítva úgy találták, hogy azok általában olyan időszakra esnek, amikor a Nap az égi egyenlítőn egy-egy égövi jegy első harmadában tartózkodik. Mindezt összegezve úgy vélekednek, hogy a kor világszemléletét, kozmológiáját annak idején beleépítették a koronába... (Itt jegyezzük meg, hogy a kereszt dőlésszöge és a Föld-tengelynek a keringési pályával alkotott hajlásszöge közötti hasonlóságot hat évvel korábban már Bosnyák Sándor is felvetette.)

A tudományos művelődéstörténeti és művészettörténeti szakirodalom külföldön és hazánkban egyaránt el szokta utasítani az olyan próbálkozásokat, hogy különböző kozmológiai, mitikus elemeket vonjanak be az egyes konkrét szakmai kérdések megoldásába. Kiváltképpen idegenkednek a kutatók a számmisztikától, hiszen a számokat többféleképpen lehet csoportosítani, szorozni, osztani, összevonni, s az eltérő módszerek valamelyikével ki lehet hozni valamilyen „eredményt". Ezért a mérnök-matematikus kutatók állításait is fagyos közöny, gúnyos mosoly fogadta, s a régebbi kutatók többsége a koronánkra vonatkozó új feltételezésekre elutasítóan reagált. Az új feltételezések elfogadása a hagyományos nézetek gyökeres revíziójával járt volna. A mérnök-matematikusok által többször is emlegetett egységes, tervezett rendszer ugyanis arra utal, hogy nem lehet külön latin koronából és görög koronából (sőt esetleg még több alkotóelemből) utólag összeillesztett koronáról beszélni. A koronát egyszerre állították össze, s az apokaliptikus szimbólumrendszer ennek időpontját az 1000. év körül valószínűsíti.

A hagyományos nézetet vallókkal szemben a koronát szintén megvizsgáló aranyművesek egy csoportja - Csömör Lajos, Csontos Béla, Ludvigh Rezső és Poór Magdolna - több fontos kérdésben támogatta a mérnökök felfogását. Ők is megfigyelték az aranymetszés szabályának a követését s azt is vélelmezik, hogy az abroncs és a keresztpánt tudatos tervezéssel, együtt készült. A mérnökökkel szemben azonban, akik úgy vélekednek, hogy (a világ koronái sorában egyébként páratlan módon) a korona csúcsán álló kereszt eleve ferdére készült, az aranyművesek elfogadják a hagyományos álláspontot; szerintük a kereszt eredetileg egyenesen állt, s csak az utólagos erős feszítő mozgás következtében dőlt meg. (Ez egyébként érthető is, hiszen a kereszt dőlésszögének az égi egyenlítő hajlásszögével való megközelítő stabilizálása a véletlen, azaz a XX. századi forrasztás műve.) A Dukász-kép foglalata tetején egy nagyobb alkotórész letépésének a nyomát vélik felfedezni. Már a régebbi szakirodalom foglalkozott egy olyan híradással, miszerint 15 51-ben, amikor Izabella királyné átadta Ferdinánd királynak (1526-1564), illetve megbízottainak a koronázási jelvényeket, a koronáról letört egy keresztet. Fia, János, Zsigmond állítólag egész életében a mellén viselte ezt a keresztet, „mert akinél a kereszt van, ahhoz visszakerülnek a hiányzó részek is, melyek a kereszt hatalmának alávetve hozzá tartoznak". Az eddigi kutatók - amennyiben egyáltalán hitelt adtak a vonatkozó utalásoknak - arra gondoltak, hogy a koronát a csúcsán álló kereszttől fosztották meg, s az így 15 51-ben leszerelt kereszt helyébe került a ma ferdén álló. Az aranyművesek által feltételezett elképzelés azonban, miszerint a letört dísz a Dukász-foglalat tetején állhatott, lehetővé teszi a kereszt letörésére vonatkozó híradás elfogadása mellett is annak a vélelmezését, hogy a korona csúcsán álló kereszt a XVI. századnál jóval korábbi időből is ránk maradhatott.

A mérnökök kozmológiai elmélete, a szakrális célokat szolgáló korona egyfajta csillagászati eszközként, naptárként való felfogása, e sorok írója szerint, aligha képzelhető el. Problémákat vet fel az aranyműveseknek a görög korona három zománclemezére vonatkozó állítása is. Miután Csömörök megfigyelték, hogy az alsó koronapánton található

Dukász Mihály, Konstantin és Géza zománclemezei nem illenek be pontosan a foglalatukba, azt a következtetést vonták le, hogy eredetileg más képek voltak a helyükben. Minthogy pedig a mérnök-kutatókhoz hasonlóan ők is azon a véleményen vannak, hogy a korona egységesen tervezett és kivitelezett aranyműves mű, datálása korábbi is lehet a XI. század harmadik negyedénél. A Magyar Televíziónak adott interjújában, illetve a *História* című folyóirat hasábjain Csömör Lajos úgy vélekedett, hogy a technológiai összehasonlító vizsgálatok alapján a teljes korona 750 és 1000 között készülhetett, azaz amikor Szent István élt, a korona már megvolt. Ferencz Csaba pedig mindehhez hozzátette: nem zárható ki, hogy' a korona Szent Istváné lehetett, ezt újra meg kell vizsgálni.

A művészettörténészek és a Szent Koronát későbbre datáló kutatók véleményétől eltérő felfogását Csömör Lajos önállóan megjelent könyvekben, újság-, illetve folyóiratcikkekben s különböző emigráns szervezetek vendégeként nyugati kőrútjain tartott előadásokban ismertette. Felfokozott népszerűsítő és „média"-tevékenységének köszönhetően nézetei csakhamar ismertebbé váltak, mint bármely'más korona-kutató felfogása.

Csömör szerint a Szent Korona (a három említett zománctábla kivételével) már Szent .Istváné, is lehetett, sőt még régebbi. Amennyire helyeselni lehet új műszerek (szemfenékvizsgáló tükör, gégetükör) bevezetését a kutatásokba, s így' egyes, korábban nem látott részletek ötvös-szemmel való megfigyelését, annál inkább „övön alulinak" kell tekinteni azokat a személyeskedő hangvételű támadásokat, amelyekkel a nézeteit el nem fogadó művészettörténészeket a sajtó hasábjain Csömör illette. (Érdekes párhuzam, hogy' a magyar nyelv finnugor eredetét valló kutatókat is hasonló, a nemzetietlenséget szemükre vető vádakkal illették és „nem magyar" eredetüket hangsúlyozták. Úgy látszik, Csömör Lajos számára a nemes várbogyai Bogyay családból származó érdemes művészettörténész, Bogyay Tamás sem eléggé magyar...)

Csömör újabb munkáiban is azt a felfogást vallja, hogy' a három korjelölő képet kicserélték, foglalataikat utólagosan hajtogatták. Géza képe nem fért be a foglalatba, ezért a

képből levágtak (szimmetriatengelye balra csúszott), emellett a foglalat peremét simán ráhajtották a képre. Mindebből arra következtetni, hogy Géza (illetve Mihály és Konstantin vágj' Konsztantiosz) nem lehetett rajta a koronán, amikor az elkészült, merészség, hiszen a levágás, illetve a foglalatok hajtogatásának az időpontjára vonatkozóan semmiféle támpontunk nincs, s a párta elemzése során Csömör maga mondja, hogy bizonyos forrasztások miatt „tűzbe kellett tenni" a pártát, ezért ideiglenesen ki kellett venni az oromdíszekből a zománclemezeket. Ezeknek a műveleteknek a nyomai ma is látszanak a foglalatokban. Mégsem állíthatjuk, hogy az oromdíszek zománcdíszeit kicserélték, vágj' hogy másodlagosak, utólagosak lennének. Ennek egyszerűen az az oka, hogy egyediek, és a foglalatok az áttört vagy átlátszó zománcképeknek készültek. Csömör a könjve végén ofyan állítólagos párhuzamokat közöl, amelj'ek Szent István korára, sőt a magyar honfoglalás előtti időre, mégpedig Nagy Károly évszázadára utalnak. Forráshasználatára jellemző, hogy „bizonyítékként" közli Kopári Dénesnek 198 5-ben a Magyarország című hetilapban a koronázási palástról publikált „Szent Bertalan képét", amely Kopári és Csömör szerint az apostolt fején a Szent Koronával ábrázolja. A kép koronáját azonban csak az ő rajzaikon lehet a Szent Koronával azonosítani, az eredeti paláston és az arról készült fényképeken nem...

Aligha csodálhatjuk, hogy Csömör Lajos érvelésének „művészettörténeti párhuzamai" nem győzték meg a művészettörténészeket. Marosi Ernő, Kovács Éva és Lovag Zsuzsa 1986-ban előadták a Csomor-féle elméletről alkotott véleményüket a *Művészettörténeti Értesítő* hasábjain. Marosi Ernő (Bogyay Tamás nyomán) a három korhatározó kép cseréjére vonatkozó irodalmi forrást boncolgatv a kimutatja: az, hogy Révai Péter koronakönjvének az 1613-as kiadásában Szűz Máriát írja le a görög korona hátlapján, a korabeli barokk felfogással magyarázható, amely az ideát, a szimbolikus tartalmat fontosabbnak tartotta, mint a valóságot.

A koronakutatás vadhajtásainak a nyesegetése vezette Lovag Zsuzsa tollát is. Más szerzők munkáira hivatkozva kimutatja, miért nevetséges a korona ormán lévő kereszt dőlésszögével mint a Föld-tengely hajlásszögével operálni

egy olyan korban, amikor a tudomány még nem ismerte a Föld-tengely fogalmát. Felhívja a figyelmet a számmisztika ingatag voltára és önkényes alkalmazására - egyes matematikusok érvelésében. Azt is kifejti, valójában miért nem volt látható Révai Péter korában a Szent Korona zománctábláján Szűz Mária. Előadja, hogy a három vitatott fejedelmi személyi: ábrázoló zománctábla színe azonos a görög korona többi zománctáblájának színével, azaz a corona Graeca valamennyi zomárcképe egyazon műhelyből, illetve kézből került ki. Rámutat, hogy a felső koronarészen az (isszes, az alsón csaknem valamennyi képtartó foglalat többszöri ki-behajtás nyomát viseli, így' csaknem minden zománctáblácskáról feltételezhető lenne, hogy' előzőleg más kép volt benne. Végül a Csömör Lajos által „párhuzamként" felvonultatott két Mathilde-kereszt, a Gizella-kereszt és a Nagy Károly-kincs, Lovag Zsuzsa elemzése szerint, művészeti szempontból nem rokonítható a Szent Koronával.

Kovács Éva a magyar koronázási jelvény együttes kutatásának eredményeit összefoglalva elveti Deér József (és mások) elképzelését, miszerint egy' (kelet-római császári ajándékból kialakított, bizánci típusú) királynői koronát kellene Szent Koronánkban tisztelnünk. Nem tartja elfogadhatónak Kelleher könyvtábla-előtörténetét sem, mivel a felső koronarész alaplemezének négy[7] ága keményforrasztott, ami a formakialakítás műveletének az első lépése, illetv e mivel a bizánci korona minden elemét, zománcát ugyanazon gyüngydrótfajtával övezték. Mindez azt jelenti, hogy az egyes részek lényegében eredeti formájukat őrzik.

A művészettörténészek 1986-os kritikájában felhozott érvek ellenére Csömör Lajos és több követője továbbra is kitart a Szent Korona korai összeállításának a feltételezése mellett. A Révai Péter könyv ének első kiadásában szereplő Szűz Mária-kép megcsonkított párját, sőt magát a képet véli felfedezni Csömör a Tbilisziben őrzött Khakhuli triptichon táblácskáján, amelyről megállapítja, kiegészítése esetén olyan magas és széles Szűz Mária-kép nyerhető, amilyet a magyar Szent Koronáról leszereltek. (Azóta Nyáry Éva személyiben már művész is akadt, aki kiegészítette s kiállításokon a Szent Korona zománctábláiról készült festményeivel együtt szerepelteti ezt a Mária-képet.) Felfogása támo-

gatására Csömör logikai érvet is felhoz: „akárhogy[7] is van, logikus dolog elképzelni, hogy a magyar királyok beavatási koronáján - egyben a magyar állam jelképén - ott kellett hogy[7] legyen annak a Szűz Máriának a képe, akire az országot bízták". - Itt viszont Csömör ellentmondásba kerül, hiszen egyrészt azt próbálja bizonyítani, hogy[7] Szent István koronázásakor Szűz Mária képével együtt megvolt már a korona, ugyanakkor, legendája tanúsága szerint, első királyunk csak élete végén bízta Szűz Mária oltalmára az országot...

A Csomor-féle felfogást követők közül Brabák Károly[7] nem csak az 1613-as Révai-könyv Szűz Mária-felfogását erősíti meg (szerinte a koronaőr-szerző nem téveszthette össze Szűz Máriát egy[7] bajuszos, szakállas császári figurával), hanem, Karácsonyi János immár évszázados kutatási eredményeit ignorálva, újra „felfedezi" a hamis Szilveszter-bullát is.

Művészettörténész oldalról ezután Bogyay Tamás mutatott rá a Csomor-tábor felfogásában mutatkozó ellentmondásokra. A *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség* 1989-es konferenciáján tartott előadásában, illetve a *Mojzer Miklós Emlékkönyi h*en közölt tanulmányában külföldi vizsgálati eredményként közölte, hogy[7] a koronaabroncs és a keresztpánt gyöngysorai nem azonos típusúak, nem azonos eljárással készültek. (Csomorék érvelésében a teljes Szent Korona egyezerre történt összeállítását illetően fontos szerepet kaptak az abroncs és a keresztpánt azonos típusú gyöngysorai.)

Bogyay emellett a görög korona sokat vitatott kérdését is újra górcső alá veszi. Külföldön is előfordul, hogy[7] ogy[7]-egy korona szerepköre időközben megváltozik. így[7] a német-római császári koronáról is joggal valószínűsíthető, hogy' egy[7] ideig nem volt császári korona, a Birodalom uralkodóit más-más koronákkal avatták fel. A corona Graeca szerinte bizonyosan nem Géza, hanem „több mint puszta feltevés”, hogy felesége, Sziinadéné számára készült.

A történészek közül Gerics József és Ladányi Erzsébet talált értékes nyugati előzményeket és párhuzamokat a latin koronához. Összehasonlító vizsgálataik során kiderült, hogy III. Ottó pénzén ugyanolyan keresztpántos korona van, ferde, azaz olyan módon dőlt kereszttel, mint a corona Latinán. (Emellett Ottó pecsétjének koronáján is ferde a kereszt!)

Kereszt nélküli keresztpántos korona van a birodalmi koronán, Dávid és Salamon király fején. (Ezt a német-római császári koronát a régebbi szakirodalom a X. század második felére datálja; újabban felmerült, hogy XI. századi, s kezdetben más koronával avatták fel a császárokat.) Szintén keresztpántos koronák láthatók II. Henrik (1024-1039) 1935-ben kiásott pecsétnyomóján és egy evangéliumos könyv', illetve egy XI. század eleji főpapi szertartáskönyv ránk maradt ábrázolásain. Azonban e zárt koronák egyikén sincsenek lecsüngő aranyláncok, azaz egyikük sem görög típusú korona. De látni lehet nyitott, stilizált liliomokkal díszített koronaábrázolásokat is III. Ottó fején, egy Chantillyben őrzött kódex, illetve egy Münchenben található evangéliárium lapjain. Van végül olyan egyházi könyv, amelyen Mária, az Ég királynője III. Ottót teljesen nyitott pántra épített, ékítményekkel ellátott koronával koronázza meg. Magyarán, a történész szerzőpáros által felvonultatott párhuzamok elsősorban a latin koronarészre vonatkoztathatók, s alátámasztják Merseburgi Thietmar (Teuímar) krónikájának olyan jellegű értelmezését, miszerint első királyaink a császártól kapta koronáját, (A krónikáról és értelmezéséről ugyanezen szerzők külön tanulmányt publikáltak.) Persze mindez nem jelenti, hogy' a szaktudomány térjen vissza a száz évvel ezelőtti állásponthoz, s a Szent Korona felső részét teljes bizonyossággal Szent István személyéhez kösse, de e párhuzamok birtokában valószínűsíthető, hogy a latin korona (a Szent Korona felső része) vagy az az elődje, amelyet utánozva ezt készítették, német birodalmi előzményeket követett. Ugyanakkor más típusú koronákat is használtak a Birodalomban, de ezek nem emlékeztetnek bizánci típusú koronákra. Most már teljes joggal vallható, hogy' Szent Istvánnak is több (használati) koronája lehetett; ebből ismerünk is egyet-egyet, a nagyharsányi dénárlelet hátlapjáról és a koronázási palástról.

Újabban ötvösök is nyilatkoztak a koronáról. Péri József a Korona Bizottságban technikai jellegű vizsgálatokat folytatott, majd 1994-ben publikálta ezek eredményeit. Csömör Lajos és követői felfogásával szemben a Szent Koronában nem egységesen tervezett fejéket lát. Szerinte kettő, markánsan különböző tárgy'at illesztettek össze, bármiféle szer-

vés összeköttetés nélkül. A görög koronán látható sérülések, forrasztásnyomok tarthatatlanná teszik azokat az elméleteket, amelyek a jelen formát fokozatos átalakítások eredményének vélik. így nem lehet az abroncsban olyan gyöngyös koronát látni, amelyre utólag forrasztották fel a képek foglalatát, vagy Szent István koronáját sejteni, vagy akár Géza duxjelvényének gondolni. Péri szerint a görög korona pártástól, oromlemezestől, öt csöngőjével együtt csakis egyszerre készülhetett. Dukász Mihály koronalemezének szabálytalan, átszegecselt volta kétséget ébreszt abban a tekintetben, hogy valóban Bizáncból küldték-e a görög koronát. (Erre utaló írott történeti forrás nincs.) Péri szerint tovább vizsgálandó az az elgondolás, hogy a képek más tárgy részeként érkeztek hazánkba, s magyarországi ötvösök alkották meg a görög koronát.

A latin korona mint kupolás tárgy - Péri szerint - eredetileg koponya-ereklyetartó volt. Valamikor három-három apostolkép szerepelt a pántokon, összesen tehát tizenkettő. (Egy évtizeddel ezelőtt Kovács József nagy tanulmányt szentelt annak a bizonyítására, hogy jelenleg azok az apostolok láthatók a pántokon, akik az Apostoli Hitvallásban szerepelnek.) Péri úgy találja, hogy az apostolképek hajlása egyenetlen. (Régebbi kutatók hol egyenesnek, hol domborúnak írták le azokat. Nos, némelyek egyenesek, mások domborúak, Szent Péter képe homorú!) A zománctáblák repedései arra engednek következtetni, hogy a képeket utólag - másodlagosan - illesztették a kupolás pántokhoz, amelyeket viszont keményen forrasztottak a latin Pantokrátor négyzetéhez. Minthogy a latin Pantokrátor a görög Pantokrátor utánzataként készült, az 1070-es évekre készen kellett lennie, ezért Péri lehetőségként felteszi, hogy esetleg ezzel az ereklyetartóval boltozhatták be az 1083-ban (sírjából) felemelt Szent István koponyáját. Ereklyetartói funkcióban fúrták át utólag a fejtető Pantokrátorát egy kereszt számára, amely, Péri szerint, valószínűleg nem a ma a koronán látható ferde kereszt volt.

Papp László, a Korona Bizottságban technikai vizsgálatokat folytató másik ötvös szakértő legtöbbet a Dukász-lemezzel foglalkozik. Úgy' látja, hogy ez méreteinél fogva soha nem lehetett abban a mögötte elhelyezkedő foglalatban, amely

elé odaszegecselték. Később is több probléma volt a Dukász-lemezzel: egy összenyomás jellegű sérülést követően újabb és újabb furatok segítségével többször is meg kellett erősíteni. Az első szegecsek furatai ennek következtében elmozdultak egymás mögötti helyzetükből, ezekbe nem helyezték vissza a szegecseket. (így keletkezhettek a koronán a régebbi vizsgálók által funkciótlannak talált lyukak.) Ferenc József koronázásának idején a Dukász-lemez ismét mozgott. Ekkor lágyforrájptással erősítették meg, a cinezést arany festékkel elfedtek. Végül Papp László felveti a meg nem válaszolható kérdést: ha valóban nem eredeti a Dukász-kép, kit ábrázolt az eredeti kép, s ha az eredeti is Dukászt ábrázolta, hogyan sikerült pótlásaként közel azonos méretű és formájú, láthatólag azonos műhelyből származó zománclemezről gondoskodni? Közleményét Papp László azzal az elgondolkodtató megállapítással zárja, hogy a korona pendiliumai és a Dukász-kép semmiképpen sem készülhettek egy időben, ugyanazon műhelyben, mert a császár képén ábrázolt korona csürigői más alakúak, mint a görög korona csüngői.

A művészettörténészek eredményeit figyelembe vevő szerzők közül a legutóbb hozzászóló Tóth Endre a Szent Koronán ma látható keresztet az 1551 utáni időszakra (1551 és 1599 közé) datálja. Ez azt a keresztet helyettesítené, amelyet levettek róla, amikor Izabella királyné a Ferdinánd királyt képviselő Castaldónak átadta a Szent Koronát. Tóth Endre emellett a latin korona apostolainak ábrázolási módjából, illetve feliratainak a betűformáiból és (latin) nyelvéből a latin korona keletkezését az itáliai félsziget déli részére vagy Velence környékére kísérli meg elhelyezni, s a XI. század középső harmadánál nem későbbre datálja.

Holler László (ugyancsak egy népszerűsítő újságcikkben) a görög koronán ábrázolt személyek életkorát vizsgálva megfigyeli, hogy az elöl lévő, bájos kisgyermekként ábrázolt angyalokat hátrafelé haladva két fiatal katonaüszt (György[7] és Demeter) követi, ezután a két orvos szent (Kozma és Damján) még korosabb, míg Turkia királya hosszú szakállával már idős férfi, beleillik egy „idősödő" sorba. Ezért Holler nem lát elégséges okot annak feltételezésére, hogy[7] Turkia királyának a képe nem lett volna eredetileg is ott a koronán.

Ugyancsak újszerű a felfogása abban a tekintetben, hogy' Turkia királyát nem I. Gézával, hanem a szláv Gyolcsával azonosítja. Minthogy' itt egy, a kutatók részéről általánosan elfogadott álláspont megváltoztatásáról van szó, e kérdésben meg kell várnunk a szerző bizonyítékainak a részletesebb kifejtését.

Csömör Lajos nyomán a Szent Koronát az ezredforduló elé datáló aacheni pap szerző, Szigeti István hatv anoldalas füzetet szentelt a Szent Korona titkának. Számmisztikával foglalkozó fejtegetések nyomán azzal a meglepő bejelentéssel „ajándékozza meg" az olvasót, hogy a magyar Szent Koronával koronázták császárrá Nagy' Károlyi (768-814). Konkrét koronát nem említő adatokkal próbálja alátámasztani fejtegetéseit; ezek szerint koronánkat Károly vagy' zsákmányolta az avaroktól, vagy' valamelyik avar kagántól (hódoló) ajándékként kapta. Amikor Rómában eljátszotta, hogy III. Leó pápa „ráerőszakolta" a koronázást, a magával vitt három nemesfém asztalka egyikére helyezte a koronát, hogy' a pápának csak utána kelljen nyúlnia, s könnyön az ő (Károly) fejére tehesse. Az avaroktól való kincsszerzés dátumaként 796-ot említi, amikor Erich friauli herceg tizenöt szekér aranyat és ezüstöt zsákmányolt s ezt Aachenbe vitte. De ugyanazon évben Nagy' Tundum kagán hódoló úton járt Aachenben - ő is vihette a koronát. Szigeti szerint Nagy Károly a császárkoronázást követően visszavitte magával koronánkat Aachenbe. Fia és utóda, Jámbor Lajos (814-840) szintén ezzel a koronával koronázta meg magát Károly parancsára, majd Nagy' Károlyi a Szent Koronával a fején temették el. III. Ottó 1000-ben felnyitotta Nagy Károly sírját, „Károly-ereklyeként" magához vette annak mellkeresztjét és egyik fogát, de a források nem említik, hogy' a koronát is (¡Ívelte volna. Ezt az „apróságot" Szigeti azzal hidalja át, hogy a korona, jogar stb. említése már kimerítette volna egy' sírrablás tényét, de hogy mégis elvitte, onnan *tudjuk,* hogy 1165-ben, a sír második feltárásakor a korona és a jogar már nem volt a sírban. Ottó Rómába ment, ott átadta a koronát a pápának (Szigeti erre sem idéz forrást), a pápától került azután Szent Istvánhoz, akit 1000-ben megkoronázták vele... De *megismerhetjük* a korona 796 előtti történetét is Szigeti munkájából: a koronát Világosító Szent Ger-

gely tervezte III. Tiridates (294-324 k.) örmény királynak, aki hosszú betegségéből felgyógyulva kiengedte a szentet börtönéből s 301-ben udvartartásával megkeresztelkedett. A Szent Korona 304 és 308 között készülhetett. (A koronán szereplő Szent Kozma és Damján 303-ban szenvedett vértanúhalált.) 454-ben Avarairnál a Szasszanidák legyőzték az örményeket^ a korona ezután „valahogy" avar kézre került. A többit Vnár tudjuk... Majdnem elfelejtettük, hogy Szigeti bizonyításában is szerepet kap Kopári már bemutatott, saját rajzolatú Szent Bertalan-képe a koronázási palástról. Sapienti sat!

Szigeti István füzetéhez Csömör Lajos ugyancsak *A Szent Korona titka* címmel a Szent Korona szerkezeti, művészettörténeti és államjogi eredetét taglaló könyv vázlatát csatolta. Ebben jórészt megismétli korábbi tételeit Szent István egységes (a három korjelölő zománctábla nélküli) koronájáról s átveszi Szigeti István avar-elképzelését: koronánkat az avar kagánok kincstárából rabolták el 79 5-796-ban. Ezt követően azonban okfejtése elválik Szigeti Istvánétól: a koronát olyan uralkodói ékszerkészlet részének tartja, amely egy aránt tartalmazott szkíta-hun-avar, valamint keresztény jelképekkel készített darabokat. Az ékszerkészlet (beleértve a magyar koronázási jogart is) szerinte belsőázsiai, iráni és mezopotámiai eredetű, kaukázusi technikák felhasználásával készült, egy kaukázusi hun ötvösműhelyben. Zománcképei tanúsága szerint a Szent Koronát valószínűleg a Krisztus utáni IV. században állították össze, egy kaukázusi keresztény hun uralkodónak, megrendelője Katter hun király lehetett. A Geobitzász-kép kaukázusi volta, Csömör szerint, bizonyítja, hogy koronánk a VI. században Gordás kaukázusi hun király birtokában volt. Végül hozzáteszi: „nem találtam olyan történelmi tényeket, amelyek a fenti állításaimat kizárnák". íme az új történetírói „módszer": ha valami ellen nem szól történelmi tény, történelemmé válik akkor is, ha nem támasztják alá adatok. Tehát nem annak kell bizonyítani, aki újat állít, hanem annak, aki ezt az állítást tagadja. De ezzel még nincs vége! Megtudhatjuk, hogy „formáját tekintve a magyar Szent Korona hun keresztpántos korona, amely a mai kor néprajzi párhuzamai szerint az égi szarvast, a csodaszarvast is jelképezi. így a magyar

Szent Korona a keresztény csodaszarvas, Isten küldötte és Isten földi képviselője. Mint ilyen, szorosan kapcsolódik a magyarság történelmi szerepéhez és kárpát-medencei küldetéséhez, küldetéstudatához - mintegy' megtestesítője mindezeknek". Végezetül tézisszerűen is közli Csömör, hogy koronánkon eredetileg Szűz Máriának, valamint Raffael és Uriel arkangyaloknak a képe állott. „Szűz Mária képe egyben a Szent Lélek ábrázolása is volt, és ezen felül volt a magyar Szent Koronán egy olyan »liliomos kereszt« is, amely kifejezetten a Szent Lélek jelképe. Ezzel tehát a magyar Szent Korona a Szentháromságot is megjelenítette, mivel a felső Pantokrátor-kép az Atyát, az oromzati Krisztus-kép pedig a Fiút ábrázolja." - Engedje meg az olvasó, hogy historikusként ezt a szép jelképmagy arázatot a keresztény csodaszarvasról, a két, csaknem azonos Pantokrátor-kép egyikének az Atyát szimbolizáló felfogásáról s a Szent Koronáról mint a Szentháromság megjelenítőjéről már ne kommentáljuk! Hagyjunk egy kis elemeznivalót a teológusoknak is!

AZ ÖSSZEILLESZTÉS PROBLÉMÁJA

Egyes részeinek keletkezéstörténeténél nem kevésbé izgalmas probléma, hogy' mikor nyerte el mai, végleges alakját a magyar korona. Természetesen csak viszonylagosan használjuk a „mai, végleges" kifejezést, hiszen tudjuk, hogy kisebb változtatásokat többször is végeztek a már teljes koronán. A XVII. század elején újjal helyettesítették az egyik megrepedt drágakövet, pótolták az elporladt gyöngyöket, esetenként javították a töréseket; időről időre ki kellett cserélni a korona bélését, amelyet egyrészt azért helyeztek el a koronapánton belül, hogy' a király feje ne közvetlenül a fémmel érintkezzék, másrészt azért, hogy' a különböző fej átmérőjű uralkodók fején a korona szilárdabban álljon. Ebben a fejezetben azonban nem ilyen efféle változtatásokkal foglalkozunk, hanem azt próbáljuk nyomon követni, mikor jelenhettek meg az eddigi tárgyalt alkatrészeik együtt, ugyanabban a koronatestben egyesítv e.

Amint az 1978 utáni legújabb hipotézisekből láthattuk, a korona létrejöttét legkorábbra, az ezredforduló elé datáló, az egész korona Szent Istvánhoz kötését lehetségesnek tartó szerzők felfogása szerint az összeillesztés problémája fel sem merül, hiszen - szerintük - koronánkat (esetleg néhány zorhánckép kivételével) rögtön mai alakjában alkották meg. Mint azonban Váczy Péter rámutatott, az aranymetszés követelményeinek való megfelelés önmagában még nem bizonyítéka az *egész* korona egységes, egyszerre való megtervezésének, megalkotásának. Minthogy az aranymetszés szabályát a középkor ismerte és gyakorolta, vérében lehetett annak az ötvösmesternek is, aki a korona felső, latin részét összeillesztette az alsó, görög résszel. Váczy szerint a görög koronarész három uralkodóalakja - az aranyművesek ismertetett felfogásával szemben - beletartozik az alsó koronaabroncson ábrázolt többi zománclemez sorába. Konstantin zománcképének a kerete is ugyanabból az anyagból készült, mint a többi, négyzetes görög kép. Foglalata, a piros betűk formája is tökéletesen azonos a fekete színű feliratokéval. A Géza-kép kopottsága, zománc- és aranyszíne sem tér el lényegesen a görög sorozatképek jellemző tulajdonságaitól. Végül Dukász Mihály képe is beilleszthető a görög korona alakjainak sorába. Váczy Péter nem alaptalanul hivatkozik arra, hogy ha a korona egyszerre, meghatározott terv szerint készült volna, magyarázatlan maradna a rajta alkalmazott csúnya szegecselési eljárás. De - a feliratok nyʳelvén kívül - különbözik a laün korona a görögtől a díszítések alkalmazási módját, elhelyezését tekintve is. így' a korona egységes egészként való, korai datálását - miként számos más, a koronával kapcsolatos feltételezést - távolról sem lehet bizonyítottnak tekinteni.

Minthogy[7] az egyes kutatók különböző magyarázatokat adtak a korona összeillesztésére, magától értetődik, hogy' jelentősen eltérő időpontokat jelölnek meg a korona végleges kialakulásának dátumaként. Sajnos nincsen olyan korai ábránk, amelyen ez félreérthetetlenül felismerhető lenne. Ez azért van így', mert a középkorban a koronákat nem valódi alakjukat utánozva, hanem sülizálva ábrázolták. A közelmúltban Bodor Imre összeállította a magyar korona

legkorábbi, pecséteken, érméken látható ábrázolásait, Összeállításából kiderül, hogy középkori királyainkat nyílt, liliomos koronával ábrázolták. Német-római császárrá koronázása (1433) után Zsigmond kezdett zárt, pántos koronát használni - magyar királyi pecsétjein is. Mátyás alatt már tudatosan törekedtek a magyar korona ábrázolására: koronáján már megfigyelhető a latin korona két keresztpántja, II. Ulászlónál már az oromzatok is megjelennek. Mindezek azonban még nem teljesen hűen adják vissza a koronát. így csak igen későn, II. Mátyás (1608-1619) 1611-ből származó tallérján, az ott ábrázolt királyfejen találták meg a kutattok azt a képet, amely egyértelműen a mai koronát mutatja, j A legkorábbi idő, amely a korona teljes kialakulása szempontjából számításba jöhet, az 1070-es évek, hiszen a görög korona zománcképei ennél korábbi időpontot nem tesznek lehetővé,]

Régebbi kutatók valóban gondoltak is arra a lehetőségre, hogy' a bizánci koronaabroncsot már esetleg I. Géza lezárta volna a latin korona pántjaival. Újabb kutatóink közül ezt Győrffy György sem tartja kizártnak, amikor a teljes korona 1074 cs 1166 közti keletkezése mellett foglal állást. Ugyancsak régebbi történetírásunkban felmerült nézet, hogy' a két koronarészt 108 3-ban, illetve ez időjájt, István király szentté avatása után egyesítették voIna.ÍElső királyunk sírjának felnyitásakor leemelhették a fejéről azt a koronát, amellyel eltemették, szétszedték, s az így' immár ereklyévé vált aranypántokkal boltozták volna be a bizánci korona abroncsát]

Kelleher elképzelése értelmében a görög koronát egy másik ereklyével, az egykor István király és Gizella királyné által birtokolt (evangéliumos) könyv fedeléről leszerelt lemezekkel zárták le Kálmán király uralkodása (1095-1116) idején. Amellett, hogy' újabban más időpontot is lehetségesnek tart, 1074 és 1166 közt, egy' régebbi tanulmányában Győrffy Gy'örgy és Kálmán király korára teszi a korona részeinek egyesítését. A szerinte Géza hercegi koronájaként használatba vett görög korona a hercegi méltósággal öröklődött tovább. 1115-ben azonban Kálmán király a külföldi segítséggel többször is ellene törő Álmos herceget és fiát megvakíttatta s a hercegséget megszüntette. Ily

módon a dukátus egyesült a királysággal. Győrffy 1958-ban kifejtett véleménye szerint a magyar királyi és a hercegi korona egyesítése is a királyság és a hercegség egyesítésével lehetett kapcsolatban.

A régebbi irodalomban általános volt a felfogás, és legújabban is többen képviselnek olyan nézetet, hogy a korona mai formájában III. Béla uralkodásának idején (1172-1196) alakult ki. Mielőtt azonban e kérdést megvizsgálnánk, vessünk egy pillantást egy olyan forrásra, amely a napjainkban újabb és újabb megoldásokon töprengő kutatók figyelmét elkerülte. E forrás a Képes Krónika egyik ábrája. A krónikát 1358-ban kezdték írni, szép miniatúrák díszítik, Hertul fia Miklósnak vagy több udvari festőnek a keze munkája. Már régen megállapították a kutatók, hogy a képek nem szolgai módon követik a szöveget, hanem a miniátor olykor-olykor függetleníti magát az írótól, s nyilván máshonnan merített saját ismeretei alapján teljes önállósággal komponál meg egyes jeleneteket. A XII. század hatvanas évei nehéz korszakot jelentenek hazánkban. A XII. század közepén a régi nagyságot és dicsőséget felelevenítő Bizánc császára, Mánuel (1143-1180) Magyarország meghódítását is tervbe vette. Ezért az 1162 tavaszán elhunyd II. Géza (1141-1162) király még serdülő fia, III. István (1162-1172) ellenében annak nagybátyjait, II. Lászlót (1162-1163) és IV. Istvánt (1163-1165) támogatta. III. Istvánnak először László elől kellett menekülnie: csak Pozsony és környéke maradt meg a kezén. Az elfoglalt országban II. László meg akarta koronáztatni magát. Lukács esztergomi érsek, a pápai politika lelkes híve azonban nem volt hajlandó a „szkizmatikus" bizánci császár pártfogoltját megkoronázni; s amikor a kalocsai érsek elvégezte helyette a szertartást, egyházi tilalmat mondott ki 1,ászlóra és híveire. A feldühödött László elfogatta Lukácsot. Az érsek csak a pápa közbenjárására szabadult ki, de amint kiengedték, ismét kimondta a tilalmat, Lászlót pedig megátkozta. Ismét lecsukták, de az átok - legalábbis a kortársak így gondolhattákmegfogant: László 1163 februárjában meghalt. Mánuel Istvánt koronáztatta meg, az ellenkező Lukács érsek helyett ismét a kalocsai érsekkel. Akiújuló fegyveres harcban azonban IV. István nemcsak hogy' alulmaradt unokaöccsével

szemben, hanem maga is III. István fogságába esett. Szabadon bocsátása után visszaküldték Mánuelhez. A bizánci császár, miután védencével kudarcot vallott, újabb jelöltként III. Istv án öccsét, Béla herceget vitte el magával Bizáncba. Eljegyezte saját lányával, s mivel fia nem volt, elképzelhető, hogy öt akarta megtenni Bizánc és Magyarország együttes uralkodójának. A béke megkötése után is többször indult bizánci sereg Magyarország ellen 1172-ig, III. István haláláig. Érdekes módon a Képes Krónika igen keveset tud ezen eseményekben gazdag időszakról. III. Istvánról csak annyit mond, hogy tizenegy évig, kilenc hónapig és három napig uralkodott. Uralkodása idején László herceg bitorolta a koronát fél évig. Majd a krónikás (hibásan) közli László halálának dátumát. Ezután IV. István bitorolta a koronát, legyőzték, majd meghalt. Ezután már III. István halálának a bejelentése következik, a krónikaíró III. Béla uralkodására tér át (akiről szintén alig mond valamit).

II. Béla (1131-1141)

II. Géza (1141-1162)	II. László (1162-1163)	IV. István (1163-1165)
I		I
II. István (1162-1172)	III. Béla (1172-1196)	Géza herceg "

A Képes Krónika miniátora a IV. István koronabitorlását említő mondat után közöl egy olyan képet, amelynek a magyarázata nem csak a krónika szövegében, de az eseményeket bővebben ismertető más történeti forrásokban sem található meg. A kép bal oldalán, az előtérben egy előkelő személy ül, akinek egy udvari ember a fülébe súg valamit. A kép közepén két főpap (püspök) áll; az egyik koronát tart a kezében. A háttérben egy további alak lovagol, kezében ugyancsak koronával. A miniatúrát régebben „IV. István elrabolja a koronát" címmel jelölték. Újabban felmerült az a gondolat, hogy a kúp előterében ülő alak inkább II. László. IV. Istvánt ugyanis a következő oldal első iniciáléjában lát-

juk, s egyesek úgy vélik, nem valószínű, hogy kétszer is megörökítették volna; persze ez is előfordulhat. Minket most elsősorban a háttérben ábrázolt jelenet érdekel. Az az egész képből'¡biztosnak látszik, hogy valóban a korona elrablásáról vah szó; de hogy ki lopta el és kinek, az az ábrából nem fejthető meg, a szöveg pedig hallgat az egész-ről. Csak mintegy fél évezreddel később, Révay Péter említ egy koronalopást, de ellenőrizhetetlen, milyen forrásból vette. Azt sem tudjuk, ki a koronát kezében tartó pap és társa. Lukács érsek? Ő küzdött a leghevesebben II. László és IV. István megkoronázása ellen. De az öreg érsek inkább azzal az ősz hajú főpappal azonos, aki a krónika előző miniatúráján III. István fejére helyezi a koronát. Talán a kalocsai érsek tartja a koronát, aki végül mindkét ellen-királyt megkoronázta? Azt sem tudni, ki a II. László vagy IV. István füléhez hajló alak. Csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a krónika miniátora ismert egy II. László vagy IV. István személyéhez fűződő történetet, amelyben koronalopás is szerepelt. Minthogy eszerint a történet két évszázaddal az esemény után is ismert volt, nagyon valószínű, hogy nem valamilyen kisebb jelentőségű „házi korona" eltulajdonítását örökítették meg, hanem az uralkodó koronázásához szükséges koronáét. Michael Ankhialosz, a későbbi konstanünápolyi pátriárka egy Mánuelhez intézett dicsőítő beszéd szövegében annak a reményének (óhajának) ad hangot, hogy a császár elfoglalja Magyarország „koronázó templomát", a magyarok urának ott őrzött királyi koronájával együtt. E szövegből nyilvánvaló, hogy ekkorra a koronázáshoz használt fejék már nem egy' volt a sok korona közül, hanem megkülönböztették a többitől, s nyilván ezért őrizték Székesfehérvárott.

Csapodiné Gárdonyi Klára, a Képes Krónika illusztrációinak magyarázója az említett kéj) kapcsán arra gondolt, hogy a magyar koronának két koronából történt III. Béla-kori összeillesztését esetleg megelőzte a koronák Bizáncba szállítása. Ez a bizánci császárnak az akkori magyarországi események irányításában játszott fontos szerepét ismerve valóban könnyen lehetséges. Mi más megoldásokat is lehetségesnek tartunk, hiszen a miniatúra számtalan ötletet adhat az egykor történt események magyarázatára, de bi-

zonyítani egyiket sem lehet. Emellett az is kérdéses, menynyit torzulhatott a kép festőjéhez eljutott hagyomány az időközben eltelt két évszázad alatt. A krónika szövege az eseményeknek még dióhéjba foglalt elmondásáig sem jut el, ennek ellenére több kronológiai hibát ejt. Ezek nyilván befolyásolhatták a miniátort is. Michael Ankhialosz előbb ismertetett beszédét 1165-1167-re, újabban 1165-re keltezik. Ő úgy' tudta, hogy' a magyar királyi koronát a koronázási templomban őrzik (Székesfehérvárott). Szövege mellett tanúskodhat, hogy az ellopott korona - ha valóban II. Lászlótól vagyr IV. Istvántól lopták el - a „törvényes" király, III. István birtokába jutott, s onnan akarta Mánuel megszerezni. Vajon sikerült-e neki? Nem ő lopatta-e el? Esetleg az általa támogatott ellenkirályok? További kérdés az is, hogy' épp az időrendi hibák miatt esetleg nem később történt-e a koronalopás. Vagy' talán nem is II. László, illetve ÍV. István volt az ügy' főszereplője. Mindenesetre könnyen elképzelhető, hogy' a királyi korona mai formájának a létrejötte összefügg a Képes Krónika miniatúráján megörökített koronalopással. Megkockáztatjuk, hogy II. László, IV. István, esetleg III. Béla koronázása céljából (ez utóbbinak a dátuma 1173. január 13.) kellett sürgősen az elveszett régi koronát pótolni. A sietség egyaránt magyarázat lehet a felhasznált aranylemezek silány megmunkálására, a férfi- és a női korona jellemzőinek a királyi koronán való együttes szereplésére stb. Mánuel korában a bizánci császárok már zárt koronát viseltek. Joggal feltehető, hogy' a magy'ar korona készíttetője is ezt vette alapul, s ezért zárt, bizánci típusú, a császári koronához hasonló koronát kívánt.

Az 1163-as, illetve 1172-1173-as keletkezés feltételezése csak egy' az itt bemutatásra kerülő számos tudományos álláspont közül. Szükségesnek látszik, hogy' a további kutatások megvizsgálják a koronalopás és az összeállítás kapcsolatának lehetőségét. E tekintetben - miként a korai öszszeállítást valló nézeteket illetően általában - a további művészettörténeti kutatások perdöntőek lehetnek. Hiszen, mint láttuk, éppen művészeti érvek alapján keltezték a latin koronát egyes kutatók oly'an késői időszakra, hogy' a teljes korona XII. századi összeillesztésének a lehetősége elesik. Egy 1163-as időpont még a Győrffy által elképzelhetőnek

tartott 1074 és 1166 közti időszak végével, az 1172-1173-as keltezés Moravcsik Gyula régebbi felfogásával, azaz III. Béla személyével hozható kapcsolatba. A bizantinológia nemrég elhunyt kiváló szakértőjének 1938-ban kifejtett véleménye szerint „úgy lehet, hogy III. Béla koronázásakor érintette először a pnagyar királyok fejét az egyesített római és bizánci korona"; .Egy későbbi könyvében Moravcsik s az őt követő Kovács Éva, Bogyay Tamás és a német Percy Ernst Schramm is az 1180-as évekre datálta a korona kialakulását. Közülük többen ezt azzal a tervvel hozták kapcsolatba, amely ül. Bélának Theodora császárnővel, Mánuel nővérével való házasságára irányult.

Újabban yajay Szabolcs ugyancsak azt vallja, hogy' fontos külpolitikai célzattal III. Béla számára készítették el a korona mai formáját. Bélának még herceg korában meghiúsultak a bizánci trónigényei, miután Mánuelnek fia született. De hazajövetele és magyar királlyá koronázása után is megtartotta jó kapcsolatait Bizánccal. Mánuel halála (1180) után Bizáncból anarchikus állapotokról érkeztek hírek. Béla felújította régi elképzeléseit Magyarország és Bizánc egyesítéséről - saját uralma alatt. Elhatározta, hogy'beavatkozik: megdönti a nagy belső ellenzékkel kormányzó és egyre erőszakosabb módszereket alkalmazó Kommenosz Andronikosz zsarnokságát. Hadjáratot indított Andronikosz ellen. Csapatai Szófia alatt álltak, amikor híre jött, hogy' Konstantinápoly népe felkelt s Angelosz Izsákot emelte a trónra (1185-1195). Ezek után Béla félbehagyta a hadjáratot és a továbbiakban baráti viszonyban állt déli szomszédjával. Moravcsik kutatásai szerint Béla, aki időközben megözvegyült, bizánci trónigényét egy „megfelelő" házassággal is alá kívánta támasztani. Ezért kérte meg Mánuel császár nálánál sokkal idősebb nővérének a kezét. Bizánci felfogás szerint Theodora lett volna a császárnő, Béla pedig a társuralkodó (szümbaszileosz). Vajay szerint a korona mai alakja ennek a sajátos „közjogi" elképzelésnek a nyomait viseli magán. A magyar koronát nemcsak hogy' a Bizáncban szokásos zárt császári koronává, kamelaukionná alakították át, nem csak a császári koronák jellegzetes pendiliumait - oldalt aranyláncon lecsüngő drágaköveit - helyezték rá, hanem a leendő feleség jussán való országiás szándékának

hangsúlyozására a császárnői koronák hagyományos oromzatát is, amelyet Vajay szerint Anna királynénak, Béla korábbi feleségének Bizáncból hozott koronájáról szerelhettek át. Minthogy a munkával sietni kellett, az anyaghibák, a nem tökéletesen kidolgozott, hevenyészett technikai megoldások is magyarázatot nyernek. Vajay szerint az összeillesztésnél legalábbis öt alkotórészt használtak fel: a diadém abroncsául szolgáló görög koronát; a zománcdíszű pántokat, amelyeket egy eredetileg lapos kegytárgy felszabdalása és meggörbítése után nyertek (ezekkel boltozták be a koronát); az Anna királyné koronájáról leszerelt oromzatokat; a pendiliumokat; s végül az egész koronát tetéző keresztet, amelyet - mint már szó volt róla - Vajay szerint első királyaink országalmájáról ereklyeként helyeztek át a koronára. Ez az 1184-1185-ben összeállított korona lehetett az az uralmi jelvény, amely Vajay szerint kettős „közjogi" aktusra készülhetett: a jog szerint országlásra hivatott császárnő (bazilissza) és a vele együtt megkoronázandó magyar társcsászár (szümbaszileosz) felszentelésére.

Vajay maga is megemlíti, hogy felfogása „csupán a lehetőségek erővonala kívánna lenni". Elmélete valóban problematikusnak látszik. Újabb kutatások szerint Theodora nem Mánuel nővére, hanem annak unokája volt; aligha hozhatta volna tehát a bizánci trónt hozományul. De ezen továbblépve: miért készíttetett volna Béla a *még meg nem hódított új országban* (Bizáncban) való uralom megalapozására koronát otyan áron, hogy *már meglévő országának*, Magyarországnak a koronáját is feláldozza e célból? Lehet-e párhuzamokat találni ilyen „öszvér", egyszerre férfi- és női jellegzetességeket mutató koronára Bizánc korabeli vagy közel egykorú történetében?

Deér József nagy munkájában csaknem egy évszázaddal későbbi időszakot jelöl meg, amikor a korona mai formája létrejöhetett. Mint tudjuk, az 1260-as években IV. Béla (1285-1270) és idősebb fia, az önálló országrészt kormányzó István ifjabb király fegyveresen is szembekerült egymással. Ezt az időszakot a nagybirtokosok hatalmának megerősödése jellemezte. Mind Béla király, mind fia mögött főúri pártok álltak, s a fegy veres harc váltakozó szerencsével folyt. Macsói Anna hercegnő, Béla király lánya, apja oldalán

maga is részt vett a viszályban. 1264-ben ő fogatta el sógornőjét, Kun Erzsébetet. Élete végén Béla megbékélt a fiával, a családon belüli feszült, gyanakvó viszony azonban továbbra is megmaradt. Halála előtt a beteg IV. Béla, István bosszújától féltve híveit, unokája férjének, II. Ottokár cseh királynak (1253-1278) a védelmébe, szükség esetén vendégszeretetébe ajánlotta feleségét, Anna lányát és leghívebb tanácsosait. 1270. május 3-án Béla lehunyta szemét, s V. István (1270-1272) trónra léphetett. Az elhunyt király hívei közül többen valóban el is menekültek. Fivére elől Ottokárhoz menekült Macsói Anna hercegnő is. Nem érkezett üres kézzel. Egy korabeli osztrák krónikás tudósítása szerint a királyi kincstárból két aranykoronát, királyi jogarokat, egy gyöngyökkel díszített szépművű aranyedényt és más ékszereket vitt magával, amelyeket a legrégibb királyok korától őriztek Magyarországon. Témánk szempontjából az eltulajdonított kincsek közül a két korona említése a lényeges. Deér feltételezi, hogy ezek egyike az a királyi fejék volt, amelyet a koronázásoknál használtak. 1271-ben ismét találkozunk az ellopott kincsek, köztük a korona (ezúttal csak egyről van szó) említésével: az V. István és II. Ottokár közű békekötést megörökítő oklevélben. Ebben a magyar király a maga és utódai nevében is lemond a felsorolt kincsekről. Deér megpróbálja követni az Anna hercegnő révén Ottokár kezébe jutott magyar kincsek további sorsát. Miután a dürnkruti csatában a cseh király 1278-ban elesett, az értékek Rudolf német-római császár (1273-1291) helytartójának, Ottó dér Lángé brandenburgi őrgrófnak a kezébe kerültek. Ő őrizte Ottokár özvegyét, Kunigundát is. Lehet, hogy 1279 nyarán egyes magyar és cseh kincseket magával vitt Brandenburgba. Kunigunda a kiszabadulása után férjhez ment Zavis von Falkenstein cseh főúrhoz, aki magának követelte az elhunyt Ottokár király kincseit. 1285-ben Kunigunda meghalt. Zavis von Falkenstein 1288-ban a királyi kincsket magához vette és Magyarországra indult, hogy házasságot kössön IV László (1272-1290) magyar király nővérével. Útközben azonban egy cseh nemes rajtaütött, kirabolta, s így a kincsek nélkül érkezett meg Magyarországra. Az elrabolt értékek további sorsa ismeretlen. A források nem szólnak többé Csehországban lévő magyar kincsekről.

Deér feltételezi, hogy Istvánnak az 1271-es békekötés idején már azért nem volt szüksége ősei koronájára, mert időközben egy másikkal pótolta azt. Megkoronázására 1270. május közepén, vágj' tíz nappal apja halála után került sor, tehát ez alatt a rövid idő alatt kellett pótolni az ellopott koronát. E sietség okozhatta a korona kivitelezésének már többször említett tökéletlenségeit. Deér még az új korona készítőjét is megpróbálja felderíteni: minthogy' 1270-ben, nem sokkal a koronázás után egy Máté nevű aranyműves birtokadományt kapott, benne látja a korona készítőjét. Felfogása szerint István az új koronával titokban helyettesítette a régit (ezért tudatosan archaizált a korona), s mivel a régi, eltulajdonított korona már régóta nem szerepelt a nyilvánosság előtt, egyszerűen a régiként szerepeltette az újat.

Deér számos korabeli forrást (krónikát, okleveleket) vonultat fel állítása bizonyítására, s egyes részmegállapításait igen szépen alá is támasztja. Ugyanakkor nem tud kielégítő bizonyitékokat szolgáltatni a lényeget illetően, tudnillik hogy valóban az ellopott kincsek közt volt-e az addig használatos királyi korona. A XIII. század derekára mindenképpen kialakult már a korona fontos „közjogi" funkciója, tehát aligha őrizték együtt 1270-ben a királyi kincstár anyagával. (A koronázási jelvényeket, mint már említettük, a székesfehérvári káptalan őrizte.) Továbblépve: ha az V. Istvánnal ellenséges viszonyban álló Ottokár valóban az akkor használatos magyar királyi koronát kapta meg Anna hercegnőtől, aligha mulasztotta volna el e tény propagandisztikus kihasználását, s ilyen körülmények közt, amikor a szó szoros értelmében vett „koronatanú", Macsói Anna is Ottokár udvarában tartózkodott, aligha lehetett volna az elorzott koronát titokban egy' újjal helyettesíteni. Végül: ha valóban az addigi koronázásoknál használt fejék kerül a prágai udvarba, nemigen mond le róla olyan könnyen a maga és utódai nevében már 1271-ben V. István. Sőt, ellenkezőleg, mindent megtett volna, hogy akár áldozatok árán is visszaszerezze azt egy olyan nagy hatalmú szomszédos uralkodótól, akivel a békekötés után sem számíthatott tartós baráti viszonjTa.

Még későbbi időre helyezi a magyar királyi korona mai alakjának kialakulását Polner Ödön és őt követve Grexa Gyula. Mint a latin korona összeállításával foglalkozó néze-

tek közt már láthattuk, ők azt feltételezik, hogy a latin korona első királyunk fejereklyetartójának a koronája, amellyel 1440-ben, az addig használt korona távollétében I. Ulászló királyt megkoronázták. (Addigi királyaink fejét szerintük a Dukász Mihály-félb, korona ékesítette.) I. Mátyás király (1458-1490) uralkodása kezdetén csak ez az új uralmi jelvény állt rendelkezésre, mert az addig használt (görög) korona III. Frigyes német királynál (1440-149 3) volt 1463 júliusában hosszas diplomáciai erőfeszítések után Mátyásnak sikerült tőle visszaszereznie. Polner feltételezi, hogy ez után, de 1464. március vége, Mátyás koronázása "előtt kerülhetett sor a két koronarész egyesítésére. Erre szerinte azért lehetett szükség, hogy az I. Ulászló koronázásakor felhasznált s így már „uralkodóvá tevő" fejereklye-korona épüljön be az addig használt koronába, azaz a pillanatnyilag létező kettő helyett csak egy olyan korona legyen, amellyel a koronázást jogi érvénnyel végre lehet hajtani. Minthogy a két koronarész összeillesztésére vonatkozóan 1463-1464-ből közvetlen adat nincs, Polner bizonyos rugalmassággal kezeli a kérdést: esetleg hajlandó visszamenni az 1370-es évekig, vagy pedig későbbre, Mátyás uralkodásának 1464 utáni szakaszára tenni a két korona egyesítését. Bizonyítékul a középkori magyar pecsétek és pénzek, valamint egy'es festmények ábrázolásait hozza fel. Úgy véli, hogy ezek híven mutatják az uralkodók által ténylegesen viselt koronákat, márpedig szerinte Mátyás koráig valamennyi ilyen ábrázolás nyílt koronával a fején mutatja be a királyainkat. Ilyen nyílt korona van azon a freskón, amelyet 1317-ben Károly Róbert koronázásáról festettek a szepeshelyi székesegyház falára, de ilyen van a Képes Krónika valamennyi miniatúráján. Csak Mátyás alatt (a Bautzeni Mátyás-szobron, a Thuróczi-féle krónika királyábrázolásain) jelenik meg a zárt magyar királyi korona. Azt az ellenérvet, hogy a királyábrázolások uralkodóinkat esetleg nem a koronázásra használt, hanem „házi" koronájukkal ábrázolják, Polner és Grexa a Képes Krónika miniatúráira hivatkozva utasítja vissza. A külföldi uralkodói pecséteket vizsgálva Polner úgy találja, hogy a német királyi, valamint a német-római császári pecséteken is nyíltak a korai koronák. A lezárás egy oldalról induló ívvel ÍV. Ottó (1198-1212) és II. Frigyes

(1212-1250) pecsétjein figyelhető meg; I. (Barbarossa) Frigyes császár (1152-1190) pecsétjének a teteje hegyes, toronyszerű koronaképet mutat, s a keresztpánttal lezárt korona csak IV. (Bajor) Lajos (1328-1347) pecsétjein jelenik meg félreérthetetlenül. De szerinte az angol korona is csak a XV. században alakult át felülíveltté, a francia korona pedig még később, csak I. Ferenc (1515-1547) alatt. Szerinte a nemzetközi gyakorlat is a kései lezárás nézetét támogatja.

Gerics József és Ladányi Erzsébet (már bemutatott) kutatásait követően az általuk felvonultatott X-XI. századi korona-ábrázolások ismeretében ez az egész fejtegetés tárgyszerűen hibás. További módszertani hibája, nem ismeri el, hogy' az egykorú művészek stilizált koronával a fejükön ábrázolhatták a királyokat. így önmagával is ellentmondásba kerül, mert IV. István és III. Béla alatt olyan ábrázolásaink is vannak, amelyeken oldalt láncokon lecsüngő drágakövekkel felszerelt koronát visel az uralkodó; más királyokat ilyen láncok nélkül ábrázolnak. Márpedig ha - Polnerék szerint - a görög koronát használták királyaink a XI. század végétől kezdve, minden királyábrán rajta kellene lenni a lecsüngő drágaköveknek. Akad hiba a nyugati párhuzamok terén is. így a francia királyi koronát II. (Jó) János (1350-13 64) király már 1360-ban zárttá pántoltatta, hogy magát a császárral egyenrangúnak tüntesse fel, s országának a német-római császár felsőbbségétől való függetlenségét bizonyítsa. Deér Polner elméletének cáfolataként nagy könyvében bemutatja az erdélyi szászok 1302. évi pecsétjét, amely zárt koronát tartó négy alakot mutat, sőt Imre 1202. évi híres aranypecsétjének az előlapját is, ahol a trónján ülő király fején láthatóan zárt korona van. így az „ábrázolás hiánya" mint érv aligha tartható, bár Grexa Gyula Deér ábráit nem tartja bizonyító erejűeknek és továbbra is kitart a XV. századi eredeztetés mellett. Ugyanakkor ismerve azt az újabb feltételezést, hogy a laün korona esetleg Szent István fejereklyetartóját fedte valamikor, minden logikai hibája ellenére sem tekinthető kizártnak Polner és Grexa feltételezése a Szent István fejéről leemelt és I. Ulászló koronázásakor használt fejereklyetartó korona és az addig alkalmazott korona kései egyesítéséről.

Láthatjuk, hogy a koronával foglalkozó szakirodalom a legkülönbözőbb oldalakról, a legeltérőbb módszerekkel pró-

balta és próbálja ma is megközelíteni koronánk keletkezésének bonyolult kérdéseit. Hogy közülük melyik lehet igaz? Nagyon nehéz nyilatkozni erről. Egyes fontos problémák mindmáig, a koronavizsgálatok nyomán sem oldódtak meg egyértelműen. Az egyes kutatók nézete jelenleg is különbözik olyan régóta vitatott kérdésekben, hogy a latin korona pántjai eredetileg is íveltnek készültek-e, vagy utólag hajlították meg őket. A görög koronarészről ma sem tudjuk teljes bizonyossággal, férfi- vagy női koronának készült-e. Mikor, kinek a számára illesztették össze a mai koronát? Minden kutató más megoldást vél találni, mindenki a maga igazát próbálja - gyakran csupán szellemes hipotézisekkel - bizonyítani, mások állításainak a cáfolatába alig-alig bocsátkoznak. Az bizonyos, hogy' a korona igen korai, az időszámításunk szerinti első félezredre datáló regényes keletkezését megfogalmazó nézetek tévesek. A Csömör Lajos és követői által szerepeltetett Szűz Mária-ábrázolást gyakorlatilag hiteltelenül, hogy' Révay Péter munkájának 1659-es kiadásában az „apostolok rendje" mellett királyokat, császárokat és keresztény mártírokat is említ (többes számban). Tehát a KON feliratú (Révay által Nagy' Konstantinnak tartott) császári zománctábla mellett legalább még egy császárnak és Geobitzász mellett legalább még egy királynak szerepelnie kellene. Ha Dukász Mihály helyére Szűz Mária zománctábláját helyezzük, négy további alaknak kellene szerepelnie a jelenlegi két helyen! Révay leírásának tehát nem lehet hitelt adni.

A zománctáblák párhuzamai művészettörténeti szempontból nem állnak meg, de a német birodalmi koronán megörökített keresztpántos *szerkezetű* koronák léteztek az ezredfordulón, s lehetséges, hogy' a mai latin korona vagy annak előképe (a német császári udvarból) Szent Istvánhoz került. Ez ugyanakkor valamivel nagyobb valószínűséget ad a késői (XV. századi) összeállítás lehetőségének is. Be kell azonban látnunk, hogy a bemutatott elképzelések csak többé-kevésbé valószínű *lehetőségei* a kérdéskör megoldásának, s legfeljebb egyes részleteikben bizonyítottak! Szent Koronánk titka továbbra is megfejtellen.

KORONÁZZAK A KIRÁLYT

A KORONÁZÁSI ordók

A középkori uralkodót nem csak a népmesék tartják hatalmas úrnak, aki bármit megtehet országában, hanem a valóságban is roppant fontos személyiség. Bár döntéseit gyakorlatilag az egyházi és világi előkelők törekvéseinek, akaratmegnyilvánulásainak a figy elembevételével, tanácsuk meghallgatásával hozza, mégiscsak ő áll kivételes hatalommal országa élén, parancsait szolgáinak, katonáinak a hada lesi, s alattvalói sorsának alakulása igen sok vonatkozásban függ tőle. Egy erőskezű, a külső támadásokat visszaverni képes uralkodó sok szenvedéstől mentheti meg népét, de az is jótéteménynek számit, ha nem csak a más országokból jövő ellenséggel szemben oltalmazza meg a parasztot és a polgárt, de a nagybirtokosok hatalmaskodásaival szemben is védelmet nyújt, rendet tart országában. Fontosnak tartják a király személyét az uralkodó osztály tagjai is, hiszen ő irányítja, szervezi a politikai életet, elhatározása többnyire döntő abban a kérdésben, hogy' melyik feudális úr, illetve érdekcsoport kerül előtérbe az ország kormányzásában, ki kap nagyobb birtokadományokat, s ha az alávetettek elégedetlensége robbanással fenyeget, vagy' külső ellenség támadásától kell tartani, ő az, aki a feudális urakat összefogja, egységes fellépésüket biztosítja. ,

A király környezetében, az ország irányításában részes főurak között ott találjuk az érsekeket, püspököket, tehát az egyház vezetőit. A királyok jelentős birtokadományokat adnak az egyháznak, s a hála nem marad el. A templomokban az uralkodóért imádkoznak a papok, s a népet is a király iránti feltétlen engedelmességre, szeretetre nevelik, hiszen Isten állította őt országa élére, „Isten kegyelméből uralkodik.

A király halála mindig bizonyos veszélyekkel fenyegeti az országot. Hiszen kérdés: ki jön utána, nem robban-e ki trónviszály, s ha ilyenre "sokszor nem is kerül sor, nem okoz-e zökkenőket az új uralkodó kormányzata? Hogyan lesz valaki király? Ne menjünk bele itt a törvényes öröklődés, a trónra való alkalmasság, illetve alkalmatlanság bonyolult kérdéseibe; elégedjünk meg röviden annyival, hogy a király elődje halála révén örökli a trónt, illetve királylyá választják. Mindez azonban még nem elég: az egész ország tudomására kell hozni, mindenkivel, de legalább a nagybirtokosokkal el kell fogadtatni, hogy' a király' „Isten kegyelméből" átveszi a hatalmat. Az egyház, amely hívei életének minden jelentős mozzanatánál (keresztelés, házasság, temetés) képviselteti magát, természetesen részt kap a királlyá avatás szertartásából, sőt annak szervezője. Mivel pedig az egyház a Bibliát tekintette tanítása alapjának, nem lehet csodálni, hogy' a királlyá avatás szertartása több ponton olyanná fejlődött, mint az ótestamentumi zsidó királyoké.

Már a korai nyugat-európai királyavatások egyházi szertartásának legfontosabb mozzanata az uralkodót Isten felkentjévé tette - az ószövetségi Saulnak és Dávidnak Sámuel által végrehajtott folkenését utánozva. Minthogy' a püspököket is felkenték, s eredetileg az „Isten kegyelméből" formula is az egyháziaknak járt ki, az ezredforduló táján a császár és a király félig papi személynek számított. így' Szent István királyunk is e minőségében lehetett szuverén szervezője a magyar egyháznak. A IX. században a kétféle - papi és uralkodói - felkenés szertartása elkülönült egymástól, de a királyfelkenést ezután is annyira fontosnak tartották, hogy a XI. század közepének neves egyházi írója, Petrus Damiani még ezt nevezi az ötödik szentségnek. (Valószínűleg szentséggé is vált v'olna, de a VII. Gergely által képviselt pápai világuralmi törekvések megakadályozták ezt.)

A koronának a felkenés mellett kezdetben csak másodlagos szerep jutott. Nagyon érdekes, hogy a korai frank királyok uralkodói jelvénye nem is a korona volt, hanem a hosszú haj és a királyi lándzsa. A hosszú hajnak mágikus erőt tulajdonítottak: amikor Nagy Károly apja, Kis Pipin megfosztotta uralmától és kolostorba záratta az utolsó Meroving uralkodót, levágatta a haját, ő maga pedig 751-ben király'á

kenette magát, s ettől kezdve a „szentséges olaj" helyettesítette a hosszú haj mágikus erejét.

A királyi jelvények között ezután fokozatosan a sisakkorona került előtérbe, de hozzá más jelvények (trón, jogar, karperec, kard, gyűrű stb.) is társultak, sőt úgy tűnik, egyikük, a lándzsa a XI. századig még a koronánál is fontosabb volt.

A királlyá avatási eljárást különböző szertartásrendek, latin szóval *ordók* szabályozták. Ezeket megfogalmazóikról, másolóikról, alkalmazási helyükről stb. nevezték el. A legrégibb ordót Egbert yorki érsek (732-766) állította össze; újabban inkább a X. századi angliai egyházi reformok irányítójának, Dunstan canterbury érseknek a nevével jelölik: ez az Egbert-, illetve Dunstan-ordó (főleg angolszász területen, de másutt is alkalmazták). Ebből fejlődött ki a 973-ban már használt, ugyancsak angolszász Edgar-ordó, 962-től a német császári koronázásoknál az úgynevezett mainzi (német) ordót követték, de számos más szertartásrend is ismert volt Európa-szerte.

Az egyes ordók többé-kevésbé eltértek egymástól, de valamennyi számos részmozzanatból állt. Egy-egy ordóban általában választás, az egyházi és világi hatalom átruházása, felkenés, koronázás, az uralkodói jelvények átadása, az uralkodás megkezdése szerepel. Az egyes mozzanatok sorrendje különbözhetett, néhány nem is volt meg minden ordóban, a szertartásoknál felhasznált jelvények is eltérhettek. A lényeg az volt, hogy az éppen felhasznált ordó valamennyi mozzanata szerepeljen, mert a szertartás egésze együtt jelentette a királlyá avatást, az „Isten kegyelméből" való hatalom átruházását, annak ellenére, hogy[1] később ez a merevség csökkent, illetve egy mozzanatot, a koronázást kiemelték, és a többinél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki.

A MAGYAR KIRÁLYKORONÁZÁSOK ÉS A KORONA TÖRTÉNETE A XV. SZÁZAD KÖZEPÉIG

XI. századi király aink koronázásáról elég keveset tudunk. Az bizonyos, hogy első királyunknak szüksége volt a keresztény egyház ideológiai támogatására. Megkeresztelkedett,

s 1000-ben vagy 1001-ben, Székesfehérvárott vágj’ Esztergomban, valószínűleg a császártól kapott koronával megkoronáztatta magát.

Ha az ezredforduló alkalmával ugyancsak Rómában tartózkodó császár volt is a korona küldője, e tény nem Istvánnak és országának a német császár hűbérúri fennhatósága alá kerülését jelenthette, hanem csupán annak a meglévő előjognak az elismerését jelképezhette, amely a korabeli hierarchiában a császárt a királlyal szemben megillette.

Egyes kutatók feltételezései, hogy Istvánt a német szokás szerint koronázták meg, nem a korabeli források leírásán, hanem különböző logikai kombinációkon alapulnak. Biztosan csak azt tudjuk, hogy’ Istvánt felkenték és megkoronázták. Mások nézetei szerint az Egbert- (Dunstan-) ordót követték volna első királyaink koronázásánál. Istvánt az 1031-ben készült koronázási palást sapkaszerű (abroncs?) koronával és lándzsával ábrázolja; ez utóbbi azonosítható azzal a bottal, amelyet az Egbert-ordó szertartásrendjét követve adnak át a királynak. Persze nyitva marad a kérdés: vajon a palást ábrája eléggé bizonyít-e az Egbert-ordó használata mellett? A lándzsa hatalmi jelvény volt, de tőlünk keletre, a nomád népeknél is használták, nem csak Nyaigaton. Legújabban Gerics József és Ladányi Erzsébet nyugati források bevonásával és az 1968-ban Nagyharsányban kiásott dénárlelet zászlós lándzsaábrázolásának a felhasználásával további nyomós érvet szolgáltatott a lándzsa hatalmi (felség-) jelvény volta mellett, és sikerrel valószínűsítette, hogy első királyunk lándzsájának a mintája a német birodalmi szent lándzsa lehetett, amelybe, a történelmi hagyomány’ szerint, Krisztus keresztjéből való szöget építettek be. A lándzsa István közvetlen utódai alatt is hatalmi jelvény. (Az ő koronázásásukról is csak azt tudjuk, hogy megtörtént, és hogy’ felkenték őket.) Az 1044-es ménfői csatában Aba Sámuel aranyozott lándzsája legyőzőjének, III. Henrik német császárnak a kezébe került. A császár által támogatott Péter az Altaichi Évkönyv tanúsága szerint ugyancsak aranyozott lándzsát adott át urának, a császárnak, e ténnyel ismerve el alávetettségét.

Az egy etlen XI. századi uralkodó, akinek koronázása szinte teljes bizonyossággal az Egbert- (Dunstan-) ordó szertartás-

rendje szerint ment végbe, Salamon. Őt még apjának, I. Andrásnak az életében megkoronázták. Mint a Képes Krónika - a XI. századi ősi szerkesztést átvéve - elmeséli, Salamon nagybátyja, Béla herceg nagyon felháborodott, amikor a szertartás alatt azt az imádságrészletet hallotta: „Légy ura a te testvéreidnek." Sérelmezte, hogy[7] „urává teszik a kisgyermek Salamont". A krónika előadása azért érdekes, mert az idézett szertartásszöveg, amely az „Adjon neked a mindenható Isten" kezdetű korabeli ima része, csak néhány ordóban szerepel. A közelmúltban Gerics Józsefnek még tovább sikerült szűkítenie a kört, s a nevezetes várkonyi jelenet segítségül hívásával el lehetett jutni az Egbert-ordóhoz. A krónika ugyanis a Salamon koronázását előadó fejezetet követően elmondja, hogy[7]rossz tanácsadók egymás ellen ingerelték a két testvért, Andrást és Bélát. Bélát arra biztatták, addig ragadja meg a királyi hatalmat, míg bátyja tehetetlen beteg, Salamon pedig még gyermek. Andrásnak pedig azt bizonygatták, hogy fia, Salamon csak Béla ártalmatlanná tétele után uralkodhat biztonságban. András, hogy meggyőződjön öccse szándékáról, piros párnára egymás mellé tétette a koronát, a királyság jelvényét és a kardot, a hercegség jelvényét. E kettő közül kellett öccsének választania. András megparancsolta két hű emberének, rejtőzzenek el, s ha a herceg a koronát, azaz a királyi hatalmat választaná, azonnal öljék meg Bélát. A herceg egyik híve azonban tudomást szerzett a tervről és a királyhoz igyekvő Bélát figyelmeztette: „Ha kedves az életed, a kardot válaszd!" Többet nem mondhatott, de Béla ennyiből is értett és a kardot választotta. A szép történetben az a legérdekesebb, hogy[7] a kard és a korona itt uralmi jelvényként szerepel, méghozzá a kard egyértelműen a hercegséget, a korona a királyságot jelképezi. A krónikás e rész előadásakor a magyar király ok koronázásának olyan rendje alapján dolgozott, amelynek jelvényegyiitteséből hiányzott a kard. Olyan ordó pedig, amelyben az „Adjon neked a mindenható Isten" kezdetű ima szerepelt, de a kard mint királyi jelvény nem, csak egy van: az Egbert- vagy Dunstan-ordó!

Próbáljuk meg ezután nagy[7] vonalakban rekonstruálni a gyermek Salamon koronázását. A szertartás áldáskéréssel kezdődött, majd a bibliai királyok példájára Salamont a

fején olajjal kenték fel. Ezután kezébe adták a hatalmi jelvényeket: a jogart majd a pálcát (ez a lándzsa megfelelője a szertartásszövegben). A jelen lévő valamennyi püspök közösen felemelte a koronát (érdekes, hogy az ordó ősi szövege még sisaknak mondja) és Salamon fejére helyezte. Ezután a szertartást vezető főpap (az esztergomi érsek?) áldást kért rá, a jelen lévő nép háromszor hangosan kiáltotta: „Örökké éljen Salamon király'" - amire ámen volt a válasz. Trónra ültették az ifjú uralkodót, s az előkelők csókra járultak hozzá. Ima következett az új királyért, majd elhangzott a király három parancsa. Az ősi Dunstan-ordő ugyanis még az alattv alókhoz intézett parancs formájában fogalmazta meg azt a hármas fogadalmat, amit esetenként más ordók más megfogalmazásban adnak, s amiből később a koronázási eskü kifejlődött. így az ifjú Salamon békét parancsolt az egyháznak és a népnek, a rablás és a visszaélések üldözésére figyelmeztetett, a jog betartására és könyörületességre hívott fel. A szertartás alatt számos imát mondtak, többször énekeltek, s eközben hangzott el az ominózus „Légy ura a te testvéreidnek" is. Körülbelül így mehetett végbe Salamon 1058-as koronázása, persze még nem a jelenlegi királyi koronával, hanem annak elődjével, s esetleg olyan módosításokkal, amelyeket a megkoronázott gyermek zsenge kora megkövetelt. Könnyen lehet, hogy ilyen szertartásrend mellett kenték fel és koronázták királlyá Salamon elődjeit is Szent István óta.

Hogyan kerülhetett az ősi Dunstan-ordó Magyarországra? A X. században népes angol küldöttség érkezett Németországba. I. Ottó első feleségének, az angolszász születésű Edit királynénak a kísérete. Sok pap is volt köztük. Könnyen lehet, hogy ők hozták magukkal a szertartást Németországba, s német közvetítéssel már első királyunk koronázása idején eljuthatott hozzánk. További lehetőség adódott az átvételre a XI. század közepén, amikor nem sokkal Salamon koronázása előtt két száműzött angol herceg, Edvvard és Edmund menedéket talált a magyar királyi udvarban. De nem csak nálunk, hanem a XII. századi Lengyelországban is kimutatható az ordó ismerete. Salamon koronázása után azonban hazánkban már nem használhatták túl sokáig a Dunstan-ordót. Kálmán királyunk törvényeinek bevezetője

már arról ír, hogy „nem ok nélkül visel kardot a király’", tehát a kard ekkor már a királyi hatalom jelvénye. A XII. századra a Dunstan-ordó, amely’ mellőzte a kardot mint a királyi hatalom jelvényét, kimehetett a használatból. Későbbi királyaink koronázásánál fontos és látványos szerepet kap a kard is.

Hogyan koronázhatták a XII—XIII. században a magyar királyokat? A krónikák több szertartásról tesznek említést - a XII. század végétől többnyire a koronázás napját is közlik -, de részleteket nem mondanak. A Képes Krónika miniátora is többször megfestette az ünnepi eseményt. Rendszerint két főpap (püspök) helyezi a koronát az új uralkodó fejére, ami elárulja, hogy’ a szertartásban már viszonylag korán a korona fejre tétele vált a királyi hatalom átruházásának legfontosabb, leglátványosabb mozzanatává. De hogy’ milyen ordó szerint került erre sor, nem tudjuk. Egyes kutatók a német ordó használatára gondolnak; ez nem bizonyítható, de nem is cáfolható. Mindenesetre az Árpád-kor végére kibontható a forrásokból néhány’ olyan elem, amely azután beépül a XIV. század második felében már elég biztonsággal valószínűsíthető új szertartásrendbe, s azt magyaros sajátosságokkal egészíti ki.

Ilyen elem mindaz, ami az ország első királyának, a szentté avatott s a középkor vallásos világában nagy tiszteletnek örvendő Istvánnak az emlékéhez köthető. Az új uralkodóknak érdekükben állt bevonni a szertartásba a szent király személyéhez fűződő minden tárgyat. 1240-ben arról értesít minket egy’ külföldi szerzetes, hogy’ a magyar királyokat koronázáskor István király trónjába ültetik, s az ő használatában lévő tárgyakkal (felszerelésekkel, fegyverrel) díszítik. III. Andrásra fél évszázaddal később egy’ stájer krónika szerint olyan ruhát adtak, amelyet Szent István viselt. S a későbbi koronázásoknál is megfigyelhető első uralkodónk valódi, de inkább vélt használati tárgyainak bekapcsolása a szertartásba. Ilyen volt a fehérvári trón, a koronázási palást, a Szent Korona. A trón még csak lehetett Istváné - ha valóban Fehérvárait koronázták meg -, de a palást csak annyiban, hogy’ ő adományozta az egyháznak, a koronáról pedig láthattuk, hogy legfeljebb valamely ik darabja lehetett Szent István tulajdona. Mivel Fehérvárait van István király

valódi vagy vélt trónusa, az is hamar szabállyá válik, hogy a szertartásnak ott kell megtörténnie. Ebből persze az is következik, hogy a megkoronázandónak feltétlenül birtokolnia kellett a tényleges hatalmat, hiszen el kellett jutnia az ország szívében fekvő koronázóvárosba, és ott rendelkezésre kellett állnia a koronának és a többi jelvénynek.

Vizsgáljuk meg ezek után, mit tudunk a magyar királyi korona - vagy pontosabban: a koronák - korai történetéről. Az mindenképp bizonyosnak látszik, hogy első királyainknak egymás után több koronájuk is volt, s a kutatások mai állása szerint, a különböző nézetek légióját látva, nem mondható meg, nem bizonyítható, mikor „lép be" történetünkbe a jelenlegi magyar korona.

Azt mindenesetre tudjuk, hogy a kereszténység támogatására igényt tartó István az ezredfordulón Ottó német-római császár kegyéből (egyes kutatók szerint n. Szilveszter pápától) kapott koronával királlyá koronáztatta magát. Könnyen lehet, hogy ez az első magyar királyi korona azzal a sapkához hasonló koronával azonos, amellyel a koronázási palást ábrázolja első királyunkat. Ez a tényleg Szent Istvánhoz fűződő fejék nem lehetett hosszú életű; mint fentebb már szó volt róla, III. Henrik császár 1044-ben valószínűleg Rómába küldte. Nem tudjuk biztosan, hogy' ezután mivel koronázták királyainkat. Felmerült egy' szellemes gondolat, amely szerint I. András királyunk 1047. évi koronázására készült volna a Nyitraivánkán 1860-ban talált Monomachosz-korona. XIV. századi krónikánk mindenesetre csak annyit mond, hogy András herceg Székesfehérvárott elnyerte a koronát, de ebből nem derül ki biztosan, hogy az a IX. Konsztantinosz Monomachosz-féle korona volt-e. Lehetséges, hogy királyaink egy ideig ezt a koronát használták, s elképzelhető, hogy amikor menekülnie kellett az országból, Salamon eláshatta, Abból a krónikautalásból viszont, amely szerint 1074-ben, IV. Henrik támadásakor a császár kíséretében lévő Salamon három csapattesttel Semptéről Nyitra felé vonult, sajnos nem tűnik ki, hogy - mint egyes kutatók feltételezik - azért kerített volna sort e hadmozdulatra, hogy[7] a Nyitraivánkán elásott koronát megtalálja. A krónika itt nem szól semmiféle koronáról. Igen érdekes történetet mond el azonban Salamon király, vala-

mint Géza és László herceg viszályainak alakulását ismertetve.

Amikor a Salamon elleni döntő mogyoródi csata előtt a hercegek lóháton tanácskoztak a haditervről, a krónikás elbeszélése szerint világos nappal mennyei látomás jelent meg László hercegnek: tanácskozás közben angyal szállt alá az égből, kezében aranykoronát hozott és azt Géza fejére illesztette. E látomást László úgy értelmezte, hogy' nyilvánvalóan övék lesz a győzelem, Isten a királyságot és a koronát Gézának adja. Az elbeszélés pikantériája, hogy eszerint Isten maga küldi angyala által a Salamon felett győzedelmeskedő Gézának a koronát, míg Hartvik püspök legendájában az angyal az egyház fejének látomásában jelenik meg, s azután a pápa küld koronát első királyunknak. Ideológiatörténeti szempontból ez a különbség azért fontos, mert a látomást leíró krónikás Gézát nem az egyház fejével, hanem *kötetlenül* az égiekkel hozza kapcsolatba.

A XII. század második felének és a XIII. század elejének a forrásai már arról tanúskodnak, hogy’ kezdett bizony’os nimbusz kialakulni *egy* magyar királyi korona körül. Ezért szerepelhet az 1160-as évek derekán a korona Ankhialosz már ismertetett dicsőítő beszédében, és valószínűleg ezzel magyarázható, hogy a Képes Krónika miniátora megörökítette elrablását. Ekkoriban a királyi hatalmat jelképező koronát Székesfehérvárott, a királyi bazilikában őrizték, más koronázási jelvényekkel és István király hagyomány szerinti trónusával együtt. A trónért folytatott küzdelmek során a XII. századtól kezdve döntő fontosságú, kinek a kezén van Székesfehérvár, kinek a birtokában a korona és a többi koronázási jelvény. Az őrzés tisztével a XII. század derekától megbízott székesfehérvári káptalan így' fontos politikai súlyt kapott; kritikus pillanatokban döntő fontosságú lehetett, melyik trónigénylő pártjához tartozik a prépost és az őrkanonok. Valószínűleg politikai ellenlábasának, Géza becsének a támogatása miatt tétette le III. Béla is az egyik fehérvári prépostot. Géza herceg anyjának, Eufrozinának különösen jó kapcsolatai voltak a fehérvári egyházzal: a leváltott prépost az özvegy[7] királyné és Géza herceg híve volt. A herceg I. Barbarossa Frigyes (1152-1190) német császár útján akart hozzájutni Magyarország koro-

nájához, ezért III. Béla 1177-ben elfogatta. A koronát őrző székesfehérvári prépostok politikai súlyát tovább növelte, hogy III. Béla uralmának második felétől többször ők töltötték be a királyi kancellár tisztségét is, és ezzel kulcsfontosságú bizalmi álláshoz jutottak a király mellett. 1198-ban III. Ince pápa azért tartja fontosnak, hogy a székesfehérvári őrkanonok tisztére a préposthoz hű személ}! nevezzenek ki, mert az ő gondjára vannak bízva az egyház kincsei és a királyi korona. A prépost pedig olyan alkalmas személyt szeretne látni az őrkanonoki poszton, akinek járatlansága, hűtlensége vág}7 hanyagsága folytán nem fenyeget az a veszély, hogy az egyházra nézve valamilyen károsodás származik, vagy „a haza becsülete a korona miatt valamilyen sérelmet szenved". íme, a XII. század végére már a haza becsülete függött a korona hűséges őrzésétől! Ekkorra már ismét két táborra szakadt a magyar uralkodó osztály. Imre királlyal szemben számosán öccse, András herceg - a későbbi II. András király - mellé álltak. A pápa egyértelműen Imrét támogatta. Ebben a kiélezett helyzetben Imre király közbenjárására a koronát és a koronázási jelvényeket őrző székesfehérvári káptalan újabb kiváltságokat szerzett: a prépostot vag}r a kanonokai csakis a pápa vagy a legátusa mozdíthatta el tisztségükből, egyházi átkot is csak ők mondhattak rájuk. 1204-ben a pápa a teljes magyarországi egyházi hierarchiából kiemelte a káptalant és előírta, hogy a világi ügyekben csak a királynak, egyháziakban csak a pápának legyen alávetve.

Imre halála után özvegye, Konstancia és a kisgyermekként megkoronázott III. László nem tudta megtartani a hatalmat 11. Andrással és a köréje csoportosulok táborával szemben. A királyné a kis királlyal és a hozzájuk húzó néhány báróval és püspökkel együtt Bécsbe, Lipót osztrák herceghez menekült. Az Ausztriába magukkal vitt kincsek közt volt egy korona is, amely minden bizonnyal a királyi korona lehetett, mert a győztes András háborúval fenyegette meg a herceget, ha nem adja vissza. Már magyar és osztrák részről egyaránt megtörténtek a hadi előkészületek, amikor a gyermek király 1205. május 7-én meghalt. Anyja, Konstancia ezek után visszatért hazájába, Aragóniába; László koporsóját és a koronát Székesfehérvárra szállították.

A magyar királyi korona azonban, nagy nimbusza ellenére, arra mégsem volt alkalmas, hogy' a más országok feletti uralmat el lehessen nyerni vele: II. András 1215-ben, amikor Kálmán fiát Halics királyává akarta koronáztatni, e célból külön koronát kért III. Ince pápától. Hogy[7] a királynéi koronát jóval kevesebbre becsülték, az is II. András egyik tettéből derül ki. Mint 1217-ben és 1222-ben kiadott okleveleiből tudjuk, Gizella királynénak, első királyunk feleségének hagyomány szerinti koronáját a keresztes hadjáratba induló király elvitte Veszprémből, ahol őrizték, majd a tengeren túl 140 ezüst márkáért értékesítette.

II. András fiának, IV. Bélának a koronázásáról írva a krónika megemlíti, hogy[7] a koronázási menetben a király öccse, Kálmán herceg vitte a királyi kardot, Béla lovát pedig Danyiil halicsi herceg vezette. Elképzelhető, hogy ez a vonulás annak a később más forrásban részletesebben szereplő világi ceremóniának a része lehetett, amikor az egyházi szertartás befejezése után a király a fehérvári bazilikából egy másik templomba, a Szent Péter-templomba ment, s ott bíráskodott, azaz megkezdte az uralkodást. De az is lehetséges, hogy Béla valami más céllal vonult ki az utcára, például azért, hogy[7] a koronázótemplomba be nem férő tömegek is lássák: királlyá koronázták.

1241-ben a tatárok támadása rázúdult Magyarországra. IV. Béla elrendelte, hogy[7] Szent Istv án király testét, az egyházi kincseket és a királyi ékszereket (köztük nyilván a koronát is) Mária királynéval, valamint a kis István királyfival együtt helyezzék biztonságba. Először Spalatóba menekítették őket, majd a biztonságosabb dalmát szigeti városba, Trauba. Itt a királyi család és a kincstár egy állandóan útrakész hajó fedélzetén várta a további fejleményüket. Hogy[7] a dalmát tengerpartra menekített kincsek nem a király magánkincstárába tartoztak, hanem az ország tulajdonát képezték, azt onnan tudjuk, hogy a vesztes muhi csata (1241. április 11-12-e) után maga Béla király a tatárok elől először osztrák földre futott, ott elfogta őt Babenberg Frigyes herceg, és csak annak fejében engedte szabadon, ha többek közt átadja neki a nála lévő magánkincseit.

A tatárok elvonulása után a királyi koronát és egyéb holmit bizonyára visszavitték Fehérvárra. Az 1254-ben, IV'.

Béla nevében kelt oklevél arról tanúsít, hogy' a fehérvári egyház őrzi az ország trónját és koronáját. Sajnos a tudósok ezt az oklevelet 1254 után nem sokkal készült hamisítványnak tartják. A hamisító valószínűleg mégsem állított egy általánosan ismert tényről valótlant. A következő izgalmas kérdéssel, Macsói Anna hercegnő koronarablásával már foglalkoztunk a magyar korona keletkezésének problematikájánál. Béla király lánya 1270-ben valóban magával vitte az addigi koronázásoknál használt koronát a cseh uralkodóhoz, mint Deér véli? Vagy' pedig - amint más kutatók okfejtése alapján e sorok írója is valószínűbbnek tartja - az elrabolt két korona közt nem volt ott a bizonyára jobban őrzött királyi korona? Innen számíthatjuk jelenlegi koronánk történetét? Vagy már a XII., sőt a XI. századtól? Csak a XV.-től? Nem tudhatjuk bizonyosan, hol „lép be" történetünkbe a jelenlegi Szent Korona.

Az 1290-ben meggyilkolt Kun László királynak nem volt fia. Az Árpád-ház utolsó, trónra jogosult tagjával, a család rég Itáliába szakadt ágának sarjával, Andrással szemben a nagybirtokosok más dinasztiához tartozó uralkodójelöltet kerestek. III. András (1290-1301) ellenfelei meg akarták akadályozni a királlyá koronázását. Elképzelésük megvalósítása céljából előbb titokban, majd nyíltan arra törekedtek, hogy a korona ne jusson András kezébe. Az új király híve, Tódor fehérvári prépost azonban keresztülhúzta számításukat, s „Szent István koronájába koronázás napján a megszabott időben átadta Andrásnak. így a fehérvári bazilikában, az esztergomi érsek által mondott mise keretében sor kerülhetett a szertartásra. Ennek során István király „megszentelt" ruháját adták Andrásra, a szentelt olajjal való felkenést követően pedig fejére tehették „Szent István koronáját", majd kezébe adták a jogart és az országalmát. Az eseményekről beszámoló stájer krónikás szerint a főurak csak azután voltak hajlandók esküt tenni a királynak, miután András is koronázási esküt tett. Utolsó Árpád-házi királyunk tehát elfoglalhatta trónját, s csakhamar birtokadománnyal fejezte ki háláját Tódor mesternek.

III. András halála után a cseh király fiát, Vencelt (1301-1304) koronázták királlyá, de a magyar urak nem engedelmeskedtek neki. Egyrészt mert Károly Róbert személyében

más trónkövetelő is akadt, másrészt mert a XIII. század végén-XIV. század elején a bárók függetlenítették magukat mindenféle központi hatalomtól, önállóan, kiskirályként uralkodtak tartomány nagyságú birtokaikon, és egymás elleni magánháborúkkal, a kereskedők és a kisebb birtokú nemesek kifosztásával, jobbágyok elhajtásával tették egyre elviselhetetlenebbé az életet. Vencel - aki Magyarországon a László nevet viselte - nem tudta stabilizálni uralmát. Apja, a cseh király végül megelégelte fia uralkodásának méltatlan körülményeit, nagy sereggel bejött az országba, egy darabig Pest körül állomásozott, majd fiát a koronával és számos fogollyal együtt magával vitte Csehországba. A korona ezúttal nem maradt sokáig külföldön. A cseh király feladta magyarországi hatalmi terveit, így Ottó bajor hercegnek sikerült megszereznie tőle a koronát s Magyarországra indult vele. Hogy' a feltűnést és ellenségeinek gáncsvetéseit kerülje, a Képes Krónika ábrázolása szerint, nagyobb kulacshoz hasonló csobolyót készíttetett, s ebben rejtette el az értékes hatalmi jelvényt. A csobolyót szíjjal nyeregkápához kötötték, s így jöttek az új királyság elfoglalására. Éjszaka azonban a szíj véletlenül kioldódott, a csobolyó leesett, s nem vették észre. (Egyes régebbi kutatók ezt az esést okolták azért, amiért a korona tetején lévő latin kereszt ferdén áll.) Reggel aztán kiderült, hogy' nincs meg a drága kincs. Gyorsan visszanyargaltak, és nagy' szerencséjükre megtalálták az országút közepén. Senki sem vette fel, pedig jó ideig feküdt ott: az éjjeli órákban vesztették el, és csak másnap estefelé bukkantak rá. Érthető, hogy a Képes Krónika írója rögtön csodára gondolt, s előjelként értékelte az esetet. A korona elhagyása szerinte azt jelképezte, hogy Ottó herceg nem viselhette élete végéig, hanem elvesztette, és vele együtt a becsületét is. De minthogy más nem találta meg, csak azok, akik vitték, azt jelentette, hogy Magyarországot nem fosztották meg az angyal által neki adott koronától. Ottó herceg a szerencsésen meglelt koronával Székesfehérvárott királlyá koronáztatta magát. Onnan Budára ment, a királyi díszben, fején a koronával, nagyszámú nép kíséretében végiglovagolt a város valamennyi utcáján és terén, így' mutatva, hogy ő a törvényes király'. Ezt követően hamarosan Erdélybe ment, hogy' a nagy hatalmú bárók egyi-

két, László vajdát megnyerje magának, és az ő segítségével próbálja megszilárdítani ingatag hatalmát. Tervei közt szerepelhetett az is, hogy a vajda lányát feleségül veszi, de erre nem került sor. A vajda elfogta s jó darabig láncra verve tartotta várában. Kiszabadulása után Ottó feladta uralmi terveit és elhagyta az országot.

Ezek után a koronát jó pár évig László vajda birtokolta, nem kis problémát okozva ezzel a következő trónjelölt, Károly Róbert (1308-1342) híveinek és az Anjou-család trónra segítésén munkálkodó pápai legátusnak. Első Anjou királyunk fejét végül összesen háromszor illették Magyarországon koronával. Először 1301-ben egy számunkra ismeretien koronával avatták Magyarország királyává. Ezt azonban nem követte még Károly Róbert uralomra lépte: a nagybirtokos bárók különböző más király jelölteket támogattak. Lassanként végre „elkoptak" az ellenjelöltek, s a pápa, a magyarországi klérus és egyes itáliai bankházak támogatását élvező Károly Róbert előtt megcsillant a hatalom tényleges megragadásának lehetősége. Mivel a királyi korona László vajda birtokában volt, s ő Gentilis bíboros, pápai követ fenyegetései ellenére sem volt hajlandó átadni, Károly Róbertét egy másik, Gentilis által e célra felszentelt koronával 1309 nyarán újra megkoronázták. A „fogságban lévő" királyi koronára pedig a pápai követ egyházi átkot mondott, hogy mindaddig ne lehessen érvényesen koronázni vele, amíg Károly Róbert kezére vagy a székesfehérvári káptalan birtokába nem kerül. Mikor azután az erdélyi vajda végül mégiscsak kiadta a nála lévő koronát, 1310 augusztusában sor került Károly Róbert harmadik magy arországi koronázására is. Az a körülmény, hogy a király a pápai követ által felszentelt koronát sem találta elegendőnek, hanem ragaszkodott az „igazi" koronával való újrakoronázáshoz, világosan mutatja, milyen jelentőséget tulajdonítottak már a XIV. század elején a „Szent István koronájával" való koronázásnak: ez tehát ekkorra már helyettesíthetetienné vált. Károly Róbert igen gondosan őriztette, de nem Székesfehérvárott, hanem az 1323 után állandó székhelyéül szolgáló Visegrádon. (Érdekes történeti párhuzam, hogy a XIV. században a cseh királyi koi’onát is kb. a magyar Visegrádnak megfelelő, e célra fenntartott királyi várban,

Karlstejnben őrizték.) Amikor Károly Róbert 133 3-ban hosszabb külföldi útra, Nápolyba indult, magával vitte királyi kincseit; elképzelhető, hogy köztük volt a korona is. Fia, I. (Nagy) Lajos lengyel királysága idején (1370-1382) nem csak a magyar, hanem a lengyel koronát is Visegrádon őrizték. A fehérvári káptalan tekintélyét egyébként Lajos uralmának elején különben is alaposan lejáratta őrkanonokjának gyalázatos cselekedete. János őrkanonok leszállt az elhunyt Károly Róbert sírboltjába és elrabolta az uralkodó halotü koronáját, valamint a vele eltemetett egyéb ékszereket. A hullarablót az ügyében eljáró egyházi bíróság örökös fogságba vetette, minden javadalmától, birtokától, így a koronaőrzés címén bírt javaktól is megfosztotta.

A korona biztonságos visegrádi őrzése a XV. század elején Zsigmond alatt vált politikailag igen fontossá. A nagybirtokosoknak a király ellen forduló frakciója Nápolji László személyében ellenkirályt állított. László 1403-ban Zárában partra is szállt, és az esztergomi érsek ugyanott egy', a pápai legátus által megszentelt koronával magyar királlyá koronázta, de Zsigmond pártja rögtön érvénytelennek nyilvánította az egész szertartást, hiszen az „hamis és alkalmatlan koronával" történt. Zsigmond, hogy[7] hangsúlyozza riválisa királyságának törvénytelen voltát, Visegrádon nagyszámú néző jelenlétében fejére tette a tényleges magyar koronát, majd miután így' ország-világ tudomására hozta, hogy az az ő birtokában van, Visegrád várával együtt hű hívére, Károly ispánra bízta őrzését. Ezután fokozatosan Buda lett az ország fővárosa. Épülni kezdett a király budavári „Friss" palotája, az országos kormányszervek is itt működtek. Zsigmond uralma idején áthozták a koronát, és a királyi vár tárnoki házában, a vízmedence mellett, a néhai István herceg (I. Lajos öccse) tornyánál őrizték a királyi pecséttel lezárt őrzőhelyen. 1434-ben Zsigmond Bázelből utasította a győri püspököt: vegye át a koronázási jelvényeket és adja megőrzésre Pálóczi György' esztergomi érseknek és rokonának, Pálóczi László későbbi országbírónak, amíg ő (Zsigmond) vissza nem tér az országba. A rendelkezés tehát egy egyházi és egy világi méltóságviselőre bízza a korona őrzését, de az uralkodó még maga intézkedik erről.

Zsigmond halálát követően megkoronázták vejét, Albertet (1437-1439), majd a jelvények ismét Pálóczi György' érsekhez, Albert egyik leglelkesebb hívéhez kerültek Esztergomba. 1439 nyarán, az érsek halála után .Albert király a feleségével együtt megjelent Esztergomban, átvette és ismét Visegrádra szállította a koronát. így a vár kulcsaival együtt bizalmas hívére, Szentgyörgyi és Bazini György' grófra, valamint annak fiára bízta. A koronához vezető helyiség ajtaját nem csak a király, hanem több jelen lévő főpap és báró pecsétjével is lezárták. így a király mellett már a rendek képviselői is szerepet kaptak a korona őrzésében.

Még az Árpád-korban figyelhető meg egy' olyan hagyomány kialakulása, amely aztán az utolsó királykoronázásig ható szokás lett: a királyt az esztergomi érseknek kell megkoronáznia. Ezt azokból a huzavonákból tudjuk, amelyek III. Béla megkoronázása körül, illetve ez után folytak. Mint tudjuk, Béla évekig Bizáncban nevelkedett, ezért hazatérése után a pápai politika lelkes híve, Lukács esztergomi érsek nem volt hajlandó megkoronázni, mert attól félt, hogy a bizánci befolyásnak fog kaput nyitni Magy arországon. Bélát végül a pápa utasítására a kalocsai érsek koronázta meg, s Béla 1174 januárjában ünnepélyes oklevélben ismerte el, hogy ez a tény nem sérti a jövőben az esztergomi egyháznak a király koronázását illető előjogait. Jób esztergomi érsek ezzel nem elégedett meg, hanem a következőkben jónak látta több pápai oklevéllel is biztosítani koronázási előjogait. II. András alatt Berchtold kalocsai érsek, Gertrúd királyné testvére ismét vitássá tette a koronázási jogot, s el akarta érni, hogy' ha az esztergomi érsek akadályozva van „vagy rosszindulatból nem akarná a koronázást elvégezni", illetve Esztergomban széküresedés lenne, ő koronázhasson. A hátrányos pozícióba szorított esztergomi érsek már-már ráállt a dologra, de szerencséjére III. Ince pápa 1212. évi bullájában úgy foglalt állást, hogy Magyarországnak kárára lenne, ha a királykoronázás joga több érsek közt oszlana meg: élénkítené a trónviszályokat, ha különböző koronázok állnának rendelkezésre. A királykoronázás joga végül az esztergomi érseké maradt, ami fontos politikai súlyt biztosított a klérus legfőbb magyarországi méltóságviselőjének.

Kisebb politikai jelentősége volt annak, kit illet a királyné megkoronázásának joga. Jolánta királynét, II. András második nejét 1215-ben János esztergomi érsek koronázta meg. Róbert veszprémi püspök emiatt panaszt emelt, s 1216-ban a pápa megbízásából Pelegius és István bíbornok megvizsgálta az ügyet. Ügy döntöttek, hogy ha a királyné koronázása a királyéval együtt történik, az esztergomi érsek keni fel és koronázza meg a királyt, a veszprémi püspök pedig a királynét. Ha csupán a királyné koronázásáról van szó, a felkenést az esztergomi érsek, a koronázást pedig a veszprémi püspök végzi; ha az esztergomi érsek távol van, mindkét szertartást a veszprémi püspök végzi. A veszprémi püspököket különben a középkorban nem csak koronázási joguk kapcsolta a királynéhoz, hanem általában ők töltötték be a királyné kancellárjának tisztét is. Királyné-koronázási jogukat a XX. századig gyakorolták. Egyébként miként a királyi koronát Szent Istv ánénak tartották, a királynék fejékét első királyunk nejétől, Gizellától eredeztették. A veszprémi egyház őrizte, de nem tapadt hozzá olyan tudattartalom, mint a királyi koronához.

Mint már az eddigiekből is látható, a későbbi koronázási szertartás elemei fokozatosan jelentek meg s a király vagy az egyház érdekeit szolgálták. Természetesen az uralkodó osztály világi része sem maradt ki a koronázás kedvezményezettjeinek a sorából. Már a Dunstan-ordó szertartásánál közülük kerül ki a királyra háromszoros éljent kiáltó „nép" (az igazi nép egyszerű gyermekei aligha juthattak be a koronázási szertartásra). A világi uralkodó osztály jelentősebb tagjainak egyetértése nélkül senkit sem lehetett királylyá felkenni. Később formálisan is megkérdezték a jelenlévőket, akarják-e királyuknak a megkoronázandót. 1385-ben a nagybirtokosok egy csoportja I. Lajos király lányával szemben még Mária királynő (1382-1395) életében behívta az országba II. (Kis) Károlyt (1385 -1386). Koronázására december utolsó napján került sor. A szertartás előtt azonban a félreállított Mária és anyja, I. Lajos özvegye sírva borult Lajos király sírjára, s hosszú zokogásuk igen meghatotta a Károly koronázására összejött urakat. A koronázó érsek kérdésére csak nagyon elfojtott igen hallatszott, és érezhető volt, hogy Károlynak komoly ellentábora van.

S valóban, alig több mint egy hónappal a koronázás után, 1386. február 7-én Mária egyik híve, Forgách Balázs merényletet követett el az új király ellen, aki pár hét múlva meghalt.

A Képes Krónika egyik jelenetében a koronázáskor világi vitéz nyújtja a kardot a királynak. I. Lajos (1342-1382) koronázásáról pedig tudjuk, hogy a fiatal királyt Tamás erdélyi vajda övezte fel karddal, ami nem csak az ifjú uralkodó lovaggá ütését jelképezte, hanem a kardátadás ceremóniáját, egyben a világi nagybirtokosok képviselőjének a koronázási szertartásban való megjelenését is.

Végezetül vizsgáljuk meg a koronázással összefüggő két olyan szokás kialakulását, amelyek a királlyal szemben az uralkodó osztály egészének, az egyházi és világi előkelőknek az érdekeit védelmezték. Az egyik a koronázási eskü letétele. Már az ősi Dunston-ordóban is szerepel három ígéret (még „parancs" a neve), amely aztán esküvé alakul s tartalmában is bővül: az egyházi és világi előkelők mindig újabb és újabb elemeket vetetnek fel bele. V. Istvánnak (1270-127 2) azt kellett megígérnie, hogy[7] a nemeseket visszahelyezi jogaikba, melyektől elődei fosztották meg őket. III. Andrással megfogadtatták, hogy[7] visszaszerzi mindazokat a földeket, amelyek Magyarországtól idegen tulajdonba jutottak. Károly Róbert az isteni jog megőrzésén, az egyház védelmén és az ország igazságos kormányzatára vonatkozó ígéreteken túlmenően azt is megfogadta, hogy[7] erkölcsös életet él (egyetlen asszonnyal megelégszik), megoltalmazza a pápát és legátusát, s kötelezi magát, hogy[7] a római egyháztól nem fog egyetlen országot és semmilyen jogot sem elidegeníteni. Mivel Károly családja Nápoly trónján ült, s Nápoly pápai hűbér volt, Róma ezzel az esküvel kívánta elejét venni a magyar király[7] eseüeges, Nápoly trónjának megszerzésére irányuló kísérleteinek. Az erkölcsös életet nyilván az egyiiáz követelte, nehogy' megismétlődjenek a Kun László uralma alatt történtek. IV. László királyunk ugyanis hatalma egyik támaszának a Magyarországra bejött, még nem feudalizálódott kunokat tekintette. Mivel nem szorgalmazta megkeresztelésüket, ellentétbe került a klérussal. Ráadásul az egyház által megkívánt házasélet helyett kun leányokkal szórakozott. A klérus e kapcsolatokban látta az

egyházellenes királyi politika egyik okát, s Károly Róbert esetében ilyen sajátos módon akarta magát a jövőre nézve biztosítani.

Az ország épségének védelme a későbbi királyok esküjébe is belekerült. A XV. században uralkodóinknak többnyire már a koronázás előtt is esküt kellett tenniük, különösen ha külföldről érkeztek. 1458-ban a prágai fogságából hazatérő, királlyá választott Mátyásnak Buda város kapuihoz érve a várkapunál is, majd a Nagyboldogasszony templomban is esküt kellett tennie.

A koronázási eskühöz hasonló funkciót töltött be a koronázási hiüevél, amely írásban tartalmazta azokat az ígéreteket, amelyeket a király alattvalóinak - értsd: a világi és egyházi előkelőknek - tett megválasztásakor. Csíráját III. Bélának abban a koronázásakor kiadott, már tárgyalt oklevelében látják, amelyben biztosította az esztergomi érsekséget, hogy a koronázás joga az övé, s nem a kalocsai érseké. III. Andrástól kezdve a koronázási eskü és a hitlevél már együtt szerepelt. Vencel még a Morva-folyó csehországi részén, Göding faluban állított ki hitlevelet, s erre esküt is tett. II. Ulászlónak (1490-1516) az országhatáron, Farkashidánál le kellett tennie első esküjét, s megválasztásakor tett ígéreteiről hiüevelet kellett adnia. A XV. századtól, az uralkodó osztály kormányzati törekvéseinek rendi formában való jelentkezése ideje után általános szokás lesz, hogy[7] minden új királyiól választási kapitulációt (azaz hiüevelet) kérnek.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a koronázási szertartásoknak mind a király, mind az egyház, mind a világi nagyurak érdekeit szimbolizáló elemei megjelentek már a korai századokban, s a bővebb tudósítások alapján jobban ismert későbbi koronázásoknál is lényegében ugyanezeknek az elemeknek a meglétét figyelhetjük meg, természetesen újabb mozzanatokkal bővülve.

Vizsgáljuk meg most a XIII. század egyik érdekes koronázási szokását. Gyakran előfordult, hogy- királyaink még saját életükben megkoronáztatták fiukat, aki olykor még gyermek volt. Régebbi történetírásunk ezt a szokást azzal magyarázta, hogy[7] az uralkodó a korai koronázással a „tetterős, uralomra vágyó" trónörökösnek biztosított megfelelő

rangot és hatáskört, mert különben a királyi atya nem maradhatott volna meg békén trónusán. Természetes, hogy' az ifjú trónörökösök személyes ambíciói fontos politikai tényezőt jelenthettek; de nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogyT az ilyen koronázásokat többnyire az uralkodó osztály egyes tagjai kényszerítették ki, akik pártot képeztek a trónörökös körül, s így', az uralkodó fiát előtérbe tolva, próbáltak meg előnyökhöz jutni. II. András király egy 1214. évi levelében több egyházi és világi főúr kiközösítésére kérte a pápát, mert ezen „összeesküvők és hűtlenek" az ország megosztása céljából arra törekszenek, hogy fiát még az ő (azaz András) életében és akarata ellenére megkoronázzák. Itt aligha lehet a kis Béla herceg személyes ambícióit keresni, hiszen ő ekkor még alig nyolcesztendős volt. 1222-ben, az Aranybulla kibocsátásának évében pedig azon „álnokok" ellen panaszkodik András, akik kieszelték, hogy' nem neki, hanem fiának tartoznak engedelmességgel, s mindkettőjük ellenében így' szítják a viszályt az országban.

Van olyan eset is, amikor az uralkodó - valamely veszedelmesen ambiciózus családtagja ellenében - éppen a mielőbbi megkoronázással akarja elérni, hogy halála után fia zavartalanul követhesse a trónon. Ilyen - korai, elszigetelt - eset volt I. András életében Salamon megkoronázása és uralmának biztosítása Bélával szemben; Imre király még életében azért koronáztatta meg a kis III. Lászlót, hogy' öccse, a későbbi II. András ellenében biztosítsa számára a trónt. I. Andrást azonban mégsem Salamon, hanem Béla követte a trónon, azaz egy ilyen előzetes koronázás sem volt elég kritikus esetben arra, hogy az ország feletti uralom zavartalan átvételét biztosítsa. A XIII. századtól abbamaradt a szokás, hogy a trónörököst még apja életében megkoronázzák, s csak a XVI. századtól jött ismét divatba a Jagellók és a Habsburgok alatt. Ekkor sem a királlyal szembeszálló főurak nyomására, hanem a király kezdeményezésére, a trón zavartalan öröklésének biztosítására.

Végezetül, a teljesség kedvéért, még egy régi, XI-XII. századi szokásról emlékezünk meg. Ez az ünnepi koronázás. Gellért püspök legendájából, egy es krónikás és okleveles utalásokból tudjuk, hogy[7] a magyar király és udvara a XI-XII. században országjáró útját igyekezett úgy[7] irányítani,

hogy a nagyobb egyházi ünnepeket egy-egy püspöki székhelyen, nagyobb apátságban, jelentősebb helységben ülhesse meg. Az ünnep alkalmából a király' és kísérete misén vett részt: ezt megelőzte az uralkodó ünnepélyes megkoronázása, a mise után pedig nagy lakoma következett. Az ünnepi koronázás hazai szertartásrendjét már nem ismerjük. Nyugati eredetű szokás lehetett (számos francia, angol, német ünnepi koronázásról tudunk), s valószínűleg a XII. század második felében szűnt meg.

V. LÁSZLÓ MEGKORONÁZÁSÁTÓL AZ UTOLSÓ SZÉKESFEHÉRVÁRI KIRÁLYAVATÁSIG (1440-1527)

A XV. századtól már több király megkoronázásáról részletesebb leírásunk van, sőt az a korabeli szertartásrend, amellyel első Habsburg uralkodónkat, Albertét (1437-1439) királlyá avatták, szintén ránk maradt. Albert halála (1439. október 27.) után a magyar hatalmi elit megoszlott. Kisebb része az elhunyt királynak a gyermeket váró Erzsébet királynétól születendő utódát ismerte el uralkodónak. A nagybirtokosok másik, számra sokszorta nagy obb, s a középbirtokos nemesség támogatását élvező csoportja úgy vélekedett, hogy a fenyegető török veszély[7] miatt az ország kormányzását nem lehet egy' csecsemőre bízni, ezért a lengyel király, Ulászló magyar királlyá koronázását szorgalmazta. Az özvegy' Erzsébet királyné természetesen a megszületendő gyermekét szerette volna a trónon látni. Férje temetése után Visegrádra sietett és átvette Magyarország koronáját Szentgyörgyi és Bazini Györgytől. Az aktusnál az ország számos előkelője megjelent. A további fejlemények során döntő szerep jutott Erzsébet királyné udvarhölgyének, Kottaner Jánosné Wolfram Ilonának. Akisnemesi származású soproni asszony első férjének, Székeles Péter soproni polgármesternek a halála után a bécsi Kottaner János felesége lett. A régebbi történeti irodalomban inkább Kottaner Ilona, illetve Helén néven szokták emlegetni. Minthogy' emlékirata ránk maradt, s nemrégiben újabb kiadásban is megjelent, a bekövetkezett izgalmas eseményeket részlete-

sen ismerjük. Az udvarhölgy nem csak a kis Erzsébet hercegnőre vigyázott, hanem az özvegy' királynénak is bizalmasa volt. így jelen lehetett akkor is, amikor a királyné átvette a magyar Szent Koronát. Ezt ezután azzal a másik koronával együtt, amellyel Erzsébetet megkoronázták, egy' ládába tették, s az állapotos királyné ágya mellett helyezték el. Éjszaka tűz támadt, ezért a királyi koronát másnap visszavitték a vár kincseskamrájába.

A királyné Budára készült. Visegrád várát unokatestvérére, Garai Lászlóra bízta, Kottanernéra pedig lányát és személyes kincseit, köztük a királynéi koronát. Mikor megérkezett Budára, a magy'ar urak rá akarták venni, hogy' menjen feleségül a nála több mint tíz évvel fiatalabb Ulászló lengyel királyhoz. Erzsébet látszólag beleegyezett a dologba. Mivel az orvosok fiút jósoltak, s a királyné mindenképpen biztosítani akarta számára a magy'ar trónt, időt kellett nyernie. Olyan feltételeket szabott a házassághoz, amelyekről biztosan tudta, hogy nem teljesíthetők. Időközben már visszatért Visegrádra s azon kezdett gondolkodni, miképp szerezhetné meg a magy'ar koronát. Először is a Duna-parton lévő királyi palotába költözött, néhány udvarhölgyét és udvari népe egyT részét azonban fennhagyta a fellegvárban. Minthogy' annak a szobának a kulcsait, amelyben a királyné koronája, nyakéke és ékszerei voltak, Kottanerné őrizte, Erzsébet arra kérte udvarhölgyét, vigye le ezeket titokban hozzá a palotába. Ez könnyen meg is történt. Ezután a királyné elindult Komárom felé, s miután bizalmasával, Ciliéi Ulrik gróffal megtanácskozta a dolgot, arra kérte Kottanernét, hogy a magy'ar királyi koronát is hozza le a várból. Az udvarhölgy nagyon megijedt; érezte, mekkora kockázatot vállal. Végül igent mondott, de segítőtársat kért. Találtak is egyr vállalkozót - a nevét nem árulja el a napló -, aki „hűségesen, okosan, férfihoz méltóan fogott neki a dolognak. .. Ő, aki velem együtt akarta kockára tenni az életét - írja Kottanerné -, fekete bársony hálóköntöst és egy' pár nemezcipőt vett fel, mindkét cipőjébe egy-egy reszelőt dugott, a köntöse alá lakatokat rejtett, én pedig nagy ságos úrnőm kis pecsétnyomóját vettem magamhoz, de nálam voltak az első ajtóhoz vezető kulcsok is, amelyekből három volt; a sarokvasnál ugyanis lánc volt meg egy' kapocs, ide

is raktunk lakatot mielőtt eljöttünk, hogy oda már ne tehessenek lakatot." A királyné ugyanakkor üzent Visegrádon maradt udvarhölgyeinek, hogy' készüljenek, és ha értük megy a szekér, rögtön induljanak utána Komáromba.

A visegrádi várnagynak gyanús lehetett, hogy Kottanernét messze küldik a kis Erzsébet hercegnőtől. Gyengélkedett, ezért, szándéka ellenére éjszakára nem fekhetett az elé az ajtó elé, amely első bejáratul szolgált a királyi koronához. Mindenesetre vászonkendőt borított arra a lakatra is, amely a sarokvas mellett volt, és pecsétet nyomott rá. Kottanerné és kísérete 1440. február 20-án egy kocsin és egy szánon érkezett Visegrádra. A csomagoló udvarhölgyek sokáig zajongtak, kopácsoltak. Kottanerné kísérője szintén bement a hölgyek szobájába s ott elszórakozott az udvarhölgyekkel, miközben a reszelőket elrejtette. Közben Kottanerné egy öregasszonytól néhány szál gyertyát kért s elrejtette őket. Éjjel, amikor már mindenki aludt, beengedte a kápolnán keresztül érkező segítőtársát és a szolgáját. (Ennek a nevét sem árulja el, csak annyit, hogy ugyanaz volt a keresztneve, mint az uráé.) Most kellemetlen meglepetés érte őket: a gyertyák eltűntek. A vállalkozás emiatt majdnem meghiúsult, hiszen világításra feltétlenül szükség volt. De aztán Kottanerné erőt vett az ijedtségén, felkeltette azt az aszszonyt, akitől a gyertyákat szerezte, és újakat kért, azzal az indoklással, hogy sokat kell még imádkoznia. Ezek után visszatért társához, átadta neki a gyertyákat, a lakatot és Erzsébet királyné pecsétnyomóját, valamint a három kulcsot is, amely az első ajtóhoz tartozott. A segítőtárs levette a lakatról a várnagy lepecsételt kendőjét, kinyitotta a külső ajtót, bement a szolgájával, és dolgozni kezdtek. Az ütögetés, a reszelés zaja jól kihallatszott. Szinte csoda, hogy az éber várnagy és az őrök nem hallottak semmit. Pedig a vállalkozó szellemű udvarhölgy már a legrosszabbra gondolt; úgy rémlett neki, mintha páncélba öltözött emberek közeledNének és betaszítanák az ajtót. Amikor megszűnt a zörgés, Kottanerné megfogadta, hogy' mezítláb Máriazellbe fog zarándokolni és külön imákat mond, amíg csak él, hogy megköszönje az égi segítséget, amely megmentette a veszélyből. Időközben segítőtársa és annak szolgája leszerelték az ajtó lakatjait. A korona tokjának lakatjait azonban

nem sikerült leoldani. Ezek olyan erősek voltak, hogy a tokot ki kellett égetni; ettől erős szag keletkezett, de ismét szerencséjük volt, erre sem figyelt fel senki. „Mikor aztán a Szent Korona egészen szabaddá vált - folytatja elbeszélését Kottanerné -, mindenütt megint betettük az ajtókat, és más lakatokat vertünk rájuk azok helyett, amelyeket levertünk, újra rányomtuk nagyságos úrnőm pecsétjét, a külső ajtót megint bezártuk, visszatettük a lepecsételt kendőcskét úgy, ahogy megtaláltuk, és ahogy a várnagy' odatette, én meg a reszelőket beledobtam az árnyékszékbe... A királyi koronát a kápolnán keresztül vittük ki... itt segítőtársam fogott egy vörös bársony vánkost, felfejtette, kivette belőle a tollak egy részét, a királyi koronát beletette a vánkosba, majd újra bevarrta. Akkorára már majdnem teljesen megvirradt, úgyhogy az udvarhölgyek és mindenki felkelt, hogy elinduljanak..." Mikor útra készen voltak, Kottanerné kísérője fogta a vánkost, amelybe a koronát bevarrták, s odaadta a szolgájának, hogy vigye ki a szánkóhoz. A szolga vállára vette a párnát, ócska tehénbőrt borított rá, amelynek hosszú farka hátul lelógott, úgyhogy' mindenki nevetett rajta. Végre elindultak Visegrádról Komárom felé. Most már csak arra kellett vigyáznia Kottanernénak, rá ne üljön a koronát rejtő párnára. A Duna jegén való átkeléskor azonban csaknem végzetessé váló baleset történt: a folyó közepe táján az udvarhölgyek szekere alatt beszakadt a jég, a szekér felfordult, nagy sikítozás támadt. „Akkor nagyon megijedtem - emlékezik vissza Kottanerné -, és arra gondoltam, hogy' a Szent Koronával együtt a Dunába kell vesznünk." Végül azonban ismét szerencséjük volt, senki sem került a jég alá, de minden más holmi, ami az udvarhölgyek szekerén volt, részben a vízbe, részben a jég alá szóródott. A koronát szállító szánnak nem történt semmi baja. Komáromba érve Kottanerné boldogan jelenthette úrnőjének, hogy a vállalkozás sikerült. Nem sokkal ezután, 1440. február 21-én vagy 22-én az özvegy' királyné fiúgyermeknek adott életet.

Hamarosan kiderült, hogy az egész koronarablás felesleges vesződség volt. Az Erzsébet pártján lévő főurak hajlandónak mutatkoztak rá, hogy megkoronázzák a kis V. Lászlót. Erzsébet királyné viszont nem akart szégyenkezni

párthívei előtt a koronalopás miatt, és arra akarta rávenni Kottanernét, hogy[7] csempéssze vissza a koronát Visegrádra. A hű udvarhölgynek azonban ez már sok volt. Erzsébet erre kénytelen-kelletlen mindent bevallott legbizalmasabb párthíveinek, és végül mégiscsak sor kerülhetett a koronázási szertartásra.

A koronázásakor tizenkét hetes csecsemőnek a dajkája, Kottanerné varrt koronázási ruhát egy miseruhából, amely Zsigmond király vörös, arany és ezüst pettyes köntöséből készült. Kiszabta és megvarrta a csecsemő számára a ruha alá húzandó hosszú inget, a stólát, a kesztyűt és a cipőt is. A koronázásra a kis László és kísérete Székesfehérvárra ment. Odahívták Albert osztrák herceget és az esztergomi érseket is. A szertartáshoz számos pap és világi úr gyűlt egybe. A csecsemőt a szentély elé vitték, de ennek ajtaját a fehérvári polgárok bezárták, és csak akkor nyitották ki, amikor a királyné a fia nevében esküt tett. (Hogy mire esküdött, azt Kottanerné nem értette, de nyilván a fehérvári polgárok kiváltságait kellett megerősítenie.) A csecsemőt még a koronázási mise megkezdése előtt megbérmálták, majd Újlaki Miklós vajda - a királyné pártján lévő egyik legtekintélyesebb főúr - lovaggá ütötte s a kardot neki ajándékozta, hogy azzal másokat is lovaggá üthessen. A kisgyermeket ezalatt a dajka tartotta. A lovaggá ütés olyan erős mozdulattal történt, hogy Kottanerné is érezte a karján, az anyakirályné pedig rémülten rákiáltott Újlakira, hogy ne sértse meg a kis Lászlót. A vajda mosolyogva nemet mondott. Az érsek, Szécsi Dénes felkente a kis királyt, ráadták az aranyos öltönyt, s az érsek a fejére tette a koronát.

Kottanerné rendkívül büszkén jegyzi meg, hogy[7] a csecsemő a diadémot erőteljesen tartotta pár hetes fején, holott az elég nehéz lett volna akár egy[7] egyéves fiúnak is. Miután a csecsemőt megkoronázták, Kottanerné egy[7] emelvényre helyezte (talán a trónra), s hogy[7] a szokás szerint arany[7]-szövetre ültessék, kivette a bölcsőből a hermelinnel bélelt arany-vörös szövetet. Amíg a koronázási mise folyt, a kis király kiszemelt nevelője, Ciliéi Ulrik tartotta a feje fölött a koronát. A hosszú szertartást elunta az ifjú uralkodó és keserves sírásba kezdett. Pedig még hátra volt az „uralkodás megkezdése", a lovagok felavatása is. Ezt Újlaki

végezte el helyette. A Szent Péter-templomba bölcsőben vitték át a csecsemő királyt, majd a teljes szertartás befejezése után ismét bölcsőben vitték át a városon. Ezalatt a lovon ülő Ciliéi Ulrik a koronát végig László feje fölött tartotta, hogy mindenki láthassa: a koronázás „Szent István koronájával" történt. Az országalmát, a királyi jogart és a legátusi keresztet, amelyeket Kottanerné a koronázási jelvények közt felsorol, a többi főúr vitte a menetben. Ezek a jelvények, ha egyáltalán szerepeltek, persze nem lehettek az „igaziak", hiszen azok I. Ulászló pártjának a birtokában voltak. Könnyen lehet, hogy' a jelvényekről Kottanerné tudatosan azért írt, hogy védencének megkoronázását a szabályok szerint lefolytnak tüntesse fel. A nép közé a felvonulás közben aprópénzt szórtak. Ez Csehországban volt szokás, már a XI. század óta, s valószínűleg az volt az eredeti célja, hogy a tömeg a pénz után fusson, s ne nyomja agyon az uralkodót.

A koronázás után az anyakirálynénak és kíséretének hamarosan menekülnie kellett Ulászló elől. Még Fehérvárott felvetődött a kérdés, mi történjen a magyar koronával. Erzsébet tanácsot kért Kottanernétől, hová rejtsék. Az udvarhölgy azt javasolta, ássák el Fehérvárott a prépostság kertjében, és a későbbiekben még akkor is elvihetik majd onnan, ha a város ellenségük kezébe kerül. A királyné azonban ezt nem találta jónak, féltette a koronát. Erre udvarhölgye azt ajánlotta, tegyék a koronát a kis V. László alá a bölcsőbe, és úgy vigyék magukkal. Ez már tetszett Erzsébetnek, s így is tettek. Elindultak a Vértes hegységen át, és állandóan Ulászló híveinek a támadásától rettegve eljutottak Győrbe. Innen a királyné fiával és a koronával együtt Habsburg Frigyes királyhoz menekült.

Közben Ulászlót a magyar rendek királlyá választották, és ő is szeretett volna a koronához jutni. Az esztergomi érseket, aki megkoronázta V. Lászlót, valamint Garai László koronaőrt elfogták és fogságba vetették. Csak akkor engedték szabadon őket, amikor az érsek megígérte, hogy[7] I. Ulászlót is megkoronázza, az utóbbi pedig, hogy[7] a koronát átadja. Garai László koronaőr azonban csak ekkor döbbent rá, hogy[7] Visegrádon hűlt helye van a koronának. Ezek után csak annak köszönhette életét, hogy maga Ulászló állt ki mellette.

Kottanerné az emlékiratában igen érdekesen fejtegeti, milyen három nélkülözhetetlen kelléke van Magyarországon a koronázás érvényességének. Az egyik, hogy[7] a királyi a „Szent Koronával" koronázzák meg, a másik, hogy az esztergomi érsek koronázzon, a harmadik, hogy a szertartásra Székesfehérvárott kerüljön sor. Ezek a követelmények nyilván az V. László párti főurak ideológiáját tükrözik, mert az ellenpárt, I. Ulászló és tábora egészen más alapból indult ki, amikor a lengyel királyt tette meg az ország urának. Ulászló hívei - az ország nemességének döntő többsége, köztük a törökverő hős, Hunyadi János -, akik magukat „egész Magyarország főpapjainak, báróinak, lovagjainak és nemeseinek" nevezték, s akiket nyugodtan azonosíthatunk az ország rendjeivel, abból indultak ki, hogy Albert király halála után az országgyűlés (Erzsébet királyné egyetértésével) Ulászló megválasztása mellett döntött, mivel a törökök ellen alkalmas védelmezőt látott benne. Közben azonban Erzsébet, gonosz külföldi tanácsosokra hallgatva, Visegrádról eltulajdonította a koronát, amellyel az ideig Magyarország királyait meg szokták koronázni. Majd - mint 1440 júliusában kelt oklevelükben elmondják - az ország főurainak, papjainak és nemeseinek akarata ellenére, s az ország szokásait megszegve, *a szent koronázási jelvények*, a kard, a jogar, az országalma és a szent legátusi kereszt távollétében egy' csecsemőt illetett a koronával, amelyet ezután is magánál tartott. Ezt a koronázást most érvénytelenítik. Mivel az ország nem nélkülözheti tovább a „pogány" ellenséggel szemben a védelmezőt, az urak egyhangúlag és közös elhatározással megkoronázták Ulászló királyi egy igen régi művű aranykoronával, amely István király ereklyéjének a fejét fedte. E szertartás során „a legszentebb" első király koronázási jelvényeit használták. Oklevelükben elrendelik, hogy az új koronával felavatott Ulászló ugyanolyan (királyi) jogok birtokában legyen, mintha fejét a régi koronával illették volna, azaz az új korona ugyanolyan erejű legyen, mint a régi volt. A régi koronát vissza kell szerezni, de ha ez nem sikerülne, a jövőben a többi koronázási jelvénnyel együtt az új korona is alkalmas lesz a királlyá tételre. Ha a régi korona megkerül, vissza fogják helyezni tisztébe. Intézkednek a korona megfelelő

őrzéséről, s végül a rendelkezésüknek ellenszegülőket súlyos büntetéssel fenyegetik meg.

Az oklevél a XYr. századi nemesi ideológiának megfelelően kimondja, hogy a „királyok koronázása mindig az országlakosok akaratától függ, s a korona hatálya és ereje az ő jóváhagyásukban rejlik" - azaz egy nemesi értelemben vett *népszuverenitás* olvasható ki belőle. Hangsúlyozni kell, hogy „népen" a nemesek értendők, akikhez a nem nemesi származásúak közül csak a szabad királyi városok lakói és a klérus sorolható. E kérdéssel a Szent Korona-eszmét tárgyaló fejezetben még találkozunk. A részletesebb elemzés helyett most inkább csak azt emeljük ki, hogy mind V. László, mind pedig Ulászló hívei a birtokukban lévő jelvényről bizonygatják minden lehetséges helyen, hogy azok Szent István első magyar király jelvényei, s természetesen szentek. Azaz mindenkinek az a fontos, ami az ő birtokában van, az teszi királlyá, amivel ő rendelkezik, a hiányzó kellékek nem szükségesek, illetve helyettesíthetők. Persze, a hagyománytól szentesített korona fontosságát közvetve Ulászló híveinek megnyilatkozásaiból is kiolvashatjuk: megpróbálják visszaszerezni, de ott a biztosíték, ha nem sikerülne: azaz ha a korona a politikai ellenfélnél marad, az új korona a jövőben mindenben helyettesítem fogja.

Ulászló koronázását két híve is megörökítette. Az egyik Dlugosz, a neves lengyel történetíró, a másik Callimachus, az udvarnál ténykedő olasz humanista. Az előadásukból rekonstruálható szertartás folyamán felsorolták a király kötelességeit, felszentelték, majd felkenték a kezén és a hátán. Ezután felöltöztették („Szent István ruháiba"), majd átadták neki az apostoli keresztet és zászlót. Utána a jogart és az országalmát nyújtotta át Szécsi Dénes esztergomi érsek, majd megkoronázták. Ulászló megesküdött az ország törvényeinek megtartására, majd lovagokat avatott. Ezután a Bazilikából átment a Szent Péter-templomba, ott két ügyben ítélkezett, végül egy- harmadik templom, a Szent Márton ablakából kihajolva négy' kardvágást tett a négy' égtáj felé. Érdekes újítás volt Ulászlónál a kereszt átadása, amely Callimachus szerint „az apostoli jogot jelképezi, azaz a király jelölheti ki az ország püspökeit". Dlugosz is magyarázatot fűz a jelvényhez: szerinte a püspökök beiktatási jogát szim-

bolizálja. Az új jelvény - s főként a hozzáfűzött magyarázat - napi politikai jelentőségű lehet. Ulászló koronázásánál is ugyanaz a Szécsi érsek szerepelt, mint V. Lászlóénál. Elég kényes vállalkozás volt számára néhány hónapon belül két rivális jelölt fejére tenni a koronát. Nem is bíztak benne Ulászló hívei: elképzelhető, hogy a kereszt használata és a hozzá fűzött szimbolikus okfejtés épp az ő megfélemlítését célozta. A napi politika magyarázza a harcias szimbólumokat: a zászló átadását, a lovaggá ütést és a négy kardvágást is. Ulászló pártjának - mint láttuk - a királyválasztásnál az volt a legfőbb érve, hogy a töröktől fenyegetett ország feletti uralmat nem lehet egy csecsemőre és annak anyjára bízni.

Ulászló és V. László párhuzamos megkoronázása nem jelentette azt, hogy az ország részekre szakad, mint ahogy az később, a mohácsi csatát követően történt. Folytak ugyan csatározások a két király hívei közt, de a török támadások veszélye megegyezésre késztette a feleket. I. Ulászló a koronázás után négy évvel elesett a várnai csatamezőn, s hívei a török veszély torkában nem akartak szakadást előidézni: utólag elismerték a még mindig kisgyermek V. László királyságát, amennyiben hazatér külföldről. Az ifjú király felnövéséig pedig Hunyadi János személyében kormányzót (1446-1452) választottak. 1453-ban a kormányzást átvevő László és az ország rendjei külön törvényben szabták meg az új király uralmának kereteit.

Egyelőre azonban szó sem lehetett arról, hogy' az Ausztriába vitt királyi koronát visszaadják. Frigyes király, a későbbi III. Frigyes császár azt V. Lászlóval együtt gondosan őrizte. A pénzzavarral küzdő Erzsébet királyné viszont egy koronát már előzőleg elzálogosított, 1440. május 8-án. Biztos, hogy[7] nem a magyar királyi koronát, hiszen azt egy héttel később Székesfehérvárott még V. László fejére helyezték, tehát ekkor még Magyarországon volt, a záloglevél viszont Bécsben kelt. Az elzálogosított fejék tehát nyilván az a második, a király néi korona volt, amelyet Kottanerné a királyi korona ellopásának a „főpróbájaként" a ruhája alatt vitt le a visegrádi fellegvárból a Duna-parti királyi palotába. Ezt az 1440. május 8-án elzálogosított koronát Erzsébet királyné még az év nyarán kiváltotta, s minden bizonnyal ezt adta augusztus elején 2500 magyar forintért

ismét zálogba, ezúttal nem kisebb személynek, mint Frigyes királynak. Hogy' ezúttal sem a királya koronáról van szó, az onnan derül ki, hogy' mindkét esetben leírták a zálogba adott (illetve vett) koronát, s a drágakövek száma és fajtája alapján az elzálogosított tárgy azonosnak látszik. Bár májusban 3 zafírral és 24 gyönggyel többet számlálnak a zálogba adott koronán, mint augusztusban, ez valószínűleg csak azt jelenti, hogy időközben Erzsébet királyné levette őket a koronáról, és külön igyekezett azokat értékesíteni.

III. Frigyes a formailag megőrzésre átvett királyi koronát azonban 1453-ban sem adta vissza, jóllehet a bécsújhelyi egyezségben kötelezettséget vállalt, hogy' megfelelő kártérítés ellenében átadja László összes kincsével együtt. Továbbra is magánál tartotta abban a reményben, hogy' segítségével majd magyar királlyá koronáztathatja magát. V. László 1440-es koronázását I. Ulászló halála (1444) után utólag érvényesnek ismerték el a magyar rendek, így az ő életében nem volt sürgős szükség a magyar koronára. Máty'ás trónralépte után azonban annál inkább. De Frigyes most sem adta vissza, sőt 1459-ben elérte, hogy' a Hunyadi János fiával szemben ellenséges feudális urak kis csoportja Magy'arország királyává választotta őt. Mátyástól azonban nem tudta elfoglalni az országot, és miután legerősebb híve, Giskra is meghódolt Mátyásnak, Frigyes kénytelen volt kijelenteni, hogy' csak megőrzésre vette át a koronát, nehogy' más illetéktelen kezekbe jusson. Most már csak pénzt remélhetett, de abból minél többet szeretett volna kapni. Sajátos, hogy az 1463 nyarán kelt békeokmányban nem szerepel a koronáért kifizetendő váltságdíj, annak ellenére, hogy ténylegesen hatalmas összeget, 80 000 magyar forintot fizettek Frigyesnek Mátyás király megbízottai a korona és Sopron visszaadása kapcsán; ugyanakkor nyíltan utalnak arra, hogy Sopront 1441. március 3-án Erzsébet királyné zálogba adta Frigyesnek. A hatalmas összeget csak úgy' lehetett előteremteni, hogy külön adót vetettek ki erre a célra, amelyet nem csak a jobbágyoknak, hanem a városoknak és a kiváltságolt területeknek is fizetniük kellett.

Közben olyan hírek kezdtek terjedni, hogy a ravasz Frigyes még a nagy pénz ellenében sem fogja kiadni a magy'ar koronát, hanem egy' hasonló másikat készíttetett és ezt adja

majd oda helyette. Ez reális veszélynek látszott, hiszen már csaknem negyedszázada Frigyesnél volt a korona, s kevesen emlékeztek rá Magyarországon, milyen is pontosan. Szerencsére az öreg Pálóczi László országbírónak fiatal korában, még Zsigmond uralkodása idején többször is módja volt arra, hogy rokonánál, Pálóczi György' esztergomi érseknél lássa a koronát. Neki kellett hát gyorsan Bécsújhelyre utaznia, és a hátsó részén lévő zafír alig észrevehető repedéséről felismerte a magyar koronát. Együtt volt a 80 000 forint is, így' Bécsújhely kapujában a magyar küldöttek átadták a pénzt és végre átvehették a koronát, amelyet nagy ünnepélyességgel vittek Sopronba, és ott három napig ki is állítottak. Végre hat év késéssel sor kerülhetett Mátyás király (1458-1490) megkoronázására. A szertartást eredetileg 1464. március 25-re tűzték ki, de mint Bonfinitől, Mátyás humanista történetírójától tudjuk, el kellett halasztani, mert a télies időjárás miatt a koronázás alkalmából összehívott országgyűlés résztvevői nem tudtak idejében megérkezni.

A koronázási szertartásról, sajnos, nem maradt fenn részletesebb beszámoló. A történelem különös fintora, hogy' a legjelentősebb, legtiszteltebb uralkodók koronázásáról több esetben szinte semmit sem tudunk, míg számos, sokkal szerényebb képességű, politikailag és emberileg jelentéktelenebb királyaink avatásának minden mozzanatát olyan jól ismerjük, hogy szinte színpadra vihetnénk! Mátyás fejére 1464-ben már valamennyi kutatónk állítása szerint a mai magyar Szent Korona került (mint láttuk, egyedül Polner Ödön tartja lehetségesnek - de ő sem valószínűnek -, hogy' a korona összeillesztésére Mátyás koronázása után kerülhetett sor).

Nagy királyaink megkoronázása után törvényt hoztak a korona őrzéséről: az 1464. évi 2. törvénycikket. Ezzel, a még eléggé általánosságban mozgó, a részleteket a király belátására bízó intézkedéssel kezdődik a koronaőrzést szabályozó törvényeink hosszú sora. Ugyanakkor kétségtelenül akkor fordult elő első ízben, hogy' a rendek törvény útján is beleszólhattak a dologba (1439-ben és 1440-ben a jelen lévő urak még csak pecsétjüket helyezték a koronát őrző helyiség ajtajára). A Mátyás halála után hozott törvények

már konkrétan szabályozzák, ki és hol őrizze a koronát. 1492-ben olyan rendelkezés születik, hogy az ország koronáját senki ne merje semmi szín alatt elvenni a prelátusok és bárók kezéből, hanem a közülük választandó személyek őrizzék. Ugyancsak 1492-ben mondják ki, hogy az őrzés helye Visegrád legyen. 1493-ban Szapolyai István és Bakócz Tamás, tehát egy világi és egy egyházi főúr volt a korona őre. Az egyháziakat azonban hamarosan kiszorították e tisztségből. Az 1498-ban, majd 1500-ban hozott törvények arról intézkednek, hogy a korona őrei világi bárók legyenek. (Talán attól tartottak, hogy az egyháziak esetleg saját jelöltjüket megkoronázhatják a világi főurak háta mögött, ha főpapot választanak e méltóságra.) Ettől kezdve a XX. századig, amíg a tisztség fennállott, mindig két világi urat választottak koronaőrnek. Az 1500-as törvény szerint választásuk a király, az egyházi és a világi főurak, valamint az „egyéb országlakók" által történik.

A korona a mohácsi vész évében annyira jól őrzött tárgya nak számított, hogy' a királyi és nádori levéltár mellett a Szent Koronát is említik a források, mint olyat, amely mellett országos jelentőségű iratokat el lehet helyezni. Az 1526. évi 22. törvénycikk felszólítja a királyi, adjon ki oklevelet a nádori tisztségről, s azt a Szent Korona mellett helyezze el.

Mátyás korai halála után nem volt többé erőskezű király. A nagybirtokosok jó előre gondoskodtak arról, hogy olyan uralkodó lépjen trónra, „akinek üstökét a markukban tarthatják". Említettük már, hogy II. Ulászlót addig be sem engedték az országba, amíg a határon, Farkashidán olyan hitlevelet nem adott, azaz olyan szerződést nem kötött, amellyel lényegében felszámolta Mátyás központosító törekvéseinek az eredményeit.

Bonfini vagy személyesen jelen volt II. Ulászló koronázásán, vagy utólag gyűjtötte össze a rá vonatkozó adatokat, de mindenesetre részletes és hiteles képet ad a székesfehérvári szertartásról. A koronázás napján, szeptember 21-én Ulászló a szállásáról, Domokos prépost házából egyházi és világi főurak fényes kíséretével indult a Bazilikába. Jobbján az egri, balján a pécsi püspök haladt, előttük Mátyás király házasságon kívül született fia, Corvin János vitte a koronát. Minthogy a nagybirtokosok többsége ellene fordult,

ő az elvesztett csontmezei csata után lemondott arról, hogy király lehessen, s az országot ismételten fegyveres összecsapások színterévé tegye. Corvin mellett világi főurak vitték jobbról a királyi jogart, balról az országalmát. Mögöttük haladt a szerémi püspök és a vranai perjel egy-egy kereszttel, Kinizsi Pál a kivont királyi karddal, egy másik főúr pedig hüvelybe zárt kardot vitt. Vitték az ország zászlaját is. Az esztergomi érsekséget ekkor Estei Ilippolit töltötte be, aki kiskorú lévén nem koronázhatott, ezért Osvát zágrábi püspök helyettesítette.

A Bazilikában a püspökök az oltár elé vezették Ulászlót. Osvát püspök intelmeket intézett hozzá, majd Ulászló letette az előírt egyházi esküt, aztán letérdelt. Ekkor a koronázó püspök „felkente" a „szentelt" olajjal a jobb karján és a hátán. A felkenés után a püspökök a sekrestyébe vezették; itt eddig viselt ruhája helyett első királyunk hagyomány szerinti ruháját adták rá: a kék színű, István és az apostolok képeivel díszített palástot és a sarukat. így tért vissza Ulászló a templomba. A püspök átadta neki a hüvelybe zárt kardot. Ezt Ulászló kivonta, suhintott vele, majd a bal karján letörölte s visszadugta a hüvelyébe. Ezután került sor a szertartás csúcspontjára: a koronázó püspök a többiek segítségével Ulászló fejére helyezte a koronát. Bonfini nem számol be arról, hogy a szertartásrendnek megfelelően feltették-e háromszor a kérdést a jelenlévőknek: akarják-e Ulászlót királlyá koronáztatni? Nagyon valószínű, hogy nem hangzott el, mert a cseh király a bárók jelöltje volt, de a köznemesség körében nem örvendett különösebb népszerűségnek. Ilyenformán a kérdések elmaradása - ha nem csupán Bonfini feledékenységéről van szó - megint csak napi politikai megfontolásokat juttathatott érvényre a szertartás rendjében. A koronázás után Ulászlónak átadták a jogart, majd oldaláról leoldották a kardot, s Mátyás király kardhordozójának adták át. Ezután került sor a trónba ültetés - az intronizáció - szertartására, majd a Te Deum-ekléssel véget ért az egyházi szertartás. A mise befejezése után Ulászló a kíséretével együtt átvonult a Szent Péter-templomba, s a békés uralom jelképével elkezdte magyarországi kormányzását: bírói ítéleteket hozott. Majd kíséretével együtt lóra szállt s a városon kívül egy emelvényhez lovagolt.

Itt Báthory István országbíró felszólította, hogy tegye le a - később világinak nevezett - esküt a magyarok jogainak, törvényeinek és szabadságainak a megtartására. Ulászló (meghatottságában könnyezve) letette az esküt, majd egy dombon elvégezte a kardvágásokat, s a szertartás záró-akkordjaként aranysarkantyús lovagokat avatott.

Több, XV. századi királykoronázás részletes leírása már elég alapot adott a kutatóknak arra, hogy megkíséreljék meghatározni, milyen ordó alkalmazásával folytak a szertartások. Régebbi kutatásunk a német ordó követésére gondolt, a legújabb azonban, Fügedi Erik, az úgynevezett Durand-ordó használatát bizonyítja. Ennek szerzője a XIII. század végén a dél-franciaországi Mendés-ben volt püspök és egy főpapi szertartáskönyvet szerkesztett, amelyben a királlyá avatás szertartása is szerepel. Ez a szertartáskönyv hamarosan más országokban is használatos lett; hozzánk valószínűleg a XIV. század folyamán jutott el. így elképzelhető, hogy Nagy Lajost 1342-ben már a Durand-ordó alapján koronázták, mint ahogy a későbbi királykoronázásoknál is ezt használhatták megfelelő rugalmassággal, azaz napi politikai szempontokat számításba véve.

A kis II. Lajost (1516-1526) apja már kétéves korában, 1508-ban megkoronáztatta, s ezzel régi szokást elevenített fel. Másik érdekessége a koronázásnak, hogy itt, Ulászló szertartásával ellentétben, biztosan tudjuk: az ország nádora, Perényi Imre, majd - koronával a kezében - Bakócz Tamás érsek is megkérdezte a jelenlévőket, egyetértenek-e Lajos királlyá koronázásával. Az igenlő válasz után került sor a korona fejretételére. Van olyan feltételezés is, hogy' a prímás-érsek és a nádor közösen helyezte a koronát a király fejére, de az ekkor még nem biztos. Mindenesetre az intronizációnál ők tartották a trónba ültetett kisfiú feje felett a királyi diadémot. A kisgyermek helyett apja adott ki koronázási hiüevelet.

A mohácsi csatamezőn elbukott az önálló középkori magyar állam. II. Lajos halála súlyosbította a nemzeti katasztrófát, mert a hatalomért vetélkedő két nemesi csoportosulás két királyjelölt mellé állt. A kis- és középnemesség pártja már több mint két (Atizeidé azt tűzte ki célul, hogy trónra segítse vezérét. Már az 1505-ös rákosi országgyűlés

kimondta, hogy soha többé nem fognak idegen királyt választani. Ez a tábor Szapolyai János erdélyi vajdát, Dózsa kereszteseinek a leverőjét kívánta a trónra ültetni. Az ellenpárt - élén Szapolyai nagy' politikai ellenfelével, Báthory István nádorral - II. Lajos sógorát, Ferdinánd osztrák főherceget kívánta az ország élére. Ferdinándot ekkor már megválasztották cseh királynak, bátyja a német-római császári cím birtokosa volt, s így személye reményt keltett, hogy[7] hathatós külföldi segítséget tud biztosítani a török ellen. Ráadásul annak idején Ferdinánd ősei, III. Frigy es és I. Miksa 1463-ban, illetve 1491-ben örökösödési szerződést kötöttek Mátyással, illetve II. Ulászlóval, s erre hivatkozva Ferdinánd bejelentette „természetes" igényét a magyar trónra. *Örökölni* akarta a királyi címet, ezért a választást feleslegesnek tartotta. Kettejük közül Szapolyai János volt előnyösebb helyzetben. Perényi Péterrel együtt koronaőr volt, így[r] a korona is nála volt, s a szertartás megtartásának nem volt semmi akadálya. 1526. november 11-én királlyá is koronázták. A szertartásnak tanúja volt Szerémi György udvari káplán, a korszak egyik legtöbbet vitatott történeti forrásának, a „Magyarország romlásáról" írt műnek a szerzője. Szerémi ugyanis nagyon sokszor nem teljesen a történteknek megfelelően írja le az esemény'eket, nem ellenőrzi információit, ezért az egyes tények megállapításánál nagyon óvatosan kell kezelni állításait. Ugyanakkor munkája mégis elsőrendű forrás a kor mentalitására, az emberek hangulatára, hiszen Szerémi olyan ember volt, aki sokat mozgott a kukták, lovászok, ajtónállók régióiban, s az így felszedett pletykákról aztán szépen beszámolt. Szálkái Lászlót egyszerű származása miatt kedves közvetlenséggel Varga Lászlónak mondja, elmeséli Perényi gúnyos szavait, amelyek arra az ellenőrizhetetlen hírre utalnak, hogy' a királyságra vágyó Szapolyai már II. Lajos uralma alatt kiszorította tisztségéből koronaőr társát. A koronázásról közölt beszámolója csakúgy, mint művének egésze, világosan mutatja, erkölcsileg milyen mélyre süllyedt korának uralkodó osztálya, s ez a nemzetvesztő főúri kör mennyire felelős volt a mohácsi katasztrófáért és az utána következőkért. Na, de ne kalandozzunk el témánktól, lássuk, mit mond Szerémi Szapolyai koronázásáról. „Először a sekrestyébe

lépett (Szapolyai) János. Ráadták Szent István király zöldes színű aranyosbársony palástját, ágyékára övezték Szent István kardját, s jobb kezébe adták a jogart, baljába a keresztes aranyalmát. S a püspökök bevezették a templom közepére, ahol fel volt állítva az avatószék, és beleültették őt. S a koronát, minthogy az esztergomi érseki szék ekkor üres volt, mert ottmaradt a mohácsi csatában Varga László, de helyébe már kijelölték Várdai Pált, ez és Perényi Péter kettőn tartották kezükben. Perényi Péter nevetve nagy hangosan mondta: » Magyarok, itt a korona, melyet én három évig nem láttam, mert ellopták. Vajon meg akarjátok-e koronázni Szapolyai Szepesi Jánost?« Egy részük kiáltotta: »Akarjuk!« Werbőczy István igen buzgólkodott uráért, a vajdáért: »Tudjátok, nemesek és nem nemesek« - mivel a hét szabad városból mindegyiknek ott volt a bírája tanácsosaival -, »hogy a vajda úr mennyit szolgált nektek, magyarok, s akartok-e hálásak lenni iránta?« »Akarunk« - mondták. És Werbőczy István még mondta: »No, mutassa fel mindenki a kezét a feje fölé!« És csak részben, nem sok kezet látott felemelkedni. Ez volt Szent Márton hitvalló ünnepén, vasárnap. És feltették a fejére a koronát, nagy misét mutattak be, s szokásuk szerint felszentelték. Én pedig néztem őt, amint ült díszben. Hirtelen kezdett az angyali korona csúszni Szapolyai János fején, s a püspökök kezükkel tartották a fején. Hogy elengedték, mindjárt ismét félrecsúszott a fején. Mondták, hogy nem érdemli, mert vérrel fertőzte meg a kezét a kereszteseken, mert hitével megcsalta őket, s Erdélyben a székelyeket. És látszatra igazat mondtak. Néhányan mondták: nem azért, hanem mert kicsi a feje. És ezalatt tehát felszentelték, de a közönség ezeket mesélgette. Mert, kedves testvéreim, a nép szava Isten szava. Minthogy' elhatározták felszentelését, megkenték királyi kenettel a fejét és kezét, hogy' kelyhet vehessen a kezébe."*

Az egyházi szertartás után Szapolyait visszavezették a püspökök a sekrestyébe, ott lesegítették róla Szent István ruháit. Ezután János több főúr és szerb katonák kíséretében a városon kívül fekvő Szent Miklós-szoborhoz lovagolt és ott István király hagyományos kardjával a nagy' világtáj felé

*Az idézett rész Erdélyi László és Juhász László fordítása.

megtette a kardvágásokat. Mikor visszatért a koronázótemplomba, a püspökök békecsókkal köszöntötték, majd elénekelték a Te Deumot. A szertartás után a fehérvári prépost házában lakomához ültek. Ha hinni lehet Szeréminek, itt kisebb botrány támadt, mert Perényi Péter koronaőr kijelentette: addig le nem ül az asztalhoz, amíg át nem adják neki a koronát. János király ezen állítólag nagyon elszomorodott, de nem mert szembeszegülni volt koronaőr kollégájával.

Pedig Szapolyai a saját szempontjából jobban tette volna, ha ellenszegül, mert Perényi hamarosan átállt Ferdinándhoz. Szerémi György szerint fekete gubába öltözve ment Bécsbe; valószínű, hogy - mint más forrás állítja - különböző tisztségek és birtokok adományozásával nyerték meg a Habsburg-pártnak. így a magyar Szent Koronával az osztrák főherceget is királlyá lehetett koronázni. Erre csak bizonyos késéssel került sor. Ferdinánd ragaszkodott örökösödési jogához. Még 1526. november 20-án Bécsben kiadott hitlevelében is erre a jogi alapra helyezkedik. Saját királyi kegyelméből ígéri, hogy megtartja az ország összes egyházi, világi rendjének „szabadságait" - de ezt még abban az esetben is megteszi, ha fegyveres erővel szerzi meg magának az országot. Egyházi hivatalokat, világi birtokokat és hivatalokat csak magyaroknak ad, magyar ügyekben csak magyar tanácsosokra hallgat, s megtartja II. András dekrétumát, az Aranybullát. Érdekes, hogy az Aranybulla megtartására királyaink Mohács előtt nem tettek esküt, de Werbőczy' István a Mohács előtti kor szokásjogát összeállító - és a köznemesség érdekében továbbfejlesztő - Hármaskönyvében azt állítja, hogy' esküt szoktak tenni. Nyilván Werbőczy révén került be ez a cikkely Ferdinánd hitlevelébe. Egyébként az ellenállás jogát az Aranybulla 1222-ben az ország *akkori* nemeseire, azaz a leggazdagabb birtokosokra vonatkoztatta. Minthogy[7] azonban a „nemes" kifejezés a XIII. században devalválódott, az ellenállás jogát később az összes nemes - tehát a legszegényebbek is - a magáénak vallotta (persze gyakorolni nem tudta). Végül Ferdinánd kilátásba helyezi, hogy Szapolyainak és híveinek a sorsát királyi kegyelmétől teszi függővé. (Mint láttuk, Szapolyait ekkor már királlyá koronázták.)

Ferdinánd hívei végül nagy nehezen elérték, hogy 1526. december 16-án a pozsonyi országgyűlés érvénytelennek nyilvánítsa János király egy hónappal korábbi királlyá koronázását, s másnap Ferdinándot magyar királlyá megválaszsza. János hívei persze ezt nem ismerték el, s az ország sorsára nézve tragikus fegyveres harc kezdődött. Ennek során Ferdinánd győzelmeket aratott, János az ország keleti részébe szorult. így sor kerülhetett 1527. november 3-án az utolsó székesfehérvári királykoronázásra.

A királynak már jóval a szertartás előtt, magyar földre érkeztekor esküt kellett tennie. Erre Pozsony alatt került sor, ahol Báthory' István nádor vezetésével a magyar urak ünnepélyesen fogadták Ferdinándot. A koronázási szertartáson nagyszámú külföldi kíséret, jelentős katonai erő és hatalmas magyar nézősereg jelent meg. Hajnalban összegyűltek az előkelőségek. Percnyi Péter koronaőr átadta a koronát és vele a többi jelvényt. A menetben Báthory' István nádor vitte két kezében fogva a koronát, de mivel köszvénye miatt alig tudott mozogni, őt magát hordágyon vitték. A jogart Perényi, az országalmát Thurzó Elek, a kardot Szentgyörgyi Farkas gróf vitte. A Bazilika főoltáránál a koronát és a jelvényeket Podmaniczky István nyitrai püspöknek adták át, aki az oltárra helyeztette őket. Ferdinánd és szőkébb kísérete díszes emelvényen foglalt helyet, körülötte öt magyar úr tartotta Magyarország és társországai, a királyi család és az örökös tartományok zászlait. Ferdinánd ezután térdre borult a koronázó püspök előtt, megcsókolta a kezét s letette a szertartáskönyvben előírt esküt. Felkenték, átöltöztették első királyunk ruháiba, majd folytatódott a mise, a koronázó püspök imákat és áldást mondott a királyra. Báthory nádor magyarul háromszor megkérdezte a jelenlévőket, akarják-e Ferdinándot királyuknak. Az igenlő válasz után a nyitrai püspök kezébe vette a koronát és Ferdinánd fejére helyezte, amiben az egykorú tudósítás szerint több magyar úr is segédkezett. A jogar és az országalma átadása után karddal övezték, majd a trónusba ültették. A szertartás során - az eddigi koronázásokhoz képest szokatlan módon - Ferdinánd híve, Ursinus Velius latin nyelvű beszédet intézett a jelenlévőkhöz. Ebben egyrészt Ferdinánd erényeit és az uralomra kerülésével Magyarországra származó előnyöket

ecsetelte, másrészt a magyarok hazaszeretetét, a török elleni hősies harcait magasztalta. Most a magyarok végre megfelelő vezért kaptak, akinek feladata, hogy az országban helyreállítsa az egységet és a békét. A mise befejeztével Ferdinánd a Szent Péter-templomba ment, ahol megkezdte az urálicodást s aranysarkantyús lovagokat avatott. Ezután a városon kívül, díszes emelvényen, a veszprémi püspök által felolvasott formula szerint „világi esküt" tett, mindenekelőtt az ország megvédelmezésére. Ezt a négy kardvágás követte: Ferdinánd kissé visszalovagolt a város felé, majd egy emelkedőre léptetett s kardját kirántva a világ négy égtája felé suhintott, az első vágást a török birodalom irányába téve. Ez azt jelképezte, hogy kész az országot megvédelmezni minden külső támadás, elsősorban a török ellen. A szertartás záróakkordja már nem a nyilvánosság előtt folyt le. A prépost palotájában tartott lakomán már csak az ország legbefolyásosabb urai és Ferdinánd környezetének legbelsőbb köre vettek részt.

A királynét másnap, november 4-én koronázták meg, ugyancsak a Bazilikában, s némileg hasonló, de rövidebb szertartással, mint a férjét. Fejére egy' „házi" koronát tettek, nem adták át neki a kardot, s nem öltöztették fel István király ruháiba sem. Minthogy' a királyné nem uralkodik, nem volt lovaggá ütés, városon kívüli eskü és kardrántás sem. Az egyházi szertartás végeztével rögtön lakomához ültek, s a nap eseménysorát tizenkét német lovag tornajátéka zárta.

Szapolyai és Ferdinánd szertartásán, mint láttuk, új elem jelent meg: a mise közben a koronázandó egyik világi híve beszédet mondott. (Régebben legfeljebb a koronázó főpap prédikált.) Lehet, hogy' Szapolyai esetében azért került sor Werbőczy rögtönzött szavaira, hogy' a jelenlévőket a királlyá választás igenlésére megnyerje; Ferdinándnál viszont Ursinus Velius előre készült egy ilyen beszédre, s ez nem is azért hangzott el, hogy' az ingadozókat befolyásolja. Persze lehet, hogy' Ferdinánd Szapolyai egyr évvel korábbi szertartását akarta utánozni, s ezért bízta meg humanista hívét a beszéd megtartásával. Mindenesetre efféle hosszabb beszédek ezután sem váltak szokásossá a szertartás alatt.

Ferdinánd királlyá avatása után a Szent Koronát visszavitték Visegrádra. A most választott, illetve újraválasztott két őrnek, Báthory István nádornak és Perényi Péternek esküt kellett tennie. Perényi 1527. november 11-én Székesfehérvárott tett esküjének szövege fennmaradt. A következőkre esküdött meg: „A rám ruházott tisztséget ellátom, a Szent Koronát és tartozékait társammal, István nádorral együtt Visegrád várában hűségesen megtartom és megőrzőm. A várban lévő várnagyomat és más embereimet hűségben tartom s szorgalomra intem. István nádornak sem nyíltan, sem titokban, sem csellel nem ártok, sőt minden erőmmel megvédem tisztségét és hasznát előmozdítom. A Szent Koronát István nádor akarata és beleegyezése nélkül Visegrád várából semmi szín alatt el nem viszem. A várban lévő várnagyomat a nádor tudta nélkül ki nem cserélem; ha erre mégis szükség lenne, új várnagyot csak a nádor tudtával állítok. Sohasem tartok nagyobb számú katonát a visegrádi várban, mint testvérem, kivéve ha a vár vagy a korona veszélybe kerülne. Ebben az esetben is nagyobb számú emberemet közös felügyelet alá helyezem. Isten engem úgy segéljen és minden szentjei." Lényegében hasonló esküt tett le Cseh János és Kozár Miklós, a visegrádi vár két várnagya is. Nekik mindkét koronaőr szolgálatára is ígéretet kellett tenniük, és meg kellett esküdniük, hogy' a koronát nem viszik ki a várból.

1529-ben Szulejmán szultán nagy' seregével Bécs ellen vonult, és útja Magyarországon keresztül vezetett. A családjával és a koronával Sárospatakra menekülő Perényit János király egyik híve elfogta, majd Bánffy János őrizetébe került. Bánffy Perényit a koronával együtt Szulejmán táborába vitte, aki a koronát végül pártfogoltjának, Szapolyai királynak adta át. Szerémi sokkal regényesebb, de kevésbé valószínű előadása szerint a szultánhoz maga János király vitte el a koronát a Rákos mezőn lévő török táborba, mert a padisah kíváncsi volt az angyali koronára. Ez ott is maradt, mert János nem tartotta illőnek visszakérni. Hívei azonban ebbe nem nyugodtak bele, siettek a szultán táborába. Váradi

érsek drágaköveket is vitt magával ajándékba. Megkérdezték Szulejmántól, miért van nála a magy arok koronája. „Ha eddig a magyarok koronája volt, most a törököké" - válaszolta állítólag a szultán. „Azért kívántam látni, mivel mi, törökök, nagyon tiszteljük az angyalokat... De nem nagyon értékes, nincsenek rajta különös drágakövek, egyszerű, nincs eléggé díszítve. Beszéd közben elfelejtettem visszaadni, s barátom (János király) elfelejtette visszakérni." Ezután a szultán feltette a fejére, majd a jelen lévő török pasák is felpróbálták. Végül átadták Pál érseknek, aki visszavitte János királynak. Az biztosnak látszik, hogy' a korona megjárta Szulejmán táborát, de Szerémi színes elbeszélése inkább arról tanúskodik, milyen pletykák járhattak János király udvarának alsóbb régióiban a korona kalandjáról. Egyáltalán nem valószínű, hogy' az udvari pap által megörökített események valóban úgy' is történtek, ahogy' ő előadja.

A korona végül János királynál maradt, aki magával vitte Erdélybe. A Ferdinánddal vívott hosszú harcok után a nagyváradi békében 1538-ban végül is kénytelen volt elismerni Ferdinánd és családja örökösödési jogát azzal, hogy' Ferdinánd fiát az egész ország köteles közös egyetértéssel királylyá választani, míg János király „a maga és háza dicsőségének elébe helyezvén az ország és az egész kereszténység javát", fiúörökösei nevében lemond a magyar trónról. A megegyezés szerint, ha Ferdinánd és a fia meghalna, további leszármazóik, ha pedig az osztrák ág kihalna, a spanyol Habsburg-ág örökölné a trónt. A korona mindenesetre továbbra is Erdélyben maradt. Szapolyai halála után özvegye, Izabella királyné őrizte, s amikor hosszas tárgyalások után, 1551-ben végre megegyezett Ferdinánddal Erdély átadásáról, a Habsburg seregek vezérének adta. Koronánkat Ferdinándhoz hű magy'ar urak vitték Tokajig, ott Ferdinánd követei vették át, és Pozsonyba szállították, ahol az országgyűlés alkalmával Ferdinánd is tartózkodott. A Habsburgok többnyire Pozsony várában őriztették a koronát, de előfordult, hogy Bécsbe, sőt Prágába szállították, attól függően, nem fenyegetetl-e közvetlen török veszély, illetve az országban nem tört-e ki ellenük fegyveres felkelés.

Ferdinánd koronázása volt az utolsó, amelyet az ősi város, Székesfehérvár falai közt rendeztek. A török előre-

törése és a ország középső részének elfoglalása arra késztette a Habsburg uralkodókat, hogy a következő időszakban a szertartást a nyugati határ mellett, Pozsonyban tartsák meg. A török hódítás azonban a királyi hatalom szempontjából nem csak a koronázó város megváltoztatását eredményezte. A régi Magyarországból csak egy töredék jutott a Habsburgok kezére, hiszen a török megszállta területen kívül az ország keleti felén Erdély és a hozzá csatolt Részek is önálló állami életet éltek a XVII. század végéig. így a koronázás szertartása csak az úgynevezett királyi Magyarország feletti uralom tényleges biztosítását jelentette. A Habsburgok ugyan 1570-ig még több kísérletet tettek rá, hogy a keleti országrészeket is hatalmuk alá vonják, s elvileg többször hangsúlyozták jogigényüket az erdélyi fejedelmekhez tartozó és a török uralom alatt álló területekre is. A királyi Magyarország csupán egyike volt a hatalmas Habsburg Birodalom számos tartományának. Az udvar és tanácsadói, de a magyar rendek is nagyon jól tudták, hogy a kis töredék országrész külső segítség nélkül rövid idő alatt a török martaléka lenne. A Habsburg tartományok védelmére osztrák, spanyol, olasz stb. zsoldosok állomásoztak magyar földön, akik nem csupán a török ellen voltak felhasználhatók, hanem fontos belpolitikai tényezőt is jelentettek, s erősítették az udvar pozícióját a rendekkel szemben. Ferdinánd megkoronázásának előzményeiből kitűnik, mennyire természetesnek, az örökség jogán alapulónak tartották a Habsburgok már 1526-tól magyarországi uralmukat. Ezzel szemben a rendek, élénken emlékezve a XV. századi országgyűlésekre, ragaszkodtak a választás elvéhez. Persze ez a „választás" ekkor már az ő elképzeléseik szerint is csupán azt jelentette, hogy[7] a Habsburg-család tagjai közül választhatnak.

A váradi béke szerint tehát a „királyválasztás joga" azt jelentette, hogy[7] Ferdinánd fiát kellett megválasztani. Az 1547-es országgyűlés 5. törvénycikke már arra kérte Ferdinándot, hogy[7] ha ő maga nem akar az országban lakni, legalább fiát, Miksát küldje Magyarországra, hiszen a bárók és a rendek nem csak Ferdinánd, hanem örökösei uralmának is örök időre alávetették magukat. Miksa persze nem jött Magyarországra, de Ferdinánd kihasználta a rendek

előzékenységét és 1563-ban úgy koronáztatta meg Miksát (1564-1576), hogy királyválasztást még forma szerint sem volt hajlandó lefolytatni. De más is mutatja az erőviszonyok változását: míg a külföldről érkező királyok régebben az ország területére léptükkor esküt tettek, Miksánál ez elmarad. További változás - és megint a rendek rovására -, hogy' az országgyűlésnek a koronázási ünnepségek időtartamára nádorhelyettest kell választania. A Habsburgok ugyanis a fontos nádori tisztséget hosszan betöltetlenül hagyták, mert attól tartottak, hogy központosítási törekvéseikkel szemben a nádori tisztség széles hatásköre ellensúlyul szolgálhatna.

Miksa koronázásáról Liszti János veszprémi püspök tollából részletes leírás maradt fenn. A megjelent magyar előkelők felsorolása nyugodtan mellőzhető, két hős azonban megérdemli, hogy megemlítsük a nevűket: 132 lovassal megjelent Dobó István, Eger várának tizenegy évvel azelőtti hős védője, s ott volt Zrínyi Miklós tárnokmester, aki három évvel később áldozta életét hazájáért Szigetvár védelmében. Miksát az ország határán Oláh Miklós esztergomi érsek üdvözölte; majd szemlét tartottak a magyar fegyveresek fölött, s azután Pozsonyba vonultak. Az osztrák és a cseh katonaság a Duna jobb, a magyar a Duna bal partján táborozott. 1563. szeptember 8-án a püspökök a koronázó templomban várták Miksát. A sekrestyében feladták rá „Szent István ruháit", majd a két legidősebb püspök a főoltárhoz vezette. A menetben Báthory Ferenc nádorhelyettes vitte a koronát, az országbíró a jogart, Zrínyi Miklós tárnokmester az országalmát, más főurak a további jelvényeket és zászlókat; köztük Dobó István Horvátország zászlaját tartotta. A szertartás során, az olajjal felkenést követően Báthory Ferenc nádorhelyettes háromszor feltette magyarul a kérdést: akarják-e, hogy királlyá koronázzák Miksát? A háromszoros igenlő válasz után Oláh Miklós esztergomi érsek a püspökök segédletével Miksa fejére tette a koronát. Ez azért érdekes, mert Ferdinánd koronázásánál a világi urak segédkeztek, most viszont változás következett be az egyház javára. A trónra ültetés, a Te Deum-éneklés után, mint régebben Székesfehérvárott, most is egy- másik templomba vonultak át ünnepélyes menetben. Miksa a magyar Szent Koronát viselte a fején, vállát István palástja fedte,

oldalára István kardját övezték. A többi jelvényt a király előtt vitték. Két nemes aprópénzt szórt a tömegbe, amiből hamarosan nagy dulakodás keletkezett. A nézőknek adták azt a szőnyeget is, amelyen a király a szertartás alatt járt, ezért is nagy küzdelem folyt, mindenki akart egy-egy darabot az értékes posztóból. A ferencesek templomában Miksa, trónuson ülve, ítéleteket hozott, majd a lovaggá ütés szertartása következett. Itt a rendezők nem jártak el elég körültekintően, s nem határozták meg pontosan, kik azok, akik a török elleni harcokban kiérdemelték a lovaggá ütést. Sok ember odatolakodott, aki nem volt méltó a kitüntetésre, ezért a lovagok avatását abba kellett hagyni. Ezt követően Miksa a városfalon kívül egy emelvényhez lovagolt, oda gyalog ment fel s letette a hagyományos koronázási esküt, amelyet az esztergomi érsek olvasott fel. A szertartást most is lakoma zárta, ahol a király asztalánál csak szőkébb családja, a salzburgi érsek és a koronázó esztergomi érsek kapott helyet (a nádorhelyettes nem). Az ételeket magyar főurak szolgálták fel. Liszti megjegyzi, hogy jó volt a hangulat, és ez nem utolsósorban a sűrű egymásutánban felhajtott borosserlegeknek tudható be. (Ne feledjük el, hogy a XVI. században a Habsburgok már a szigorú spanyol etikettet követték!) Másnap, szeptember 9-én került sor a királyné megkoronázására. Mária fejére egy „házi" koronát tettek, de jobb vállát megérintették a királyi koronával is. Liszti szerint ez azt jelképezte, hogy a királyné segítőtársa férjének felelősségteljes tiszte viselésében. Az ünnepséget lezáró hadijáték azonban váratlan következményekkel járt. A pozsonyi várat támadták, illetve védték ágyúkkal és egyéb hadi gépekkel, de akkora buzgalommal, hogy a beavatatlan igazi ostromnak vélhette volna. A küzdelem hevében néhány olasz katona belezuhant a lángvetőgépekbe és halálra égette magát. Ezután a helyzet elmérgesedett, a magyarok és az olaszok már komolyan egymásra akartak rohanni; alig tudták szétválasztani őket az udvari testőrök. Hasonlóképpen elmérgesedett a másik látványosság, az urak lovagi tornajátéka is. Thuri György és Gyulaffy László annyira belehevült a lándzsatörésbe, hogy az teljesen elfajult, s végül magának Ferdinúndnak kellett közbelépnie, hogy fejezzék be.

Lényegében hasonló körülmények közt, a római szertartáskönyv, a Pontificale Romanum szerint koronázták meg 1572 szeptemberében - tehát még szintén apja életében - Miksa fiát, Rudolfot (1576-1608). A magyar országgyűlésnek itt mindössze annyi szerep jutott, hogy' megbeszélhette, miként díszítsék el a koronázásra a Szent Márton-templomot és a minoritákét. Egyébként pedig érdemben az történt, hogyr Miksa közölte elhatározását a rendekkel: fiát magyar királlyá akarja koronáztatni. Meghallgatta a rendek hódoló hozzájárulását, és az országgyűlés tagjai kézcsókra járulhattak eléje... A koronázáson Báthory' Miklós a nádorhelyrettes. A szertartás nagyjából úgy folyt le, mint Miksa koronázásakor. Rudolf mindent úgy tett, mint apja, azzal az eltéréssel, hogy' a lovagok avatása után felvágtatott a Duna melletti mezőn egy dombra, hogy ott megtegye a négy világtáj felé a hagyományos kardvágásokat. Ezt ekkor úgy' magyarázták, hogy nem csak megvédi az ország határait, hanem ki is terjeszti őket...

II. Mátyás koronázása előtt mintha feltámadt volna a rendiség. Azt a semmitmondó szerepet, amellyel az országgyűlés 1572-ben tudomásul vette az udvar döntését és kézcsókra járult az uralkodó elé, élénk politikai tevékenység váltotta fel. Ennek több oka volt. Rudolfon elhatalmasodott az elmebaj, s mivel már nem volt alkalmas a kormányzásra, öccse, Mátyás főherceg lemondatta a trónról. De a hatalom átruházásához jogalap kellett, hiszen a trón nem üresedett meg. Az apja életében megkoronázott király mindig csak elődje halála utánvétté át az uralmat, s a Habsburgok idején most került először sor lemondásra. Mátyás ezúttal csak az országgyűlési választás révén szerezhetett jogalapot. S valóban, II. Mátyás mindig hangsúlyozta, hogy ő választás útján lett magyar király. Persze, ennek a választásnak a jelentőségét nem szabad túlbecsülnünk, a döntő lépést a hatalom megszerzésére Rudolf lemondatása jelentette: enélkül nem lett volna választás. A lemondatásban ugyanakkor szerepet játszott a birodalom egyes rendjeinek - az osztrák, a morva, a cseh, a magyar rendeknek - egymással összhangban való fellépése, a sikeres Bocskai-felkelés és a Habsburg-uralom ideiglenes meggyengülése. Magának a dinasztiának volt szüksége rá, hogy' egy cselekvőképes uralkodó vegye át

Rudolftól a magyar trónt. Mátyást magyar csapatok is elkísérték Prágába, ezek fegyveres erejére is támaszkodott Rudolf lemondatásakor.

Rudolf annak idején Prágába vitette a magyar koronát, s minthogy öccse megkoronázásához feltétlenül szüksége volt rá, ki kellett adnia a prágai udvari kincstárból. 1608. június 12-én, égő gyertyák fénye mellett, ünnepélyesen átvitték a Szent Vencel-kápolnába. Az átadási szertartás napján Mátyás Prága alatt állomásozó seregéből háromszáz magyar főúr és köznemes vonult be a városba, teljes díszben, aranyos és ezüstös fegyverekkel. Rudolf kívánságára a koronát és a koronázási jelvényeket hat fehér lóval vont díszes hintón, számos német és cseh főúr, valamint a magyar küldöttség kíséretében Prága utcáit is körbejárva Mátyás főherceg táborába vitték. Itt az egész sereg csatarendben felállva fogadta. Dietrichstein bíboros egy díszes zöld sátorban asztalra helyezte a koronát és az ékszereket tartalmazó ládát. Az üdvözlőbeszédek elhangzása után a ládát kinyitották, a koronát, a jogart, az országalmát, a palástot és a sarukat egyenként bemutatták. Díszsortűz dördült el, majd különböző látványosságokra került sor a mezőn, végül nagy lakoma zárta az ünnepséget.

A magyar urak azonnal haza akarták hozni a koronát, de Mátyás ebbe nem egyezett bele. Végül csak a koronázásra Pozsonyba érkező főherceggel együtt jutott vissza Magyarországra, ahol nagy ünnepléssel fogadták. A magyar rendek megnövekedett szerepével magyarázható, hogy II. Mátyás király (1608-1619) koronázási hitlevele a korábbiaknál részletesebb, s addig nem szokásos ígéreteket is felvettek bele. Ilyen például Mátyásnak az a vallási jellegű ígérete, hogy a jezsuitáknak a országban megtiltják az ingatlanvásárlást: ezzel a magyarországi lakosság akkoriban jelentős részét alkotó reformátusoknak akartak kedvezni. A rendek erejének megnövekedését mutatja, hogy az országgyűlés még a koronázás előtt a rendi kiváltságokat körülbástyázó jelentős törvényeket alkot, amelyeket Mátyás megerősít, s végül, hogy ezúttal nem nádorhelyettes, hanem Illésházy István személyében nádor vesz részt a szertartáson. II. Mátyás koronázásának további érdekessége, hogy két neves történetírónk is aktívan szerepelt benne: Istvánffy Miklós nádori

ítélőmester, aki a határon üdvözölte az uralkodót a rendi küldöttség élén, valamint Forgách Ferenc bíboros esztergomi érsek, aki a koronát tette a király fejére. A szertartásra igen nagy számban fegyveresen felvonult a magyar nemesség, ami meglepte és (pár évvel Bocskai felkelése után) kissé nyugtalanította is Mátyást. De a tömeg lelkesen éljenzett s különösen azért volt hálás az új királynak, mert a koronát visszajuttatta Magyarországra. A koronázótemplom előtt magyar urak emelték le a kocsiról a becses kincseket tartalmazó ládát, s ők vitték be a templomba is. A szertartás november 19-én a szokott módon folyt le. Ulésházy István, az új nádor protestáns volt. így, tisztjénél fogva, ő kérdezte meg a jelenlévőket, hogy királlyá akarják-e koronáztatni Mátyást, de a korona feltételében, a katolikus koronázási mise ezen egy házi jelleget is őrző szertartásában nem vett részt, ezt Forgách bíboros érsek és a többi püspök közösen végezte. A Szent Márton-templomi szertartás után a ferencesek templomába vonult át a király és a koronázási menet, s azt a padozatot, amely a két templom közt az utat befedte, piros, fehér és zöld posztó vonta be. Nemzeti színeink tehát itt jelentek meg először királykoronázáskor. Most is pénzt szórtak a tömegbe, a korabeli magyarázat szerint annak jeleként, hogy az új király bőkezű lesz népéhez. A szétszórt arany- és ezüstérmeket külön a koronázásra verették. A tömeg most is felbolydult, az emberek nem csak a szétszórt aranyakat és ezüstöket kapkodták fel, hanem a pénzt szóró gárdistákat is leráncigálták a lovukról s majdnem megölték őket. Végül odáig fajult a dolog, hogy’ kitépték az osztrák katonák és gárdisták kezéből a kardot s rátámadtak azokra, akik már össze tudtak szedni a pénzből. Többeknek levágták az ujjait is. Persze a nemesség sem tűnt ki fegyelmezettségével. Alig került sor a négy' királyi kardvágásra, a nemesi ifjak is lándzsatörésbe, kardvívásba kezdtek. Ezúttal „a király becsületéért" hívták ki egymást párviadalra, és a király megbízottja, a császári lovászmester alig tudta szétválasztani őket. A koronázási lakomán a király asztalánál a külföldi díszvendégeken és a koronázó magyar prímáson kívül most először kapott helyet egy másik magyar, Illésházy István nádor. A nép sem maradt ki az evés-ivásból: tizennégy’ ökröt sütöttek meg egészben, s bort is mértek.

Az ökörsütés ezután a XIX. századig koronázási szokás maradt. Többnapos ünnepség következett, hadijátékokkal, esténként tűzijátékokkal, sőt a Dunán még tengeri ütközetet is bemutattak.

A koronázás után tartott országgyűlés az új királlyal egyetértésben törvénnyel szabályozta a koronaőrzés rendjét. A török hódítás miatt Visegrád nem jöhetett szóba. Ezért a pozsonyi várat jelölték ki, ahol a koronát és a többi koronázási jelvénjt az ország rendjeinek jelenlétében kellett átvennie a két koronaőrnek. A szekrényt, amelyben a koronát elhelyezték, három főpap és három főúr pecsétjével kellett lezárni. A várat a két koronaőr parancsnoksága alá helyezték, elegendő őrségről és ennek fizetéséről a királynak és az ország rendjeinek együttesen kellett gondoskodnia. A koronát a vár egyik tornyában helyezték el. Az ekkor megválasztott egyik koronaőr, Révay Péter Türóc megyei főispán nem csak azért nevezetes személyiség, mert ő írta a magyar koronáról az első könyvet, hanem azért is, mert igen lelkiismeretesen látta el feladatát tisztségviselésének viszontagságos éveiben. Már amikor a király és az ország főurainak jelenlétében át akarták adni neki a koronát tartalmazó vasládát, nem volt hajlandó látatlanban átvenni, hanem ragaszkodott hozzá, hogy' a jelenlévőknek felmutassa a koronát, kérdezve, megismerik-e. Az igenlő válasz után a koronát csőkkel illették, majd visszatették ládájába, s a jelen lévő főurak pecsétjével lepecsételték.

Itt említjük meg azt, hogy Bocskai István felkelése (1604-1606) idején a török szultán díszes koronát küldött ajándékba a magyar felkelők vezérének. Bocskai azonban nem akarta elzárni az utat a bécsi udvarral folytatandó tárgyalások elől, s ezért nem koronáztatta meg magát magyar királlyá. Mint ismeretes, Bocskai ügyes politikájának eredményeképp 1606-ban nem csak a Habsburgokkal szemben sikerült a nemesség és a városok, valamint a végváriak alapvető jogait biztosítani (bécsi béke), hanem azt is sikerült elérni, hogy' a törökök és a Habsburgok megkötötték a zsitvatoroki békét, s ezzel véget vetettek az országban a tizenöt éves háború pusztításának. Bocskai hamarosan meghalt. Amikor holttestét Erdélybe vitték temetni, Tokajban még látták a koronáját, de aztán nyoma veszett. Az országgyűlés

külön intézkedett felkutatásáról: 1610-ben Thurzó György nádor valóban meg is találta s átadta II. Mátyás királynak, aki kincstárában helyezte el. Ma is a bécsi Schatzkammerben őrzik.

Érdekes, hogy a késői feudális korban Bocskaién kívül tudunk egy másik magyar koronáról is. Ez a lengyel és a litván koronaőrök által 1792-ben számba vett lengyel koronázási kincsek között szerepelt. A feljegyzés szerint ott volt „egy magyar korona, színarany, filigrán munka. Nyolc részből áll, ezzel koronázták Lajos királyt és Báthory Istvánt." Elképzelhető, hogy[7] „Magyar", azaz I. (Nagy) Lajosnak, a legjelentősebb középkori magyar-lengyel uralkodónak szerepe volt e korona Lengyelországba kerülésében. 1795-ben, amikor Oroszország, Ausztria és Poroszország egymás közt teljesen felosztotta Lengyelországot, a lengyel koronázási kincsek a poroszok kezébe jutottak, s III. Frigyes Vilmos (1797-1840) 1811-ben megsemmisítette őket.

II. Mátyásnak nem volt fia. Utódává unokaöccsét, Ferdinánd főherceget tette meg. Mivel a Habsburg-háznak több férfi tagja élt, most itt lett volna az alkalom, hogy a rendek legalább e körön belül gyakorolják a választás jogát. Végül is a „választás" szó bekerült a koronázási hitlevélbe, de ez csak szépségflastrom volt, hiszen ténylegesen Mátyás akaratának egyszerű tudomásulvételéről volt szó. A szertartást 1618. július 1-jén rendezték meg, a korábbiak mintájára. A koronázó érsek Pázmány Péter, a kor jeles magyar politikusa és írója, a nádor Forgách Zsigmond volt. Hogy a pénzszórásnál ne ismétlődjenek meg a korábbi botrányos jelenetek, az út mellett kétoldalt a pozsonyi polgárok álltak sorfalat. Meghagyták nekik, hogy ne kapkodjanak és ne szaladjanak a pénz után. A király asztalánál felszolgáló főurakat a lakoma befejeztével II. Ferdinánd főudvarmestere látta vendégül a várban, a köznemességet a királyi személynök a saját házában.

1618-tól viszontagságos időszak kezdődik koronánk történetében. Nyáron, amikor az országgyűlés II. Ferdinánd koronázásáról tárgyalt, zivatar vonult át Pozsony[7] felett, és villám sújtott a várnak abba a tornyába, amelyben a koronát őrizték. Szerencsére ennek nem esett baja. 1619-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem beavatkozott a harminc-

éves háborúba s Pozsonyt is elfoglalta. A város bevétele után azonnal követeket küldött a két koronaőrhöz és hitlevelet kívánt tőlük, hogy a koronát az országgyűlés döntéséig nem fogják idegen kézre adni. A koronaőrök esküjükre hivatkoztak, s a korona a várban maradt. Pálffy István koronaőr Bécsbe ment, hogy az udvart tudósítsa a fejleményekről, Révay Péter a várban őrizte a koronát. Az országgyűlés közben Pozsonyban összeült, és mivel arról volt szó, hogy Bethlent fejedelemmé választják, biztosítani kívánták számára a koronát. Maguk elé idézték Révayt. Ő azonban azt válaszolta: „Halálunkig a korona mellett maradunk, s azt nem hagyhatjuk el." Révay csak azután volt hajlandó engedni, hogy a pozsonyi várba is Bethlen őrsége került, s őt felmentették esküje alól. Az országgyűlés ismét Révayt és társát választotta meg koronaőrnek, majd áttette üléseinek színhelyét Besztercebányára. Itt felajánlották Bethlennek a királyi címet, ő azonban nem fogadta el. Ezután fordult a kocka. II. Ferdinánd aratott győzelmeket, s Bethlen hívei a koronával együtt Zólyomba, majd még tovább, Kassára menekültek. Révay, akinek egészségi állapota nagyon megromlott, s le akart mondani tisztéről, végül mégis elkísérte a koronát Kassára, majd Eperjesre, sőt az ecsedi várba is. Az öreg főurat akkora tekintély övezte tisztségének lelkiismeretes ellátása miatt, hogy II. Ferdinánd és megbízottja, Lipót főherceg is, Bethlen Gábor is, az ország rendjei is megnyugodtak abban, hogy a korona az ő őrizetében van. Szatmár megyében, az ecsedi várban azonban hiányzott a jó hegyi levegő és a megszokott melegfürdő; az ecsedi láp egészségtelen kigőzölgései végképp aláásták Révay egészségét, s így nem érhette meg a korona kalandjainak végét. Mielőtt a II. Ferdinánd és Bethlen közt megkötött nikolsburgi béke értelmében a koronát visszahozták és átadták volna II. Ferdinánd megbízottainak, Révay Péter meghalt. A koronát Kassáról ezer lovas és gyalogos kísérte Trencsénbe, s innen vitték vissza ünnepélyesen Pozsonyba. Ezután 60-ról 100-ra emelték a koronát őrző katonák számát, és megengedték, hogy a király német gyalogosokat is beoszthasson az őrzésre, természetesen a koronaőrök és a pozsonyi várnagyok parancsnoksága alatt.

III. Ferdinánd (1637-1657) megkoronáztatása nem okozott különösebb problémát apjának, EL Ferdinándnak. Az udvar „bölcsen" eltűrte, hogy „megválasszák", s a rendek is elégedettek voltak. Az egyedüli ok, amiért némi figyelmet érdemel az 1625. december 8-án lefolyt szertartás, hogy kivételesen nem Pozsonyban, hanem Sopronban tartották, a ferencesek templomában. (Más királyt nem koronáztak Sopronban, királynét is csak több mint fél évszázad múlva.) Az egész szertartás rendben, fegyelmezetten folyt: a katonáknak halálbüntetés terhe alatt megtiltották, hogy puskájukat elsüssék, amikor a király még köztük halad, s arra is parancsot kaptak, hogy adott jelre éljenezzenek.

III. Ferdinánd egymás után viszonylag hamar elhunyt feleségeit már Pozsonyban koronázták meg a korábbi királynékoronázások mintájára. A még apja életében elhalálozott, uralomra sohasem lépett IV. Ferdinándot 1647-ben avatták királlyá. Ehhez Győrből szállították át a koronát, mert az udvari stratégák szerint Győrt jobban lehetett védeni I. Rákóczi György előrenyomuló csapataival szemben. Ennél szomorúbb nevezetessége volt IV. Ferdinánd koronázásának, hogy a szertartásra kitűzött napon Martinitz cseh kancellár konyhája kigyulladt, a tűz gyorsan elharapózott, Pozsony hetvenkét házát elhamvasztotta.

1655-ben, IV. Ferdinánd elhunyta után öccsét, Lipótot is királlyá koronázták. A hitlevél és a koronázási eskü körül most sem volt vita, minden az eddig kialakult gyakorlat szerint folyt, a szertartás is. A kortársak feljegyeztek egy humoros mozzanatot. A budai török csapatok parancsnoka, amikor meghallotta, hogy a tizenöt éves Lipót megtette a hagyományos kardvágásokat, állítólag bekötötte a fejét, ágyba feküdt, sebészt hívatott, s gúnyolódva panaszkodott, mekkora sebet ejtett a fején a magyar király kardvágása. Hogy[T] a történet igaz-e, nem lehet tudni, mindenesetre tény, hogy a törököket I. Lipót hosszú uralkodása alatt (1657-1705) űzték ki Budáról, és a Temesköz kivételével egész Magyarországról.

Amikor 1683-ban Kara Musztafa nagyvezér parancsnoksága alatt megindult a hanyatló oszmán birodalom utolsó nagy vállalkozása, a törökök megpróbálták bevenni Bécset. Mivel Pozsony is beleesett felvonulási területükbe, a magyar

korona ismét vándorútra kelt: előbb Bécsbe, onnan Linzbe, végül Passauba vitték. Utazásai során midenhová elkísérte Erdődy Kristóf koronaőr. A veszély elmúltával ismét visszakerült Pozsonyba.

Lipót uralma alatt a magyar rendek és az udvar közti erőviszonyok még az eddiginél is jobban eltolódtak az utóbbi javára. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648-1660) szerencsétlen lengyel hadjárata miatt elbukott Erdély, amely a megelőző időszakban annyiszor biztosított támogatást a magyarországi rendeknek a Béccsel folytatott politikai küzdelmekben. Erdélyt egy időre elfoglalták a törökök, de kiűzésük során ide is Habsburg-csapatok vonultak be. Magyarországon is jelentős külföldi sereg állomásozott császári és királyi zászlók alatt, s e hadakat nem csak a török ellen lehetett felhasználni, hanem a belpolitikai helyzet újraformálására is. A Wesselényi-féle összeesküvés felszámolása, majd Thököly Imre fejedelemségének összeomlása után nem lehetett szó a korábbi nemesi politika folytatásáról a Habsburgokkal szemben. Lipót, korának abszolutisztikus eszméit is követve, szinte saját kénye-kedve szerint szervezhette újjá a lábainál heverő Magyarországot. A Buda felszabadítását követő évben, 1687-ben összeülő országgyűlés ilyen körülményiek között lényegében engedelmesen végrehajtotta a Habsburgok akaratát: „hálából" a török kiűzéséért felajánlotta az új trónöröklési törvényi, amelyet Lipót „kegyesen" elfogadott. Ez a törvény megszüntette az addig is formális királyválasztást, és Magyarország trónját első helyen a Habsburgok osztrák ága, második helyen spanyol ága fiúutódainak biztosította. Az új öröklési rend alapján - azaz immár az országgyűlés választása nélkül - királlyá is koronázták az akkor kilencéves I. Józsefet. Lipót arra is felhasználta a számára kedvező körülményeket, hogy az elődei által tett hosszabb koronázási esküt és kiállított hitlevelet erősen megkurtítsa. Törölték belőle az 1222-es Aranybulla ellenállási záradékát is, amelyet Ferdinánd óta a Habsburgok kénytelen-kelletlen tudomásul vettek, s amelyet Lipót koráig valamennyi királyellenes fegyveres felkelés jogalapnak használt az uralkodóval szemben. Ugyanakkor törvénybe iktattak néhány, úgynevezett alkotmányjogi biztosítékot a szabad királyválasztásról lemondó rendek megnyugtatására.

Előírták, hogy a trónra lépő örökös király Magyarország határain belül, annak rendje és módja szerint koronáztassa meg magát, s az ország „alkotmányára", valamint törvényeinek épségben tartására adjon ki hitleveleket és tegyen rá esküt. A választás nélküli királlyá koronázással szemben csak I. József zsenge kora miatt merülhetett fel némi akadály, de ezen könnyen lehetett segíteni. Egy' gyermek elvileg nem tehetett érvényes esküt, és nem adhatott ki koronázási hitleveleket. 1687. november 25-én azonban a pápai nuncius megbérmálta s ezzel egyházi értelemben nagykorúvá tette, így[r] tehát ez az akadály elhárult. A másik formális problémán, amit szintén József fiatal kora okozott, apja segített. Egy' gyermek nem avathat aranygyapjas lovagokat, hisz ő maga sem lovag. Nos, Lipót aranygyapjas lovaggá ütötte fiát s letétette vele a lovagok esküjét, így' ez az „akadály'" is elhárult. 1687. december 9-én Pozsonyban sor kerülhetett a koronázásra. Annak ellenére, hogy' Józsefet már formálisan sem választották, mégis elhangzott háromszor a hagyományos kérdés: „Akarjátok-e József főherceg őfenségét Magyarország királyává koronázni?" Ezt, mint értelmetlent, III. Károly 1712-es koronázásán már nem tették fel. Vitatják, hogy elődeihez hasonlóan József letette-e a szabad ég alatt a szokásos „világi" esküt; a források hallgatnak róla.

Lipót uralma alatt még egy' koronázás történt, hat évvel I. József szertartása előtt: Lipót feleségének 1681. november 9-i megkoronázása. Ez egyébként a császárné és királyné személye miatt érdemel említést: ő, Eleonóra Mária Terézia volt az, aki két évtizeddel később, I. József halála után és III. Károly Spanynlországból való megérkezése előtt az udvar nevében elfogadta a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békét. Érdekes maga a koronázás is, amennyiben Sopronban történt, és a szertartáson is újítottak, mert a királyné vállát nem egyedül érintette a királyi koronával a prímás érsek, hanem a nádorral, Esterházy Pállal együtt.

Különös véletlen, hogy miként Bethlen Gábor támadásait is a pozsonyi vár tornyába csapó villám előzte meg 1703-ban, a Rákóczi-szabadságharc kezdetekor is villám vágott abba a toronyba, ahol Pozsonyban a koronát őrizték. Ezúttal nagyobb tűz is keletkezett. A koronát Bécsbe szállították, s csak a Rákóczi-szabadságharc befejezése után került \issza.

Időközben a magyar rendek az 1707-es ónodi országgyűlésen kimondták a Habsburgok trónfosztását. A hagyomány szerint Bercsényi szavaival: „Eb ura fakó, József nem ki r ál jóink többé." A trónfosztás indoklása, hogjr „az Ausztriai Ház ... királyi... hatalmával gonoszul élvén s nem lévén maga kötelességére ... semmi tekintete ... erőszaktételre, vérontásra és ezen magyar nemzet eltörlésére törekedett, úgy hogjr már nem a király irányitó és védelmezői tisztében foglalatoskodott, hanem az ország ... ellenségévé vált."

A Rákóczi-szabadságharc azonban a külpolitikai helyzet kedvezőtlen alakulása, a megoldatlan társadalmi problémák és az ország gazdasági kimerülése miatt elbukott. Az 1711-es szatmári békében már szó sem lehetett a Habsburgok elűzéséről. A béke az ország törvényes rendjének és a vallásszabadságnak a biztosítására tett ígéreten kívül főképp azt tartalmazta, hogy tehetnek megjelölt határidőn belül esküt a magyar földesurak, azaz miként tarthatják meg birtokaikat. így alakilag semmi akadálya sem volt annak, hogy a fiúutód nélkül elhalt Józsefet az 1687-ben hozott örökösödési törvény értelmében a Habsburg-család spanj'ol ágához tartozó Károly kövesse a magj'ar trónon. Az új uralkodót a spanyol örökösödési háború egyelőre visszatartotta, így Bécsbe jövetelére és magj'arországi megkoronázására is csak később került sor.

A Rákóczi-szabadságharc emléke mindenesetre még akkor is kísértett: III. Károly elengedte a katonai díszszemlét azzal az indoklással, hogy Magyarországon pestisjárvány dühöng, s nagyobb tömegek Pozsonyba özönlése tovább terjesztené a járványt. Na meg a kegyes uralkodó nem akart annyi kiadást okozni a hű főuraknak, amennyit bandériumaik kiállítása jelentene... Maga a szertartás egyébként nagy pompával, jórészt az addigiak mintája folyt le. A Szent Koronát három nappal korábban a király lakosztályába, a koronázás előtti napon pedig a koronázótemplom sekrestyéjébe szállították. A templom kapujánál négy magyar főúr és két osztrák gróf állt őrséget. Május 22-én, a koronázás reggelén, a magyarok és az osztrákok közösen nyitották ki a koronát őrző ládát, a koronázási menetben is vegyesen vonultak a magj'ar urak és az osztrák vendégek. Úgy tűnik,

a magyarokkal szemben bizalmatlan udvar óvatosságból, ahol csak lehetett, osztrákokat is szerepeltetett.

A felavatandó aranysarkantyús vitézek kiválogatása ez alkalommal igen diplomatikusan történt. Mivel hadi érdemeket a közeli múltban Rákóczi oldalán vagy ellene hadakozva szerezhettek a magyarok, ezúttal nem katonai érdemekre hivatkozva választották ki a kitiintetendőket: 1712-ben tisztviselőket: kamarai tanácsosokat, jószágkormányzót, bírót, királyi táblai ülnököt, megyei jegyzőt, harmincados hivatalnokot avattak aranysarkantyús lovaggá. III. Károly feleségét, Erzsébet Krisztinát 1714. október 18-án a hagyományos királynéi szertartások mintáját követve koronázták meg Pozsonyban. Újítás: Pálffy Miklós nádor nem tartotta a királyi koronát, amikor azt a királyné vállához érintették, hanem estik átadta a koronázó hercegérseknek. Ez Eleonóra királyné koronázási szertartásához képest visszalépés volt a korábbi idők gyakorlatához.

III. Károlynak nem volt fia. Az 1687-es törvény szerint halálával a magyar rendekre visszaszállt a szabad királyválasztás joga. A magyar országgyűlés azonban - alig több mint egy évtizeddel a Rákóczi-szabadságharc befejezése után - hozzájárult ahhoz, hogy ha a Habsburg-ház osztrák és spanyol ága fiúágon kihalna, a család nőtagjai örököljék Magyarország trónját, illetve az a nő, aki az örökös tartományokban uralomra lép. A pragmatica sanctiónak nevezett új örökösödési törvény elfogadása az 1722-1723-as országgyűlésen azt mutatja, hogy[7] a magyar nemesség korábbi törekvéseit a Habsburgok iránt lojálisabb politikával cserélte fel. Valóban: III. Károly halála után Mária Terézia (1740-1780) elsősorban az „életüket és vérüket", azaz fegyveres segítségüket felajánló magyar nemességnek köszönhette uralma megőrzését az osztrák örökösödési háborúban. (Persze a hadszíntérre vonuló ezredeket legnagyobbrészt a nemesek jobbágyaival töltötték fel.)

A királynő iránti lojalitást tükrözi az 1741. június 25-i koronázás megrendezése is. Az udvar által javasolt szertartásrenddel szemben az országgyűlés egészen lényegtelen kérdésekben emelt csak kifogást (például a rendek ne a királynő sátrától balra, hanem jobbra álljanak fel, Pozsony városa ne 400, hanem, mint eddig szokta, 500 fegyverbe

öltözött polgárral fogadhassa a királynőt stb.). A koronázási hitlevélbe felvették a pragmatica sanctiót is. A szertartás érdekessége, hogy a királynőt úrnőnek nevezik, de a férfi uralkodókra vonatkozó formulával királyként éljenzik meg: „Vivat domina rex noster!" Aranysarkantyús lovagokká ismét elsősorban tisztviselőket, helytartótanácsi, nádori, személynöki stb. hivatalnokokat avatnak. A templomban Mária Teréziát karddal övezik, nő létére is fellovagol a koronázási dombra, hogy megtegye a hagyományos kardvágásokat a szélrózsa négy irányába.

A Rákóczi-szabadságharc befejeződése után a Szent Koronára békésebb évek következtek. 1784-ig csak egyszer, az osztrák örökösödési háború idején (1740-1748) szállították el ideiglenesen a hadszíntértől távolabb fekvő és jobban védhető komáromi várba. Mária Terézia uralkodása alatt az 1764- 1765-ös országgyűlésen ismét, ezúttal igen részletesen szabályozták a koronaőrzés módját. Eszerint az ügyeletes tisztnek egy katona kíséretében éjjel óránként - de nem mindennap ugyanazon időben - ellenőriznie kell az őrszemeket. Ellenőriznie kell az őrségre menő katonákat is, hogy rendesen és tisztán, jó karban lévő fegyverrel jelenjenek meg. Jelen kell lennie az őrség felvonulásánál. Nem helyes, ha a legénységet a főparádéra csak egy altiszt vezeti fel. A tisztek a beosztott katonákkal ismertessék meg és tartassák be a rendet. A mértéktelen ivás büntetendő. „Erre különösen fizetésnapokon kell ügyelni, és akkor, ha őfelsége kegyelméből valamit kiosztanak a legénység között."

Mária Terézia és a magyar rendek jó viszonya a királynő uralkodásának második felére megromlott. Az udvar a jobbágykérdésben összeütközésbe került a magyar uralkodó osztállyal, s mivel országgyűlési törvénnyel nem lehetett, rendeleti úton szabályozta az úrbéri terheket 1767-ben. A bécsi kormánykörökben terjedtek a felvilágosodás eszméi; a királynő fia és örököse is hatásuk alá került. Minthogy az ország kormányzásának modernizálását célzó bármilyen reformot csak a régi rendi előjogok sérelmére lehetett végrehajtani, anyja halála után II. József nem koronáztatta magát magyar királlyá: a koronázási esküjében és hitlevelében nem akarta kötelezni magát a régi viszonyok konzerválására.

1784. április 5-én kelt parancsával József meghagyta a helytartótanácsnak, hogy a koronaőrök és négy magyar királyi testőr kíséretében szállítsák Bécsbe a koronát. Itt az udvari kincstárban helyezték el. Az elszállításkor ismét nagy zivatar vonul át Pozsony felett, s a helybéliek - a múlt hasonló véletlen egybeeséseinek a példájára - most is előjelnek tartották a vihart. Ezúttal azonban nem került sor fegyveres harcra a Habsburgok és Magyarország közt. A koronát és a koronázási ékszereket rendben átszállították Bécsbe, s a két leköszönő koronaőr átadta őket II. József főkamarásának. Az átvételről szóló elismervény igen tanulságos arra nézve, mit őriztek a koronával együtt. Átadásra került „1. Az ország Szent Koronája, amelynek keresztje egyik oldalra elnyomódott. Fekete őrző tékában, illetve szekrényben. 2. Királyi jogar, amelyről egy aranygomb egy' arany láncdarabbal levált, és papírban a jogar tékájában őriztetik. 3. Arany alma. 4. Szent István kardja. 5. Egy' pár aranyselyem fehér papucs (beledugva egy másik pár). 6. Királyi palást. 7. Három vörös selyempárna. 8. Vörös tafota harisnya." Mindezek 1790-ig Bécsben maradtak.

A magyar ereklyék külföldre vitele nagy' felháborodást váltott ki Magyarországon. A megyék, a főurak feliratban tiltakoztak, az országgyűlés összehívását és a korona visszaküldését sürgették. A „kalapos királynak" csúfolt uralkodó tízéves kormányzása alatt (1780-1790) az udvar és a magyar nemesség közti ellentétet számos más, az egységes összmonarchia érdekében tett intézkedés a végletekig élezte. Újabb és újabb rendeletéi azonban már nem csak a nemesség hatalmát, hanem egész Magy arország függetlenségét is komolyan veszélyeztették, s a velük szemben való ellenállás egyre nagyobb méreteket öltött. Az uralkodó élete végén a török ellen indított háború nem jár sikerrel, s az elégedetlenség Magyarországon robbanással fenyegetett.

Amikor a súlyosan beteg II. József halála előtt végül belátta, hogy' rendszere összeomlott, úgy' rendelkezett, hogy' az ország koronáját szállítsák Budára. A korona hazahozatala a József központosító intézkedéseinek reakciójaként magasra szökő nemzeti felbuzdulás látványos diadalmenetévé vált. Költőink - Péczeli József, Virág Benedek, Ány'os Pál és sokan mások - ódákat zengtek a nagy' esemény tiszteletére.

Az akkor induló magyar sajtó lelkesen köszöntötte, s az ország lakossága példátlan ünneplésben részesítette a hazatérő koronát. A helytartótanács a megyékkel jó előre közölte a menet útvonalát és a lebonyolítás rendjét. 1790. február 17-én átadták a két koronaőrnek a koronát, s másnap Bécsből elindult a főurak és testőrök alkotta menet. Még aznap elérték Magyarország akkori határát. Február 18-áról 19-ére virradó éjszaka Köpcsényben, herceg Esterházy kastélyában aludtak. A következő éjszakát a győri püspöki rezidencián töltötték. Február 20-án Esztergomba jutottak, itt a káptalan házában helyezték el a nemzeti ereklyét. Aznap halt meg II. József, így a korona az ő halálát követő napon érkezett meg Budára.

Az útvonalon végig felsorakozott a környék lakossága. Moson és Pozsony megye nemessége és a városok polgárai nemzeti díszben vonultak ki, gróf Forgách Miklós „százig való" lovas díszőrségével Budáig kísérte. Óbudán „... az odavaló Zsidóság pedig rendekben állott. Egy Nedermejer nevezetű Áts mesternek háza előtt, ahol eljött a Korona, győzelmi kapu volt emelve, amellyen az Átsok tábori muzsikát tartottak" - örökítette meg a Szent Korona útjának utolsó előtü állomását a kortárs Decsy Sámuel, akinek két évvel ezután jelent meg *A magyar Szent Koronának és ahoz tartozó tárgyaknak Históriája* című munkája. A korona visszaadását egyébként úgy értékelte Decsy, hogy az „törvényeinket s nemesi szabadságunkat előbbi lábára vissza tette, és minden uralkodó fejedelmeknek tanúságot hagyott maga példája által, hogy jobb a nemes indulaté és szabadsághoz szokott nemzeteket szelídséggel és szeretettel igazgatni". A nagy nemzeti felbuzdulásban szólt a magyar zene, magyar táncokat jártak, mindenütt ünnepi beszédek hangzottak el, éltették a magyar szabadságot. Még rézmetszetes legyezőket is készítettek az ünnepi alkalomra koronaábrázolásokkal, s a koronát őrző, négy kivont kardú katonával. Forgách Miklós felszólítására a koronaőröknek meg kellett mutatniuk a becses nemzeti ereklyét, hogy mindenki meggyőződhessen: valóban azt küldte vissza Bécsből II. József. Több helyen a templomban is kiállították a koronát, és ünnepi istentiszteletet tartottak mellette. Azzal az ürüggyel, hogy nincs megfelelő őrsége, az ország legkülönbözőbb megyéi-

bői érkezett bandériumok csatlakoztak a menethez; még Horvátországból is érkeztek lovasok a korona kíséretére és őrizetére. Budán, a várban az ország legelőkelőbb urai várták, élükön a bíboros prímással. Az országbíró üdvözlő beszédét nagy üdvrivalgás, harangszó és ágyú dörgés követte, majd kinyitották a korona ládáját. Este nagy népmulatságra került sor. Amint a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című korabeli hírlap beszámol róla, „A Város Házánál 50 tseber fejér és veres bor folyt muzsikaszó alatt, és 1000 tzipót osztogattak ki a népnek." A koronát három napra közszemlére állították; ekkor nyílt alkalmuk a keletkezésével foglalkozó tudósoknak is arra, hogy közelebbről megnézzék.

A nagy nemzeti felbuzdulás közepette II. Lipót (1790-1792) megkoronázása nem ment zökkenők nélkül. Nem csitította le a kedélyeket a korona visszahozatala sem; egyes nemesi politikusok azt hangoztatták, hogy mivel II. József nem koronáztatta meg magát, az „öröklés fonala" megszakadt, a pragmatica sanctio nem kötelezi többé a rendeket. Ebben a helyzetben a nemesség merészebb vezetői a szabad királyválasztás gondolatáig is eljutottak. De még a Habsburgok királyságát megtartani kívánó körök is úgy vélekedtek, hogy itt az ideje a trónöröklés újabb szabályozásának, és egyáltalán, az uralkodónak és a „népnek" „új szerződést" kell kötnie. Nem kis mértékben hatott a nemesség vezetőire Rousseau „Társadalmi Szerződése"; persze ők - jellegzetes okoskodással - a nagy francia filozófus elméletében szereplő és az uralkodóval szerződésre lépő népen saját osztályukat, a nemességet értették.

Csakhogy amilyen nagy lánggal lobogott fel a nemesi ellenállás, olyan hirtelen hamvába is holt. A külső támogató, a porosz udvar megdöbbent a francia forradalomtól, sietve félretette a Habsburgokkal való ellentéteit, s cserbenhagyta a magyar nemességet. A magyar urak is rájöttek, hogy ami Franciaországban a forradalommal megkezdődött, az nem csak a király hatalmának korlátozásáért folyik, hanem a feudalizmus egész rendszere ellen is. A magyar nemzeti felbuzdulás hatására a magyarországi nemzetiségek is ébredeztek, a jobbágyság ellenállása fegyveres parasztfelkelés veszélyével kísértett. így végül a rendek megelégedtek

azzal, hogy kimondták: az öröklés útján trónra lépő új uralkodó hat hónapon belül köteles magát megkoronáztatni, az esküt letenni és hitlevelet kiadni. A hitlevélbe bevétették (nyilván II. József törekvéseinek esetleges megújulásától tartva) a nemesség adómentességének garantálását. Egyéb lényeges kérdésben az uralkodó nem engedett, s ugyanazt a koronázási hitlevelet adta ki, mint III. Károly és Mária Terézia. Bár a magyar rendek azt is kérték, hogy Budán, az ország szívében tartsák a koronázást, Lipót ebbe nem ment bele, s 1790. november 15-én Pozsonyban koronázták meg. A szertartás rendjét igen alaposan előre kidolgozták. Minthogy' a nádori tisztséget Sándor Lipót főherceg töltötte be, Batthyány József prímás társaságában először tette egy Habsburg főherceg a koronát az ugyancsak Habsburg király fejére.

A francia forradalom elleni közös fellépés 1792-re már egészen közel hozta egymáshoz az uralkodóházat és a magyar nemességet. így, amikor Lipót rövid uralkodása után I. Ferenc (1792-1835) lépett a trónra, megkoronázására minden különösebb politikai vita nélkül kerülhetett sor. Ferenc teljesítette a magyar rendek már két évvel korábban is megfogalmazott kérését, és nem Pozsonyban, hanem Budán koronáztatta meg magát. A szertartás nem volt olyan ragyogó, mint Pozsonyban az előző koronázások. Buda messzebb esett Bécstől, kevesebb külföldi vendég jelent meg, mint Pozsonyban szokott. Ferenc és felesége ' négy' nappal a szertartás előtt érkezett Budára. Az országgyűlés küldöttsége, amely korábban az országhatárnál szokta üdvözölni a királyokat, most Pilisvörösvárig ment eléje. A koronázás előtti délutánon a magyar koronát átvitték a ferencesek templomába (a helyőrségi templomba). Ferencet tehát nem a Mátyás-templomban koronázták. Június 6-án reggel a királyt és a koronázási menetet a templom ajtajában a klérus fogadta. Az oltár előtt Ferenc rövid ima után letette az egyházi esküt, majd az oltár mögött előkészítették a felkenésre. Ezután visszavezették az oltár elé, megtörtént a felkenés. Feladták rá Szent István hagyomány szerinti saruit és palástját, kezébe adták a jogart, az országalmát és a kardot, majd a hercegprímás és József nádor a fejére tette a koronát. Mise után most is volt lovaggá avatás egy másik

templomban. Menet közben a kamara elnöke, Ürményi József szórt pénzt a nézők közé. A világi koronázási esküre most is szabad ég alatt került sor; a négy kardvágást - lóháton - ezúttal a Széna téren tette meg az uralkodó. A királyné koronázása Budán is jórészt követte a Pozsonyban kialakult hagyományokat. A lakomát követő mulatságok a késő estébe nyúltak, s az ünnepséget hatalmas költséggel rendezett tűzijáték zárta le.

A XVIII. század végétől a magyar koronát már Budán őrizték. Napóleon csapatainak közeledtekor azonban két ízben is elmenekítették.

1805. november 16-án József nádor, a két koronaőr és számos főúr jelenlétében kivették szokásos helyéről, s a nehéz vasláda helyett a koronázási jelvényekkel együtt másik, szállításra alkalmasabb ládába helyezték, amelyet lepecsételtek. Ezután az egyik koronaőr vezetésével Munkácsra szállították. Útközben számos megye szolgáltatott lovas és gyalogos kíséretet, végül a munkácsi várba Bereg megye bandériuma kísérte fel. A veszély elmúltával visszaszállították Budára, s azoknak jelenlétében vizsgálták meg a pecséteket és nyitották fel az útiládát, akik az elszállításkor a lezárás és a lepecsételés aktusánál jelen voltak, illetve a korona és a jelvények jegyzékét aláírásukkal hitelesítették. Miután mindent ellenőriztek és mindent rendben találtak, visszahelyezték az útiláda tartalmát az itthon maradt állandó ládába. A királyi kulcsot József nádor, a másik két kulcsot a két koronaőr kapta. A vasládára fehér selymet helyeztek, amelyet a zárak pántjain keresztülhúzott selyemzsinórokkal erősítettek fel. Erre a fehér selyemre nyomták rá pecsétjüket a jelenlévők. Középre József nádor pecsétje került, ez alá és fölé a két koronaőré. Két-két oldalt pecsételt a kalocsai érsek, a tárnokmester, a főpalotamester, az országbíró, a fővadászmester stb.

1809-ben ugyancsak Napóleon hadainak előretörése miatt kelt útra a korona. Előbb Almásy Pál koronaőr pesti házába vitték, majd Egerbe, ahol a székesegyház kincstárában helyezték el. De itt is csak egy éjszakát töltött, mert kísérői a megyeházát biztonságosabbnak ítélték, s ott őrizték tovább. Szeptember végén Almásy Pál gyöngyösi házába vitték át a kincseket, s azok ott is maradtak, míg november

elején vissza nem térhettek Budára. Nem kis riadalmat keltett a fővárosban, hogy a tervezett november 4-e helyett csak 8-án érkeztek meg, mert útközben olyan nagy eső támadt, hogy' Bagnál a töltés elromlott, s késedelmet szenvedtek. Emiatt elmaradt az ünnepélyes budai fogadtatás, mert az összeseregletettek időközben elszéledtek.

V. Ferdinánd (1835-1848) koronázását még Ferenc életében, 1830. szeptember 27-én, tehát a nagy' politikai küzdelmeket hozó 1832-1836-os országgyűlés előtt megtartották. Ez volt az utolsó pozsonyi királykoronázás. A magyar nemességet és az udvari köröket egyaránt kellemetlenül érintette az 1830-as francia forradalom híre, így' a koronázásra minden vita nélkül került sor, s a szertartás is említésre méltó esemény nélkül folyt le.

AZ UTOLSÓ KIRÁLYKORONÁZÁSOK

V. Ferdinánd és I. Ferenc József megkoronázása között 37 év telt el. Alig négy' évtized alatt azonban a magyar társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok gyökeresen átalakultak. A reformkori küzdelmek 1848-ban eredménnyel jártak, az európai forradalmi hullám és a magyarországi március hatása alatt a konzervatív nemesség és az udvar meghátrált. Törvénnyé lett az úrbéri szolgáltatások, a robot, a dézsma fizetésének megszűnése, s eltörölték a földesúr-jobbágy viszonyt. A vagyoni cenzust elérő nem nemesek is választójoghoz jutottak, összeülhetett az első népképviseleti országgyűlés. A polgári átalakulás tényét a szabadságharcot leverő Habsburgok is elismerték: az 1852-es ősiségi nyílt parancs és az 1853-as úrbéri pátens tudomásul vette a jobbágyság megszüntetését. (Ugyanakkor a volt földesurak és jobbágyok között függőben maradt kérdéseket konzervatív szellemben rendezték.) 1848-1849 másik nagy' célja, a nemzeti függetlenség ügye azonban elbukott, miután a szabadságharcot az osztrák és a cári orosz seregek vérbe fojtották. Magyarországon az elnyomás hosszú évei következtek. A Habsburgok az 1848-ban kinevezett első független felelős magyar minisztérium elnökét, Batthyány Lajos grófot csakúgy', mint a szabadságharc hős honvédtáborno-

kait kivégeztették, az országot külföldi származású hivatalnokok közreműködésével, a hadsereg és a zsandárok szuronyaira támaszkodva irányították. A neoabszolutista rendszer azonban fokozatosan válságba került. Amikor azután a Habsburgok számára a nemzetközi helyzet is kedvezőtlenül alakult, 1860-ban és 1861-ben új tervekkel álltak elő: a nyílt elnyomás helyett olyanféle „alkotmányos centralista" megoldással kísérleteztek, amely a magyarországi képviselőknek is helyeket juttatott volna egy, az örökös tartományokat egyesítő birodalmi tanácsban. A magyar országgyűlés azonban visszautasította ezt a megoldást, s az udvar néhány éves átmenet (provizórium) után, a poroszoktól elszenvedett vereséget követően végül engedett. Minthogy a magyar politikai élet irányítói is „engedtek a 48-ból", s késznek mutatkoztak „saját törvényeinket a birodalom biztonságával összhangba hozni", megnyílt az út a Habsburgokkal való kiegyezés előtt. A kiegyezés - a pragmática sanctióra mint jogi kiindulópontra hivatkozva - kétközpontú (dualista) alapon szervezte át a Habsburg-birodalmat. Az osztrák császár és a magyar király ugyanaz a személy, a két államnak, Ausztriának és Magyarországnak közös ügyei vannak (külügy, hadügy és az ezekkel kapcsolatos pénzügy), de a két ország ezen túlmenően önállóságot élvez. Andrássy Gyula gróf elnökletével önálló, felelős magyar minisztériumot neveztek ki, s 1867. június 8-án nagy pompával királlyá koronázták I. Ferenc Józsefet (1848-1916).

Megkoronázásakor Ferenc József már csaknem két évtizede gyakorolta az uralkodói jogokat. Az 1848-as forradalmak csaknem elsöpörték a Habsburg-birodalmat, s bár az év végén már sikerrel folyt az ellenforradalmi erők ellentámadása, a dinasztia helyzete még bizonytalan volt. E válságos időkben a gyengeelméjű V. Ferdinánd nem volt alkalmas az uralkodói tiszt betöltésére, ezért az udvari kamarilla lemondatta. 1848. december 2-án a fiatal I. Ferenc József lépett a helyébe. Magyarországon ekkor az Országos Honvédelmi Bizottmány és elnöke, Kossuth Lajos irányításával már folyt a szabadságharc, s az uralkodó Windisch-Graetz herceg vezérlete alatt nagy hadsereget küldött Magyarországra a „kossuthista lázadás" leverésére. Ilyen körülmények között szó sem lehetett arról, hogy I. Ferenc Józsefet

a magyar országgyűlés elismerje és megkoronázza; ellenkezőleg, nem vették tudomásul V. Ferdinánd lemondását, így Ferenc József trónbitorlónak volt tekinthető. A Habsburgok 1849 tavaszán nyilvánosságra hozták az olmützi alkotmányt, amely szerint hazánk csupán egyik koronatartománya lett volna az „egy és oszthatatlan ausztriai császárságnak". Válaszul, a honvédség dicsőséges tavaszi hadjárata idején, 1849. április 14-én a debreceni Nagytemplomban a magyar országgyűlés kimondta: „a Habsburg-Lotharingeni Ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által ... saját kezével szaggatván szét a pragmática sanctiót ... trónvesztettnek, kirekesztettnek és száműzöttnek a nemzet nevében nyilváníttatik."

A szabadságharc leverése után a győztes neoabszolutista uralkodó nem szánta rá magát arra, hogy a magyar koronát a fejére tétesse, hiszen akkor koronázási esküt kellett volna tennie és hitlevelet kiadnia. Arról nem is beszélve, hogy az adott körülmények közt egy koronázó országgyűlés összehívása az udvar szempontjából kiszámíthatatlan következményekkel járt volna. Bár 1853-ban megtalálták az 1849-ben elásott koronát, a szertartás még csaknem másfél évtizedet váratott magára. Végre a kiegyezési tárgyalások eredményeként megszüntették azt a helyzetet, amelyben Ferenc Józsefet a fennálló törvények szerint trónbitorlónak tekintették, V. Ferdinándot pedig, akinek lemondását 1848 decemberében a magyar országgyűlés nem vette tudomásul, most már törvény alapján lemondott királynak minősítették. (Ferdinánd egyébként csak 1875-ben halt meg.) Törvénybe iktatták a tronöröklésben Ferdinánd után következő Ferenc Károly főherceg lemondását is, és fiának, I. Ferenc Józsefnek a trónutódlását. így már kiállíthatták - első ízben magyar nyelven - a koronázási hitlevelet is. Ennek első cikkelye kimondja Magyarországnak és társországainak törvényes függetlenségét. A régebbi hitleveleket követő szövegbe, V. Ferdinánd lemondatásának körülményeiből okulva, betoldtak egy további ígéretet is. Ez előírja, hogy' a trónról lemondó király közölje elhatározását Magyarországgal, sőt erre vonatkozóan kérje ki a magyarok tanácsát. Június 6-án az országgyűlés két házának küldöttsége kihallgatáson jelent meg a királyi palotában, ahol az uralkodó fogadta

őket, s átadta a koronázási hitlevelet. Az előkészületekhez tartozott az is, hogy mivel a nádori tisztséget nem töltötték be, a szertartásra nádorhelyettest választottak gróf Andrássy Gyula miniszterelnök személyében.

Maga a koronázási szertartás 1867. június 8-án, a jogilag akkor még két városnak számító Budán és Pesten folyt le. A Lánchidat az ünnepség tartamára minden más jellegű közlekedés elől lezárták. A koronázás hajnalán Buda és Pest lakóit, valamint a vidékről a látványosságra érkezetteket ágyúdörgés ébresztette. Már 5 órakor hullámzott a nép az utcákon, mindenki sietett olyan helyet keresni magának, ahonnan minél többet láthat. Az országgyűlés tagjai díszmagyarban, kocsikon érkeztek a Mátyás-templomhoz. Az uralkodó és kísérete 7 órakor ért a templomhoz. A főhajóban kétoldalt emelvényeket állítottak fel a meghívottak számára. A templomban ott volt a úri Magyarország elitje: a miniszterek, titkos tanácsosok, az arisztokraták, a képviselőház tagjai, rajtuk kívül diplomaták és más előkelő külföldi vendégek. A főbejáratnál a prímás és a főpapok fogadták Ferenc Józsefet. Közvetlenül előtte a királyi főlovászmester az ország kivont kardját tartotta. Az uralkodó - ezt külön kiemelik a korabeli újságok - magyar_táharnagyi-egy©«ruhában, lóháton érkezett. Erzsébet királyné Mária Terézia díszhintaján gördült a templom bejáratához. A királyi pár és szőkébb kísérete a sekrestyébe vonult, a kíséret többi tagja elfoglalta kijelölt helyét a templomban épített emelvényeken. Az ország feudális méltóságainak viselői kézbe vették az aranyszegélyű vörös bársony párnára helyezett koronázási jelvényeket. A történelmi Magyarország és a valaha hozzá csatolt országok - tartományok - zászlait főurak tartották. A királyné feltette gyémántos „házi" koronáját, s a királyi pár trombita- és dobszó mellett a főoltár felé indult, majd helyet foglalt a trónemelvényen. A szertartás alatt az udvari zenekar Liszt Ferenc Koronázási Miséjét adta elő. A mise megkezdésekor a főpapok a királyt az oltár melletti karszékhez kísérték. A kalocsai érsek a hercegprímáshoz fordult, s bejelentette, hogy „Az anyaszentegyház kívánja a jelen lévő lovagot az ország királyi méltóságára emeltetni". Erre a prímás esztergomi érsek - a koronázási hagyományok szerint - intő szavakat intézett a koronázandóhoz.

Majd Ferenc József, kezét az evangéliumos könyvre téve, letette az egyházi esküt az igazság, a béke fenntartására, valamint az egy ház védelmére. Ezt követően a király az oltár mögött levette eddigi ruháit, majd visszatért, hogy' felkenjék. A püspökök, a főudvarmester és a főkamarásmester ráadták a koronázási palástot és a koronázási jelvényeket az oltárra tették. Az uralkodó is odajárult, a hagyományok szerint felövezték az ország kardjával, ő ezt kihúzta és a templomban levők felé három vágást tett az ország elfoglalásának a jeléül. Kint díszsortűz dördült el, a királynak fejére helyezték a magyar koronát, jobb kezébe adták a jogart, baljába az országalmát. Ismét a trónhoz vezették, s Andrássy Gyula nádorhelyettes „Éljen a király!" felkiáltására a jelenlévők éljenzése következett.

Mivel a királyt és a királyaiét ugyanazon szertartás során kívánták megkoronázni, a király megkérte az esztergomi érseket, hogy' feleségét is koronázza meg. Felkenték tehát Erzsébet királynét is, és vállához érintették a magyar királyi koronát. Kezébe adták a jogart és az országalmát, majd harangzúgás és a kintről behallatszó ágyúlövések hangjai mellett visszavezették férje mellé a trónushoz. A mise befejeztével a királyné visszatért a palotába, Ferenc József azonban, fején a magyar koronával, átvonult a helyőrségi templomba az aranysarkantyús lovagok avatására"Majláfh György országbíró egyenként, betűrendbeiTúfvasta fel az avatandók nevét, az illetők sorban előléptek, meghajoltak Ferenc József előtt, majd a trón lépcsőjére térdeltek, mire a király karddal háromszor megérintette bal vállukat. Az avatás befejezése után Ferenc József lóra ült, és a Várat elhagyva a Lánchídon keresztül Pestre, a Belvárosi plébániatemplom elé lovagolt. Az országgyűlés két házának tagjait és más meghívottakat, akik nem az uralkodó menetében vonultak Budáról Pestre, gőzhajó vitte át a Dunán. A templom előtti emelvényen Andrássy Gyula átnyújtotta Ferenc Józsefnek az úgynevezett világi eskü szövegét. Az uralkodó a prímás érseknek adta tovább, majd bal kezébe fogta a keresztet, jobb kezét esküre emelte, s arccal a templom felé fordulva fennhangon ismételte az érsek által felolvasott szöveget: „Magyarország és társországai jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét sértetlenül fenntartandjuk."

Visszagondolva a szabadságharcot követő megtorlásokra az önkényuralom szomorú esztendeire, Magyarországnak az összbirodalomba való beolvasztását célzó törekvésekre elég különösen hathattak e szavak éppen Ferenc íózsef szájából. Ám a jelen lévő úri közönség feledni látszott a múltat. Saját sikerének érezhette, hogy az addig neoabszolutista uralkodó ilyen szövegű esküt tesz. A *Pesti Napló* tudósítása szerint e szavak elhangzása után olyan lelkes ováció szakította félbe a szertartást, hogy csak hosszabb szünet után lehetett az esküt folytatni. Mikor pedig a teljes szöveg elhangzott, Andrássynak nem volt alkalma a szén tartás szerinti háromszoros „Éljen!"-kiáltással jelt adni az éljenzésre, mert a jelenlévők megelőzték! (A Belvárosi templom előtti tér, ahol az eskütételre sor került, ezután több mint háromnegyed évszázadon át az Eskü tér nevet viselte) A színpompás koronázási menet innen ismét tovább indult a Váci utcán, majd a Dorottya utcán át. A király most is fején \iselte a magyar koronát. A Lánchídnál lévő téren emelkedett a koronázási domb, amelyet az ország akkori 72 megyéjének a földjéből hordtak össze. A király lóháton a dombra vágtatott, s kivont kardjával a négy világai felé suhintva, szimbolikusan ígéretet tett az ország védelmére Ezután a menet a Lánchídon át visszavonult a Várba, s a királyi palotában sor került a koronázási ebédre. Miként a feudális korban, most is csak a legelőkelőbb vendégek szűk csoportja lehetett jelen a szertartás e befejező részén. Ezért a koronázás másnapján még egy' szélesebb körű koronázási díszebédet rendeztek, amelyre számos külföldi előkelőséget és magyar politikust hívtak meg. A koronázási ünnepségeket esti díszkivilágítás, a Vérmezőn rendezett népmulatság, udvari rendezvények tették még emlékezetesebbé A szertartást követően pedig három napra kiállították a koronát és a koronázási jelvényeket.

Az uralkodó amnesztiában részesítette mindazokat, akiket az 1848-1849-es szabadságharcban való részvételükért ítéltek el, s ő is és felesége is felajánlotta a honvédözvegyek és árvák javára azt az 50 000-50 000 forintot, amelyet az országgyűlés koronázási ajándékként megszavazott számukra. É gesztusok azonban aligha feledtethették az 1848-as hagyományok őrzőivel azokat az engedménye-

két, amelyeket a kiegyezés tető alá hozói tettek. Ugyanakkor persze az is tény, hogy a kiegyezés hívei is elkönyvelhettek bizonyos sikereket. Politikailag nyugalmasabb kor következett. A koronázás után naponta jelentek meg a hivatalos közlemények az egyes minisztériumi hivatalok betöltéséről - így a kiegyezés, e nagy kompromisszum létrehozói előtt megnyíltak azok a hőn óhajtott állások, amelyekből a neoabszolutizmus időszakában ki voltak zárva. A magyar uralkodó osztály tagjai, az ország vezetésébe kerülve, Ausztria irányító köreivel együtt mintegy fél évszázadon át biztosítani tudták uralmukat az országban, sőt az európai politikába is beleszólhattak. E soknemzetiségű birodalom vezetésében háttérbe szorították a többi nemzetiséget, melyek közül különösen a legnagyobb lélekszámú csehek képviseletében fellépő cseh polgárság várta, hogy bevonják az irányításba. A dualista Osztrák-Magyar Monarchia háromközpontú átalakítása azonban elmaradt. Bár voltak trialista tervek, s már meg is kezdték Prágában a Hradzsin átalakítását Ferenc József cseh királlyá koronázására, erre végül is nem került sor.

A kiegyezés után az ipar rohamos fejlődésnek indult. Ennek eredményeként új társadalmi osztály jelent meg Magyarországon: az ipari munkásság, amely számban növekedve, öntudatában gyarapodva, egyre fontosabb politikai tényezővé vált. A kiegy ezéssel létrehozott soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchia felett Ferenc József hosszú uralma idején eljárt az idő. 1914-ben kitört az első világháború. 1916 decemberében már két és fél éve folyt a vérontás, de még senki sem látta, mikor lesz vége. A háború terhét viselő néptömegek békevágya egyre erősödött. Ebben a helyzetben került sor a 86 éves korában, 1916. november 21-én elhunyt Ferenc József utódának, IV. Károlynak (1916—1918) a megkoronázására. Az Isten kegyelméből való királyság gondolata, a bibliai eredetű felkenés és egyáltalán, az ősi koronázási szertartás és minden szimbóluma az emberek egyr részének szemében ósdinak tűnhetett a XX. század második évtizedében. De az is nyilvánvaló volt, hogy' pillanatnyilag nem a koronázási szertartás eseménysora a lényeg, hiszen Magyarország történelmének válságos időszakát éli. A koronázással szembeni fenntartásoknak külön-

ben is aligha lehetett volna a nyilvánosság előtt hangot adni: a háborús években szinte teljhatalmat kapott cenzúra törölt minden, számára nemkívánatos cikket. így járt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapja, a *Népszava* is, amely a koronázást követő napon megjelent számában az eseményeket ismertetve utal arra, hogy az első oldalon eredetileg a koronázás jelentőségével foglalkozó cikket akartak közölni, de ezt a cenzúra törölte.

IV. Károly uralma elé az adott körülmények között nagyon sokan bizakodással tekintettek. Hogy nem „kincstári optimizmusról" volt szó, az a nem kormánypárti sajtóból is kiderül. Nyilvánvaló volt, hogy az uralkodó új embereket hoz magával a politikai életbe. Híresztelések jártak az új király békevágyáról, s ezt az is alátámasztotta, hogy rövid idővel Ferenc József halála után, 1916. december 12-én a központi hatalmak békeajánlattal fordultak az antanthoz. Ebben igen sokan Károly kezdeményezését látták. Magyar viszonylatban igen fontos mozzanat volt, hogy sokak szerint az új uralkodó nem szívelte az akkori magyar politikai irányvonalat meghatározó gróf Tisza István miniszterelnököt. Annak ellenére, hogy' ez utóbbit nyilván maga Tisza is tudta, mégis sürgette a koronázást, mert attól tartott, hogy az előző trónörökös, az 1914-ben meggyilkolt Ferenc Ferdinánd szellemi befolyása alatt nevelkedett király kísérletet tesz a Monarchia dialista átszervezésére; a magyar koronával való koronázás, illetve az ennek alkalmából letett koronázási eskü és kiadott hitlevél viszont a dualista szerkezet megőrzésének biztosítékát jelentette. Tisza a koronázást megcsappant tekintélyének helyreállítására is fel akarta használni. Mivel a nádori méltóságot a kiegyezés óta nem töltötték be, az országgyűlésnek nádorhelyettest kellett választania a koronázási szertartáshoz. Az ellenzék vezetőinek tiltakozását semmibe véve, nádorhelyettesként Tisza maga akarta a királya fejére tenni a koronát. Minthogy pártja, a Munkapárt többségben volt a képviselőházban, s a főrendiházban is sok hívére számíthatott, megválasztása nem lehetett kétséges. Az ellenzék azonban, ügyes taktikával, Habsburg József főherceget jelölte Tisza ellenében. Tisza szembekerült József főherceggel. Az uralkodó szívesebben látta volna a főherceget, részben személyi okokból, részben val-

lási megfontolásból (Tisza ugyanis protestáns volt). Tisza, hogy kilábaljon a kényes helyzetből, maga ment el Józsefhez (akinek személyes hiúságát legyezgette az ellenzék „bizalma"), s rábeszélte a jelölés elutasítására. A főherceg végül - katonai elfoglaltságára hivatkozva - el sem ment a koronázásra, amit persze nagyon sokan észrevették, s megfelelőképpen értékeltek. A miniszterelnököt még egy kellemetlenség érte a koronázási előkészületek során. Tisza nem sokkal a koronázás előtt igen élesen kirohant Barabás Béla képviselő ellen, aki felvetette, hogy' az ünnepségen a Magyarországon népszerűtlen „Gotterhalte" helyett a magy ar himnuszt énekeljék. Nos, a Tisza által „ízléstelennek" minősített javaslat IV. Károlynál váratlanul meghallgatásra talált, mert a király nem csak a magyar himnusz éneklése mellett foglalt állást, hanem állítólag azt is kijelentette, hogy ő maga is énekelni fogja. A *Népszava* persze megfelelően kamatoztatta a királyi kijelentésben rejlő politikai tőkét, s jó előre ismertette a koronázás egyházi szertartásának rendjét is.

Maga a szertartás 1916. december 30-án hajnalban, az országgyűlés két házának együttes ülésével kezdődött. A korai ülésre nagyon kevesen mentek el. Bejelentették, hogy az ősi hagyományok szerint megkoronázzák a királyt, majd az országgyűlés tagjai testületileg a Mátyás-koronázótemplomba vonultak. Míg az 1867-es koronázás a Duna mindkét partján folyt, 1916-ban - tekintettel a télre és a háborús viszonyokra - a szertartásokat a vár területén, valamivel szerényebb keretek között rendezték. Persze ez nem azt jelend, hogy minden pompa nélkül. A koronázótemplom körül már kora reggel díszfogatok, vidéki küldöttségek gyülekeztek, gyalogos és lovas katonai egységek helyezkedtek el. Az *Est* című lap szemfüles riportere megfigyelte, hogy a Halászbástya lépcsőin a magyar vidékek népviseletbe öltözött főkötős „matyó", „móc", „székely" menyecskék milyen finoman nyüjtják karjukat a ködmönökbe öltözött férfiaknak, azaz hogy a budapesti úri társaság tagjai „képviselték" népviseletbe öltözve a vidék népét. Fél 9-kor kezdődött a királyi pár felvonulása. A Mária Terézia korabeli hintók, az udvarhölgyek drágakövei, briliánsai, a pompás ruhakölteményrek a „régi szép időket" idézték. A királyi pár nyrolc hófehér ló vontatta hintón érkezett. Előttük gróf Tisza István

miniszterelnök, nádorhelyettes lovagolt. A bevonulás közben bottal, tábori egyenruhában érkezett a templomba egy aranysarkantyús vitéz, Gróf Tisza Lajos, egy közhuszárra támaszkodva. „Ez a honvéd közhuszár, ez a kifent bajuszú, kedves, kerek arcú magyar fiú képviseli itt egyedül igazában a köznépet" - állapítja meg a színpompás felvonulás ismertetését lezárva a *Népszava.*

A király és a királyné a magyar himnusz hangjai mellett vonult be a templomba. Károly az oltár elé lépett, és ezzel megkezdődött a koronázási szertartás, a hercegprímás jobb karján felkente a királyt, aztán a vállára tették a koronázó palástot. Felövezték a karddal, megtette az oltár előtt a vágásokat. Ekkor a templom előtt felállított katonaság sortüzet adott, és megkondultak a harangok. Károly most újra letérdelt, a prímás érsek és Tisza István odalépett hozzá, fejére tették a koronát, és kezébe adták a koronázási jelvényeket. Ezután a király helyet foglalt a trónon. Tisza a templom közepéig ment, és felkiáltott: „Éljen a király!" Himnusz, sortűz, ágyúdörgés - Károlyt megkoronázták. Ezután Zita királyné következett. A templomi szertartás befejeztével Károly, koronával a fején, a Szentháromság térre vonult. Az eskü szövegét Tisza adta át, az esztergomi érsek felolvasta, a király ismételte. Majd felzengett a himnusz. A koronázási menet útja most a Szent György térre vezetett. A király aranykantáros, aranyszerszámmal felszerelt szürke lóra ült, felügetett a magyar vármegyék és törvényhatósági jogú városok földjéből hányt koronázási dombra, és megtette a négy[r] kardvágást a négy világtáj felé. Ezután kíséretével együtt visszament a palotába.

A koronázási ebéd is a hagyományokat követte. Mielőtt elkezdődött volna, aranytálat hoztak, abba aranykorsóból vizet öntöttek az uralkodópár kezére; az érsek a törülközőt tartotta. Amikor megindult az ételek felhordása, a király fejéről levették a koronát, és aranytálcára helyezték. Károly a hazát éltetve aranyserleget emelt ajkához. Válaszként az érsek a királyt éltette, mire ismét megdördültek az ágyúk. Az ebédet az ország főurai szolgálták fel. Befejezésül ismét kézmosás következett, majd Károly és Zita visszavonult a lakosztályába. Ezután már csak az országgyűlés koronázóülésének a lezárása volt hátra. Megállapították, hogy a koro-

názás megtörtént, s a jegyzőkönyvet hitelesítették. A király és felesége még a koronázás estéjén visszautazott Bécsbe. A szertartást követően most is három napra kitették közszemlére a Mátyás-templomban a koronát. A régebben szokásos népünnepélyt a háborús viszonyokra való tekintettel mellőzték. Ehelyett tábori konyhákon ingyenebédet főztek a főváros szegényeinek. Az ünnepségek után a mentők közölték, hogy 18 kocsival vonultak fel a koronázás útvonalának különböző pontjaira, s összesen 21 esetben nyújtottak segítséget a rászorulóknak. És még valami, amiről hamarosan mindenki beszélt: a szertartás közben, miután a királyné vállát megérintették a királyi koronával, s azután ismét visszatették Károly fejére, ott megbillent és csaknem lecsúszott. Ezt a Habsburgok számára rossz előjelnek tartották, s nem tévedtek. A korona ekkor még csak megbillent; de két év múlva, 1918 végén le is hullott IV. Károly fejéről.

A SZENT KORONA-ESZME

A SZENT KORONA-ESZME KIALAKULÁSA WERBŐCZYIG

| A magyar királyi korona, a Szent Korona körül a középkortól kezdődően sajátos eszmei konstrukció épült fel. Ez az eszmerendszer, bár az idők során a társadalmi és politikai helyzet módosulásait követve többször is lényeges változásokon ment át, a XX. századig fennmaradtj

A király koronájához fűződő jogi nézetek kialakulása nem magyar sajátosság. Mint láttuk, Nyugat- és Közép-Európa legtöbb országában a királyi korona az ezredforduló után már a legfontosabb uralkodói jelvénnyé vált. Majd fokozatosan elvonatkoztattak a konkrét koronázási ékszertől, s a király jogait egyben a korona jogainak tüntették fel. Angliában ez már a XI. századtól megfigyelhető! 1176-ban arról rendelkezik az angol király, hogy a nevében igazságot szolgáltató utazó bírák kényszerítsék ki az ő jogainak érvényesülését, amelyek egyúttal koronájának jogai is. Majd az uralkodó személyéről fokozatosan a koronára helyeződik át a hangsúly, a hűség is a koronának kezd kijárni. Már a XII. században úgy tekintik az ország koronáját, mint amelynek saját jogai vannak, amelyeket a király köteles épségben megtartani. A XIII. században az angol királyiól nemcsak azt követelik, hogy' megőrizze e jogokat, hanem azt is, hogy' az elveszetteket visszaszerezze. Hasonló fejlődés játszódik le a XII-XIV. századi Aragonban. Franciaországban egy 1190-i oklevélben kimondják, hogy Amiens nem idegeníthető el a koronától. A XIV. században a korona már nemcsak az uralkodás jelvénye, hanem a hűbéri szétaprózottsággal szemben a francia államegységet is jelenti. Csehországban a XIV. században gyakran említik az ország koronáját: ez egyaránt szimbolizálja az uralkodó hatalma alatt álló terü-

letet és a királyt mint jogi személyt. De kialakult a korona szimbolikus értelmű fogalma a középkori Lengyelországban, sőt a XIV. századi Szerbiában is.

Hazánkban korán, már a XI. században említik a koronát azokban az Intelmekben, amelyeket első királyaink intézett fiához az uralkodó kötelességeiről és az ország kormányzásáról. Itt azonban, mint más korai forrásokban is, még csak a királyi méltóság, á főhatalom jelvényeként szerepel a korona, tehát még nem válik el a király személyétől. Ez érthető is, a kor felfogása szerint a király koronázási szertartással Istentől kapja a hatalmat. 1197-ben egy, az uralkodó nevében kelt oklevél szerint megjutalmaztak valakit, aki „királyi koronánkért" harcolt; a XIII. századi oklevelek pedig a királyi korona tisztességéről, dicsőségéről, illetve káráról, sérelméről szólnak attól függően, hogy a király javára, illetve kárára történt eseményről van-e szó. A feudális ideológia szép szóvirágai szerint az alattvalók nemcsak a királynak, hanem a koronának is hívei, s a vizsgálatoknál eljáró bírák is a király és a korona iránti hűség szem előtt tartásával működnek.

Ahogy Angliában viszonylag korán megtörtént a koronának a mindenkori uralkodó személyétől való elválasztása, már a XIII. században megfigyelhetővé válik Magyarországon is az a szemlélet, amely a „korona jogát" elválasztja az éppen uralkodó király jogától. III. Honorius pápa (1216-1227) 1225-ben arra figyelmeztette II. András magyar királyt, hogy köteles országa jogait és „koronája tisztességét" sértetlenül megőrizni. II. András ugyanis „országa kárára és királyi tiszte ellenére" „elidegenítéseket tett", azaz számos birtokot eladományozott, s megesküdött, hogy ezeket nem vonja vissza. E cselekedetein nincs mit csodálkozni, hiszen a központi hatalom meggyengülésének időszakában vagyunk, az Aranybulla kikényszerítése körüli időben. A XIII. század első felében azonban a pápák a királyt tartották az egyház legfőbb támaszának, erősíteni akarták a központi hatalmat, ezzel magyarázható a pápa intelme is. Most a pápa az említett eskü alól is feloldja a királyi, mert szerinte ezt az esküt nem lett volna szabad letennie, hiszen korábban, koronázásakor, országa jogainak és koronája tisztességének a megőrzésére esküdött meg.

Az, hogy III. Honorius beleszólt Magyarország belső ügyeibe, nem számított rendkívüli eseménynek. Elődje, III. Ince pápa (1198-1216) is többször tett ilyet, a középkori pápai hatalom azjí uralma alatt érte el csúcspontját. Ami mégis érdekes:fa pápai levél látszólag a király jogait, az egyház által is hirdetett királyi teljhatalmat csorbította azzal, hogy egyes „elidegenítések" jogát megvonta a királytól; ezzel azonban lényegében az egyes uralkodó személye helyett az országtól, illetve a koronától függő javak fogalmát hozta be a XIII. századi magyar politikai gondolkodásba, s ráadásul 1225-ben éppen a jogaiban látszólag csorbított királyi hatalom érdekéberyEz a pápai intézkedés ideológiai alapul szolgált András fiának, Béla ifjabb királynak az 1220-as években megkezdett birtokrestaurációs politikához. Béla birtokvisszavételei azt a célt szolgálták, hogy a királyi birtokok eladománynzása során az uralkodó és a nagybirtokosok közt megbomlott egyensúly ismét helyreálljon, ám törekvései végső soron nem jártak sikerrel. A történészeknek és a jogtörténészeknek sok fejtörést okozott a pápai oklevél utalása a király koronázási esküjére, melyet az ország jogainak és a korona tisztességének megőrzésére tett. Valóban elhangzott ilyen eskü András koronázásakor? Nincs rá semmi bizonyíték. III. Honorius valószínűleg - más országok szokásai alapján - csupán feltételezte, hogy András koronázásakor elhangzott ilyen eskü, de e feltételezéssel lökést adott a király személyétől elváló magyar koronafogalom fejlődéséhez. 1238-ban már IV. Béla is úgy rendelkezik a Nagyszombatnak adott kiváltságlevélben, hogy a város, illetve lakói „különlegesen a királyi koronához tartozzanak", és se adományozással, se az átruházás más módján senki másnak a joghatósága alá ne kerüljenek.

A német királyi koronát egy' dicsőítő vers már 1028-ban szentnek nevezi. A XIII. századi magyarországi oklevelek is egyre gyakrabban említik a „Szent Koronát", ami azt jelenti, hogy' akkorra a Hartvik-legenda és a papok révén már elterjedhetett az a felfogás, hogy' Szent István angyali intésre a pápától kapta a magyar koronát. Ebből a szempontból nem az a lényeges, valójában honnan ered a magyar korona, hanem hogy' mit hittek róla. így' nálunk a király személyétől elváló koronafogalom egy konkrét tárgyhoz, első királyunk

vélelmezett koronájához kezdett kötődni. Nem mindenütt volt így[7]. Csehországban is kifejlődött például egy a magyarhoz sokban hasonló koronaeszme, de ez nem fűződött valamilyen konkrét koronához. Minthogy[7] a király melleit a nagybirtokosok is az „uruszág" tagjai voltak, lassan a korona is a király és a királyi tanácsban képviselt nagybirtokosok közösen gyakorolt államhatalmát kezdte jelenteni. így[7] a korona fokozatosan már nemcsak az uralkodóé: íassari egész Magyarországévá válik, s az oklevelek külön kiemelik a királynak és a koronának („nekünk és a koronának") tett szolgálatokat. A XIV. században a korona már nemzetközi szerződésbe is belekerül, mint a magyar állam jelképe. 1381-ben, a turini békében a Velencei Köztársaság évi 7000 aranyforint fizetésére kötelezi magát Nagy[7] Lajos (1342-1382) „felséges királynak, utódainak a királyságban és a koronában, magának a királyságot képviselő koronának és a korona helyett megjelenőknek"; emellett lemond Dalmáciáról, amely régóta „a magyar királysághoz és koronához tartozik". Lajos követei a lemondást nemcsak az általuk képviselt uralkodó, hanem „a koronában utódai" nevében is elfogadják. A szerződés szövegén érezhető az államfogalommal való küszködés: azt próbálják meghatározni, hogy[7] a lemondás ne csak a jelenlegi király, hanem az egész magyar állam javára érvényesüljön. 1387-ben Genova, amikor Dalmáciáról ír Velencének, megemlíti, hogy „a dalmát részek hűséggel tartoznak a magyar koronának vagy[7] királyságnak". Az Anjou-korban tehát még a király és a korona együtt képviseli a magyar államot,,pólolja a.még hiányzó államfogalmat.

Hamarosan azonban olyan esemény történt, amellyel összefüggésben már maga a korona lett az államhatalom egyedüli képviselője. A XIV-XV. század fordulójára erősen megnövekedett az ország nagybirtokosainak hatalma a központi hatalom rovására. A bárók 1401-ben fogságba vetették a velük összeütközésbe került Zsigmond királyi, és maguk kezdték gyakorolni az országban a királyi jogokat a „Szent Korona joghatóságának felhatalmazásából". A bárók tehát úgy adtak jogi alapot kormányzatuknak, hogy[7] a király helyett a koronát tették meg a hatalom gyakorlójának, s magukat úgy[7] tüntették fel, mint akik a korona felhatalma-

zásából intézkednek. Az interregnum tartamára pecsétet is vésettek, amely (latinul) a „Magyarország Szent Koronájának pecsétje" feliratot viselte, az eddigi királyi kancellár, Kanizsai János pedig a „Magyarország Szent Koronájának a kancellárja" címet vette fel. Miután Zsigmond megfelelő engedmények árán kiegyezett fogvatartóival, és ismét kezébe vehette az ország kormányzását, a korona pecsétjének használata megszűnt, és a királyi okleveleket ismét az uralkodó kancellárjának őrizetében levő királyi pecsétekkel erősítették meg. Az 1401-es interregnum időszaka, amikor a királyi korona az uralkodó személyét helyettesíthette, mégis fontos állomást jelentett a korona szimbolikájának fejlődésében. Nyilvánvalóvá vált, hogy a korona fogalma már régóta nemcsak az egymást követő királyokat jelenti, hanem a királyt és a politikai hatalmon vele osztozó nagybirtokosokat együttesen.

A XV. század első felében, ha az államhatalomról volt szó, az éppen uralkodó király személye egyre inkább háttérbe szorult az ország koronája mögött. A peres eljárásoknál az esküt a tanúk Istenben való hitükre és a „király meg az ő Szent Koronája" iránti hűségükre tették le, s az ország lakóit kezdték „Magyarország Szent Koronája alattvalóinak" tekinteni. Ha területi veszteség érte Magyarországot, azt úgy[7] tekintették, mint a Szent Koronától való elidegenedést; ha viszont a király visszaszerzett valamit, ami az ország területéből elveszett, az újból a „Szent Korona tulajdonába" került vissza; végül, a XV. században, az országhoz csatolt tartományok is a „Szent Korona Országai" nevet kezdték viselni. A XIII. századtól megindult fejlődés betetőzéseként a XV. században már a királyi jövedelmek is a korona jövedelmeiként szerepeltek. A királyi kincstár a Szent Korona kincstára lett, a magtalanul elhaltak és a hűüenek birtokai is a Szent Koronára szálltak vissza, amiből az is következett, hogy[7] hovatovább a királyi birtokadományok forrásává is a Szent Korona vált.

Minthogy' külföldön is a magyarországihoz hasonló fejlődés játszódott le, már a XIV. századból ismerünk olyan szerződéseket, amelyeket a magyar király[7], illetve a magyar korona a cseh koronával kötött. 1383 januárjában „Nagy-Lengyelország nemesei és lakosai", akik ekkor még Nagy[7]

Lajos két lánya közül Máriával, és nem későbbi királynőjükkel, Hedviggel akarták betölteni a lengyel trónt, arra figyelmeztették Máriát, hogy a lengyel korona elfogadása után Lengyelországban kell maradnia, és „ezentúl a mondott (a lengyel) korona nem tartozhat Magyarország koronájához". E követelés azon alapult, hogy Magyar Lajos (1370-1382) lengyel király, a mi Nagy Lajosunk Magyarországon élt, ritkán látogatott lengyel földre, s ezt az ottani nemesek sérelmesnek találták.

(Az az 1440. július 17-én kelt oklevél, amelyről I. Ulászló király koronázása kapcsán már volt szó, nemcsak a magyar királykoronázások történetének fontos forrása, hanem jelentős állomás a magyar koronához fűződő eszmerendszer kialakulásában is. Az oklevélben a rendek egyértelműen kijelenük, hogy „a koronázás mindig az országlakók akaratától függ, és a korona hatékonysága és ereje az ő jóváhagyásukon alapul". Ezért ruháznak át az addig használt, ám Erzsébet királyné által ellopott magyar királyi koronáról minden jelképiséget, misztériumot és erőt az új koronára, s ezzel a teljes királyi hatalmat az általuk megválasztott I. Ulászlóra] Látszólag nem történt nagy változás 1440-ben, „csak" az egyik korona helyett a másik lett az, amely az uralkodót az ország feletti hatalom gyakorlására alkalmassá teszi. Mégis sokkal többről van itt szó:;'áz előző századokban az egyház volt az, amely a koronázási szertartással, az uralkodó felkenésével, megkoronázásával és egyéb cselekményekkel átruházta az „Isten kegyelméből való" királyi hatalmat, s csak a koronázási ordó egyes elemei utaltak arra, hogy a nagybirtokosok egyetértésére is szükség van az uralkodó megválasztásához. 1440-ben viszont egyértelműen tudatosodott az ország rendjeiben, hogy a hatalom átruházói nem a főpapok, nem is a koronázási szertartásnál a helyszínen helyeslő nagybirtokosok, hanem az ország rendjejjNe feledjük: a XV. század derekára már szokásossá vált, hogy az országgyűléseken a renddé szerveződött köznemesség tömegesen vonult fel, és többször is sikerült érvényesítenie akaratát az országos politikában. (Persze, a királyi tanácsban és az országgyűléseken ott vannak az ország főurai is, tehát szó sincs arról, hogy az ű hatalmuknak vége szakadt volna; de mindenesetre figye-

lembe kell venniük az új helyzetet, a köznemesség tömeges megjelenésében rejlő politikai erőt.)

I. Ulászló halála után ismét a köznemesség akarata érvényesül az ország kormányzásában. Az országtanács, majd - ennek meghallgatásával - Hunyadi János kormányzó gyakorolja a királja hatalmat. A kormányzói tisztség betöltése idején (1446-1452) Hunyadi államfő létére se lépett be a királyok sorába, akiket kor ábban együttesen jelképezett a királyi korona. Kormányzása alatt ezért a birtokadományokban részesülők „elsősorban az ország koronájának és azután nekünk" (a kormányzónak) tett szolgálataik jutalmát kapják meg; s a perek tanúi nem a kiskorú V. László királyra vagy a kormányzóra, hanem az országra és annak koronájára tesznek esküt.

Emellett, az uralkodó személyétől elvonatkoztatott, az államot és a hatalom gyakorlóit szimbolizáló koronafogalom mellett, érdekes módon, tovább él a korona fogalmának hagyományos, a magyar Szent Koronához mint tárgyhoz kötődő ősi felfogása is, azaz (főleg a királyi udvar szerint) a korona változatlanul jelképezi a mindenkori király személyét is. Hasonló kettősség figyelhető meg egyébként az országcímer korabeli felfogásában is; a címer szintén egyszerre volt Magyarországé és az ország uralkodójáé.

A koronához fűződő szimbolikus jelentéstartalom kialakulásával párhuzamosan a középkorban találkozunk egy' Európa-szerte ismert olyan felfogással is, amely az egyházat, illetve az államot az élő - emberi - szervezet mintájára képzelte el. Ennek a felfogásnak a gyökerei az ókor görög filozófusaihoz nyaltnak vissza. Cicero, az i. e. I. század neves római köztársaságpárti politikusa, a kiváló szónok is testnek képzelte el az államot. Livius, Róma históriájának megörökítője pedig szép mesét mond el, amely szerinte a patrícius Menenius Agrippa szájából hangzott el a politikai jogokért küzdő plebejusok előtt, amikor azok Rómát elhagyva a Szent Hegyre vonultak. E középkorban is ismert történetben a patríciusok szónoka szintén az emberi testhez hasonlította a római államot, amelynek szerinte egyaránt tagjai voltak a patríciusok és a plebejusok. Az államot testként felfogó antik nézeteket Pál apostol nyomán a keresztény egyházra is átvitték. így kezdték a hívők közösségét Krisztus

egységes testének tartani, magát Krisztust pedig a test fejének. A később továbbfejlesztett egyházi tanítás szerint Isten helytartója, a pápa viszi át Isten akaratát az egyház tagjaiba. Az egész egyház egységes szervezet, amely az emberi test mintájára több, egymással összefüggő testrészre oszlik. Hasonlóan gondolkodtak az egyházatyák az államról is. A XIII. században Aquinói (Szent) Tamás szerint „az összes emberek, akik egy közülethez tartoznak, testnek tekintetnek, és az egész közület embernek". A XIV. század elején a páduai Marsilius pedig úgy vélekedett, hogy amint a szervek összehangolt működése megteremti az egységes élőlényt, úgy biztosítja az államnak vagy az országnak és részeinek egybehangzó tevékenysége a békét. Az egyháznak és az államnak ilyenfajta úgynevezett organikus szemlélete Magyarországon is ismert volt. Amikor 1279-ben IV. László a pápai legátusnak esküt tett a kunok „megtérítésére", elismerte, hogy ő is, Szent István is a római egyháztól nyerte el a koronát, „hogy attól mintegy fejtől az egész testbe elöntse ajándékait az isteni világosság". Frangepán Márton, amikor 1447-ben Hunyadi János kormányzónak hűséget fogadott, megígérte, hogy az országnak és Szent Koronájának híven fog szolgálni, „mint az országnak hű tagja". Hat évvel később V. László Brankovics Györgyöt mondta az ország „hű tagjának". De találkozunk olyan felfogással is, amely az ország tagjait az országgyűlésen való megjelenésre jogosultakkal azonosítja, azaz azt mondhatjuk, hogy a XV. századi feudális ideológia azokat tekintette az ország tagjainak, akik az ország ügyeinek intézésében részt vehettek. Az organikus államszemlélet tehát élt és érvényesült a *XV.* századi Magyarországon (bár akadtak kutatók, akik ezt kétségbe vonták). Nemcsak az országot irányító egyes személyekre, politikai testületekre vonatkoztatták, hanem területekre is. Ilyen értelemben testnek tekintették a „Magyar Szent Koronához tartozó" összes területet, s ezen belül tagoknak az egyes kisebb tartományokat, országrészeket.

Eckhart Ferenc szerint a korona gondolatának és az államtest képének összekapcsolására Magyarországon Werbőczy István Hármaskönyvében került sor. (Itt jegyezzük meg: van jogtörténészünk, aki tagadja, hogy Werbőczy az organikus államfelfogást vallotta volna, de a források

arra utalnak, hogy ez hatott rá.) A Hármaskönyv alapgondolata az egy és ugyanazon (nemesi) szabadság. Werbőczy' szerint minden főpap, báró és nemes ugyanazon jogokat és kiváltságokat élvezi, azaz a főárnak sincs nagyobb szabadsága, mint a köznemesnek. (A gyakorlatban ez persze csak a köznemesség óhaja volt.) Ennek *a* nemesi egyenlőségnek a Hármaskönyv szerint történeti gyökerei vannak. Miután a magyarok, a „közösség" („communitás"), királyt választottak - állítja Werbőczy -, a nemesítés és a birtokadományozás jogát a maguk akaratából „az ország Szent Koronájának joghatóságára" és így' a koronázással a királyra ruházták. Ettől fogva már kölcsönös kapcsolat van köztük, mert a királyt a nemesek választják, a nemeseket pedig a király teszi azokká. „Az ilyen nemeseket az említett összeköttetésnél fogva a Szent Korona tagjainak tartjuk, akik a törvényesen megkoronázott fejedelmen kívül senki más hatalmának nincsenek alávetve." íme, a „nemesi demokrácia": a nemesség a királytól van, a királyi hatalom a nemességtől. Werbőczy a Szent Korona egész eszméjét tulajdonképpen az egy és ugyanazon nemesi szabadság tételének indoklásaként fejti ki- Az ország lakosságának döntő többségét kitevő jobbágyság persze nem került be a királyt választók, a Szent Korona-tagok sorába. Hogy miért nem, a Hármaskönyv írója arra is ad magyarázatot. A XV. század második fele neves történetírójának, Thuróczi Jánosnak az előadására támaszkodik, Thuróczi viszont Kézai Simon XIII. századi krónikájából merített. Eszerint a régi magyaroknál kezdetben mindenki egyenlő volt, de azokat, akik a hadba vonulás kötelezettsége alól megfelelő indok nélkül kivonták magukat, örökös szolgaságra vetették. Az ilyen típusú okfejtés akkoriban külföldön is ismert volt: több egyházatya és jogász hasonlóképpen, a közösség ellen elkövetett bűn következményeként képzelte el az ősi aranyszabadság megszűntét és a szolgák osztályának kialakulását. A magyarázat végső soron a népség elvéhez vezet el, hiszen mindenki, aki „bűnei" miatt szolgaságba nem süllyedt, egyenlő jogok birtokában volt. Ezzel a valós társadalmi fejlődést figyelmen kívül hagyó okfejtéssel aztán létrejöhetett a fából vaskarika: a lakosság kilenctized részét kitevő jobbágyság - ősei „bűnei" miatt - nem részesülhet a politikai jogokban a „népfelség" elve

alapján, nem lehet tagja a királyválasztó közösségnek. Werbőczy egyébként a nemesek és a nemtelenek elválásának folyamatát még első királyunk, István apjának, Géza fejedelemnek az idejében lezárja. Erre azért lehetett szüksége, hogy az István személyében megtörtént választást és hatalomátruházást már megelőzze a „nemteleneknek" a hatalomból való kirekesztése. Mint közismert, a magyar jobbágyság kialakulása valójában hosszú, több évszázados társadalmi folyamat volt, amely jóval első királyaink halála után ment végbe. Bárhogy' igyekezett Werbőczy, az elméletéből kibontott „egy' és ugyanazon nemesség" elvét nem tudta meggyőzővé tenni, hiszen a nagybirtokosoknak jóval nagyobb hatalmuk volt, mint az egy-két jobbággyal rendelkező vagy' esetleg teljesen elszegényedett nemeseknek. Ezt egyébként a Hármaskönyv szerzője maga is kénytelen elismerni. Többször említi a főpapokat, bárókat, s szinte mindig azért, mert a szokásjog alapján előnyösebb helyzetben vannak, mint az ország többi nemese. Werbőczy,birtoktani.fejtegetéssel is kiegészítette elméletét. Eszerint a nemesség közössége minden birtokjogot a Szent Korona joghatósága alá helyezett, így? hazánkban minden földtulajdonra vonatkozó jog gyökere a Szent Korona, amely megtestesíti a főhűbérúr hatalmát. Ebből következik, hogy' a Szent Korona lesz az örökös akkor, ha egy nemesi család kihal („magszakadás"), s a birtok visszaszáll az adományozóra. Hasonlóképpen a Szent Korona szerzi meg a hűtlenek birtokait is. A koronázással a közösség a királyra ruházta a birtokadományozás jogát, így' a magvaszakadtaknak, a hűüeneknek a Szent Koronára „háramlóit" birtokait a király újból eladományozhatja.

A SZENT KORONA-ESZME TOVÁBB ÉLÉSE AZ 1848-1849-ES FORRADALOMIG ÉS SZABADSÁGHARCIG

A Hármaskönyvben Werbőczy korának politikai harcai tükröződnek, hiszen a szerző elsősorban a XVI század eleji köznemesi érdekeket szem előtt tartva magyarázza a szokásjogot. Ugyanakkor a nemesség egészének az érdekeit képviselő fejtegetések is belekerültek e munkába, amely

hamarosan elterjedt. Többször kinyomtatták, a XVII. században a magyar törvények tárába (a Corpus Jurisba) is felvették. A Hármaskönyv 1848-ig szinte a nemesség bibliájának számít. E rendkívüli népszerűség révén természetesen a Szent Korona-eszméről a könyvben foglaltak szintén mélyen beivódtak a XVI-XIX. század gondolkodásába. A címeres nemesi oklevelek a címerpajzs fölé vagy a sisakra helyezett nyílt koronát rendszeresen királyi koronának mondják: ezzel is szimbolizálják a Szent Korona-eszme azon tételét, hogy nemessé a megkoronázott király tesz. A XV[7]. század közepétől kezdve a királyi címeren - és egy ben az ország címerén - ugyancsak koronát látunk, amely kezdetben hasonló, mint a nemeseké: leveles, nyílt korona. Ezt a XVII. század elején II. Mátyás pecsétjein a magyar királyi korona váltja fel. II. Mátyás utódai ismét képzeletbeli koronákat használnak, de Mária Terézia (1740-1780) óta ezeket a magyar korona többé-kevésbé hű mása váltja fel. A XVIII. századtól a bárói, grófi, hercegi címereket mindinkább megkülönböztetik a többi nemes címerétől. A címereslevelek e rangjelölésre is (heraldikai) koronákat használnak.

Történelmünk során többször találkozunk a Szent Korona-eszmével a politikai harcokban is. Az eszme XVI-XYII. századi értelmezése szerint Erdély is az ország, illetve a Szent Korona tagja. Ezen az alapon ismeri el az 1570-ben kötött spey[7]eri szerződésben János Zsigmond fejedelem I. Miksa császárt és magyar királyt saját maga felett állónak, Erdélyt és a Részeket pedig, amelyeket birtokol, Magyarország tagjának. De Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is úgy nyilatkozik, hogy[7] „Erdélyi és a neki alávetett Részeket Magyarország koronája elválaszthatatlan tagjának tekintik és elismerik, s a korona jogának nem fognak sérelmet okozni". Miután a törököt kiűzték, és Erdélyi is a Habsburgok foglalták el, ezt az álláspontot újrafogalmazták: az erdélyi országgyűlés később úgy értelmezte e változást, hogy[7] Erdély I. Lipót uralma alatt „Magyarország koronájához visszatért" AII. József halála utáni nagy nemzeti felbuzdulás idején a magyar rendek már úgy[7] fogták fel a Szent Korona-eszmét Erdély kérdésében, hogy[7] Erdélyi a hozzá tartozó Részekkel együtt a Szent Korona jogán az anyaországhoz vissza kell kapcsolni.

„Magyarország Szent Koronájához kapcsolt különálló testnek" minősítette 1779-ben Mária Terézia Fiúmét, amikor a kikötővárost Magyarországhoz csatolta. Ily módon a város kikerült a szintén „Magyarország koronájának tagjaként" számon tartott Horvátország kormányzata alól. Ez egyébként még számos vitát eredményezett a horvát és a magyar rendek között, hiszen a horvát-szlavón rendek felfogása szerint a várost Mária Terézia előzőleg ünnepélyes diplomával „Horvátország útján" kebelezte be Magyarország Szent Koronájába. A horvát rendek a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben is előszeretettel hivatkoznak a Szent Korona-eszmére. Az 1836-os országgyűlésen Horvátország egyik követe azt kívánja, hogy Dalmácia, amelyet a Habsburgok a napóleoni háborúk lezárásakor visszaszerezték, csakúgy, mint Albánia egy' része is, amely akkor még a török birodalomé volt, „a magyar és a hozzá tartozó részek koronajussaihoz tartozzanak". 1844-ben pedig, amikor a magyart államnyelvként ismerték el Magyarországon, egy horvát követ azzal érvelt a magyar nyelv behozatalával szemben, hogy az „a Szent Korona jogainak helyreállítására fölötte ártalmas; mert ha Dalmát és Galícia országok és azon, hajdan a Szent Koronához tartozó és a török birodalomnak összeroskadtával hazánkhoz visszakapcsolandó tartományok, úgymint Bosznia, Szerbia..." a magy ar nyelvnek „a kapcsolt országokban" való behozatalát látják, nem lesz kedvük a visszatérésre. Egyes horvát nacionalista politikusok tehát ekkor még a Szent Korona jogán kívánták megnövelni Horvátországot, s az így' létrehozandó \ᵀagy-Horvátországot a Szent Korona iránti hűség tartotta volna meg a magyar birodalomban. Mások szerint „Hungária a Szent Korona birodalma, amelynek minden állampolgára Hungarus". S a magyar csak nemzetiség, amelynek nincs több joga, mint egy éb nemzetiségeknek. E felfogással szemben a magyar nemzeti mozgalom képviselői általában az „egy' korona - egy- állam - egyʳ nyelv" elvét vallották. „Valamennyien, kik a magyar korona alatt vagyaink, igazán csak magyarok lehetünk." „Addig, míg a magyar Szent Korona alatt a horvátok velünk egyesülve lenűi akarnak, álmodni sem lehet arról, hogy' más kormány legyen, mint magyar."

De szerepelt a Szent Koronára való hivatkozás - ezúttal mint a Habsburgokkal szembeni politikai fegyver - vámhatárügyben is. A magyar rendek 1802-ben és 1807-ben is tiltakoztak az ellen, hogy Galíciát vámhatár válassza el Magyarországtól. A tartományt a Habsburgok Lengyelország felosztásakor szerezték meg azzal a „jogalappal", hogy ők a középkori magyar királyok utódai, s így e tartomány is az övék. (Valójában a középkorban királyaink csak kísérleteket tettek Halics elfoglalására, de ottani hódításaikat nem tudták megszilárdítani. így meg kell elégedniük a „Halics és Ladomér királya" cím felvételével.) Nos, a magyar felső táblán ülő főurak 1802-ben úgy nyilatkoztak, hogy Halics és Ladomér a magyar koronához tartozik, mivel pedig „egy Korona alá való tartományok között harmintzadoknak helye nincsen", meg kell szüntetni a harmincadvám szedését.

Werbőczy a Szent Korona-eszme kifejtése kapcsán nem szólt a szabad királyi városokról. Ezek csak a király hatalma alá tartoztak, az országgyűléseken is képviseltették magukat, tehát bizonyos politikai jogaik is voltak. A reformáció elterjedése után, a XVI-XVII. század fordulójára gyakorlattá vált az „akié a föld, azé a vallás" elv, azaz a fóldesúr, ha katolikus volt, katolikus, ha az „új vallás" követője, protestáns papot tarthatott, s jobbágyainak ezt tudomásul kellett venniük. 1604 januárjában Belgiojoso főkapitány[7] felvonultatta ágyúit az akkor teljesen protestáns lakosságú Kassára, erőszakkal elfoglalta a főtemplomot, s oda bevezette az egri káptalant, amely Eger török kézre jutása után székhely nélkül maradt. Ráadásul a protestáns kassaiakat jószágaik lefoglalásával, erőszakkal kényszerítette a katolikus mise hallgatására. A felső-magyarországi rendek gálszécsi gyűlésükről bizottságot küldtek ki, amely az ügyben tárgyalásokat folytatott a főkapitánnyal. Belgiojoso azzal indokolta eljárását, hogy ő csak azt tette, amit parancsoltak neki; a királynak joga van olyan papot tartani jószágában, amilyent akar, hiszen a magyar nemesek is így cselekszenek falujukban, városukban. A főkapitány érvelését egy 1596-ban hozott törvény támasztotta alá, amely a szabad királyt városokat „őfelsége koronájának birtokaiként" nevezte meg. Ha e városok az uralkodó koronájának birtokai - vallották

Becsben akkor ez a tény a királynak, a korona viselőjének szabad kezet ad vallási téren is. A rendek képviselői válaszul kifejtették Belgiojosónak, milyen különbség van a földesúri jobbágyok és a szabad királyi városok között. A jobbágyok földesuraik tulajdonai, ezzel szemben a szabad királyi városok szabadsága egyenlő a földesurakéval: nem a király, hanem a korona birtokai, az ország tagjai, akiket a király ugyanúgy meghív az országgyűlésre, mint a főurakat vagy a vármegyéket, az országgyűlésen szavaznak, sőt, királyválasztáskor ugyanúgy választók ők is, mint a többi rendek. Ezért nem lett volna szabad a kassaiak jószágait elvenni, mielőtt jog szerint el nem ítélték őket, ha bűnösök. Igen tanulságos, hogy' az udvarnak a Szent Koronából levezetett érvelésével a rendek ugyancsak a Szent Koronából levezetett másfajta érvelést szegezték szembe. A városok vallásszabadságának megsértése különben egyik oka lett a Bocskai-felkelés kitörésének, s mivel a fegyveres harc a felkelők sikereit hozta, a két felfogás közül a rendeké győzedelmeskedett. A felkelést lezáró bécsi béke a kiváltságolt, „közvetlenül a koronához tartozó városoknak" biztosította a szabad vallásgyakorlást. .Azt kell tehát látnunk, hogy e városok vonatkozásában a rendek sikerrel használták fel a Szent Korona-eszmét, sőt tovább is fejlesztették Werbőczy!: megtették a városokat (Werbőczy értelmében) a Szent Korona birtokaiból a Szent Korona tagjainak. A tényleges hatalmi viszonyok folytán azonban ez az új felfogás sem tette a városlakókat a nemesekkel egyenrangúakká, mert a nemesek egyénenként voltak a Szent Korona tagjai, míg a szabad királyi város mint közösség, mint privilegizált testület számított csak egy nemes személynek. Mindazonáltal a késői feudális fejlődés, ha a nemesség mögé sorolta is a szabad királyi városok polgárait, a jobbágyság tömegeivel ellentétben nem rekesztette ki őket teljesen a Szent Korona tagságából.

A XIX. század elejére a feudális társadalmi rend fölött eljárt az idő. Minthogy a Szent Korona-eszme a nem nemeseket kirekesztette az ország teljes jogú lakosainak köréből, érthető, hogy azok a reformkori poliükusok, akik a jobbágyok millióinak felemelkedéséért és a politikai jogokban való részeltetéséért indultak harcba, szembekerültek vele.

Széchenyi István keserű-gúnyosán szól róla a Stádium eredeti változatában, amikor azt a problémát elemzi, hogy a magyar nemes nem igazi tulajdonosa földjének: „S én azon nagy becsületért, hogy a Szent Koronának tagja vagy Szent István köpönyegjének egy darabja vagyok - ami de facto... nem igaz -, tulajdonos viszont nem vagyok, hanem csak haszonélvező..." Deák Ferenc, aki korának egyik legragyogóbb koponyája és legképzettebb jogásza volt, a közjogi viták során végig mellőzte a Szent Korona-eszmét, s a koronát csak mint a királyi hatalom jelképét említette, illetve a pragmatica sanctio kapcsán rámutatott arra: az 1723. évi 2. törvénycikkben „nem a királyi hatalom jelvénye maga a korona, hanem rajta az állam, vagyis Magyarország mint állam" értendő. Kossuth Lajos ugyanakkor - igen taktikusan - politikai érvrendszere részévé teszi a Szent Korona-eszmét, amikor a parasztot is a Szent Korona tagja közt akarja látni. E megfogalmazással érzékeltetni tudja, hogy a nemesi jogokat ki kell terjeszteni a jobbágyokra is.

1848 meg is hozta a „Szent Korona-tagok" sorából kimaradt jobbágyság számára is a jogi felemelkedést. A Szent Korona-eszme úgy, ahogy' azt Werbőczy megalapozta, elavulttá vált. Csakhogy' a magyar koronához fűződő magyarázatok ezzel nem tűntek el, ellenkezőleg; a megváltozott viszonyokhoz idomulva tovább fejlődtek. 1848-ben - nagyon érdekes, egy éni hangvétellel - megszólalt a jogokból addig kisemmizett jobbágyság képviselője is. 1848 őszén, amikor az ellenforradalom már teljes erővel támadott, a néptanítóból lett baloldali országgyűlési képviselő, a jobbágyivadék Táncsics Mihály lapjában, a *Munkások Újságjában* október 13-a és november 3-a között cikksorozatot írt „Respublika" címmel. Az ellenforradalom a király nevével takarózott. A katolikus főpapok is az uralkodóházat támogatták. Táncsics beszédes képpel indította sorozatát: a koronával díszített pragmatica sanctio máglyán ég el. Majd következik a magyarázat, miért kell megsemmisíteni az uralkodóház örökösödési okmányát, amely „iszonyú átokként nyomja hazánk boldogságát. Éppen így' vagyunk a koronával is." Táncsics kifejti, hogy' a koronát a pápa „István nevű első királyunk" számára azért küldte, mert István behívta a papokat. „E korona magában nem sokat ér..., de mivel a

római pápa küldötte, nagvrabe esülték, drága ajándéknak tekintették; pedig nem volt ajándék, hanem olyan tőkepénz volt, mellyért hazánk gazdagon kamatozott a pápának; mert attól fogva mindenféle ügyeinkbe beleavatkozott... a római pápa ... Az ajándék korona fejében milliókat nyert az országból... Istvánt a római pápák a szentek közé sorozták, mert igen sok hasznot okozott a papságnak: tehát mivel a szentnek nevezett István már hordozta e koronát, maga a korona is szentnek mondatik, s a babonás emberek nagy tiszteletben tartják." De nemcsak a pápáknak hajtott hasznot a korona Táncsics szerint, hanem „német családbeli királyainknak" is. Érthető tehát, hogy Táncsics a koronát is tűzre szánja, s legfeljebb annyi engedményre hajlandó, hogy „tétessék a Nemzeti Múzeumba mint régiség". De „német családú emberek fejére ne tétessék soha, mert az ausztriai házból 15 királyaink mind valamennyien megszegték esküjüket". Azt javasolja, hogy' töröljék el a királyságot, s válaszszák Kossuthot kormányzóvá.

Mint láthatjuk, Táncsics a régi Szent Korona-eszme ellenpólusaként új elméletet állított fel. Értelmezése csak annyiban volt közös a korábbi felfogással, hogy helyet kapott benne a király. Persze, Táncsics nem valamiféle jogi fejtegetés középpontjába állította a királyi, hanem az osztrák uralkodóház bűneire hivatkozott. Werbőczyhez viszonyítva teljesen új volt nála az is, hogy’ harcos antiklerikális felfogásának megfelelően a koronát okolta a pápa és a katolikus papság magyarországi befolyásának terjedéséért. Kétségtelen, hogy a koronázási szertartás egyik főszereplője az esztergomi érsek volt, s a koronázáskor a királyok az egyház érdekeinek megfelelő esküt tettek. Ugyanakkor azonban az is tény, hogy a koronázási esküt a királyok a pápai udvar befolyása elleni érvként is felhasználták. így' például 1634-ben a pápa magának vindikálta az erdélyi püspöki cím adományozásának jogát. Erre a bécsi udvarból a következő utasítást küldték II. Ferdinánd római követének: magyarázza meg a pápának, hogy' a királyi koronázási eskü kötelezi Magyarország törvényeinek, jogainak és szokásainak lelkiismeretes megtartására. Mivel pedig a középkor óta az erdélyi püspök kinevezése más püspökökéhez hasonlóan a magyar király joga volt, a pápai igény teljesítése a király

koronázási esküjének a megsértését jelentené. Az eset érdekessége, hogy a magyar főpapok Rómával szemben Ferdinánd mellé álltak, sőt a követutasítást Pázmány Péter esztergomi érsek fogalmazta meg. Ezután a pápai Curia visszavonult, 1758-ban XIII. Kelemen pápa (1758-1769) engedélyezte Mária Teréziának az „apostoli" királyi cím használatát, kiemelve, hogy Szent István és utódai pápai engedélyt kaptak, hogy ünnepélyes alkalmakkor a keresztet „mint az apostolság jelvényét" maguk előtt vitethessék.

Táncsics tehát, bár a koronára alapozta érvelését, nem a régi Szent Korona-eszmét fejlesztette tovább, hanem az 1848 őszén aktuális politikai kérdések elemzése kapcsán hivatkozott a koronára. Mivel ekkor a jobbágyságot sújtó legfontosabb nemesi előjogokat az áprilisi törvények már megszüntették, Táncsicsnak a koronához kapcsolódó gondolatai Habsburg- és egyházellenes élt kaptak.

A SZENT KORONA-TAN AZ OKTÓBERI DIPLOMÁTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG (1860-1945)

Bár 1848-ban a régi, feudális jog érvényét vesztette, Werbőczy tekintélye korántsem hanyatlott le. A magyar polgárság ideológiája erősen át volt szőve feudális elemekkel; ezek közt ott szerepelt a Szent Koronára vonatkozó tanítás, sőt tovább is fejlődött. Az önkényuralom nehéz évtizedét lezáró 1860-as októberi diplomát követően jelent meg Récsi Emilnek, a pesü egyetem jogászprofesszorának Magyarország közjogáról írt könyve. Récsi, amikor munkájában az állam területi integritása helyreállításának, valamint a magyar király megkoronázásának szükségességét hangsúlyozza, a nemzeti sérelmek orvoslásának szolgálatába állítja a Szent Korona eszméjét. A területi „oszthatatlanság a királyi főhatalom jelvényéül szolgáló Magyar Szent Korona egységének természetes befolyása, s egyszersmind közvetlen következménye alkotmányunk azon alapelvének, melynek sértetlen megtartását a király a koronázási esküben ünnepélyesen fogadja" - írja a szerző, majd kifejti, hogy „Erdély a magyar korona jogán bírandó s kormányzandó".

A karoknak és rendeknek a múltban „politikai joga volt az országgyűlési ülés és szavazat joga, s ezáltal a ... törvényhozó hatalom" gyakorlásában való részesedés: ezért „egyszersmind a Magyar Szent Korona tagjainak" tartották és nevezték őket. Megkezdődik tehát a Szent Korona-eszme 1848 utáni továbbépítése: Récsi fejtegetése szerint a rendeknek a törvényhozásban való részvétele és Szent Korona-tagsága összefüggésben van egymással.

Az osztrák-magyar közjogi viták során a Szent Korona-eszme a magyar önállóság védelmére is felhasználható volt: Friedrich Tezner és Gustav Túrba osztrák jogtörténészek a neoabszoluüzmus eszmekörétől megérintve azt állították, hogy a magyar király mint önálló személy megszűnt, felolvadt az összbirodalmi császárfogalomban. Érvelésükkel szemben gróf Andrássy Gyula hangsúlyozta: a magyar király megmaradt közjogi személynek, a magyar királyság nem alárendelt a császárságnak, mert Magyarországon a legfőbb hatalom a király személyét és a törvényhozást együtt illeti meg, ugyanis „a koronában a nemzet királyával egyesült".

1867-től, a kiegyezést követően a Szent Korona az új államalakulaton, az Osztrák-Magyar Monarchián belül is a magyar állam reprezentánsa maradt. Az 1867 után továbbfejlesztett Szent Korona-tan az 1848 előtti Werbőczy-féle felfogással szemben most osztály- és nemzeti hovatartozásuktól függetlenül egységbe foglalt minden állampolgárt, az egész nemzetet és a királyt. Hajnik Imre, a kiegyezés utáni korszak egyik legtehetségesebb jogtörténésze, a konkrét magyar koronára alkalmazta az általa előszeretettel használt „Szent Korona teste" fogalmat: ezzel a magyar koronára mint tárgyra alkalmazta az organikus államszemléletet. Ebben más jogtörténészek is követték. Felfogásuk legnagyobb hatású képviselője TimonÁkos volt. Három évtizeden át hirdette a budapesti egyetem jogtörténeti katedrájáról azt, hogy a Szent Korona-tan a magyar nép lelkében ősidők óta meglevő közjogi gondolkodás megjelenése, amelynek hatására a királyi hatalom már a középkorban közjogi alapot nyert, alkotmányosan korlátozott közhatalommá vált. Timon szerint ezt a tant az 1848-as törvények teljesítették ki. A közjogi érmékkel és gondolkodásmóddal megáldott magyarság az egyik legerőteljesebb államalkotó nép, hiszen

a Szent Korona-eszme kifejlesztésével a valódi közhatalom tiszta fogalmához valamennyi európai államalkotó népnél korábban eljutott. De a magyar birodalmi törekvéseket is igazolva látta Timon a Szent Koronában: ebben a társországok is elszakíthatatlanul benne foglaltatnak, hiszen ők is tagjai. A Szent Korona-tannak később még a nemzetiségek függetlenségi törekvéseit ellensúlyozó szerepet is szántak: úgy fogták fel, hogy a Szent Korona tisztelete és a hozzá való ragaszkodás az egyetlen történeti alapon kifejlődött érzelmi kapocs, amely a nem magyar nyelvű lakosságot Magyarországhoz köti.

Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a Szent Korona-tan dualizmus kori formája nem volt tovább tartható. Az elvesztett háború, az ország egy es területeinek leválása új körülményeket teremtett. A trianoni békediktátumot elszenvedő magyarság mégis kitartott a Szent Korona-eszme mellett, mert az alkalmas volt nem csak a nemzet-tudat ébren tartására, hanem a változatlanság, a töretlenség, az 1918 előtti és utáni idők egyfajta azonosságának a kimutatására is. A kedvezőbb idők eljövetelében reménykedve nem csupán a Tanácsköztársaságot tekinthették múló társadalmi betegségnek, hanem a történelmi Magyarország területeinek az elvesztését is átmenetinek vallhatták. „A magyar nemzet a Szent Koronában él tovább" - hirdették.

A Szent Korona-tan továbbélése szempontjából azonban komoly' problémát jelentett, hogy 1920-ban az uralkodó osztályoknak csak egyik - s az erőpróbánál végül is gyengébbnek bizonyult - csoportja kívánta megtartani a Habsburgokat az ország élén. E legitimista politikai erők - többek közt - épp a Szent Korona-tanra hivatkozva akarták az 1918 végén uralmától megfosztott IV. Károlyi visszaültetni a trónra. Paradoxonnak hat, de az uralkodó osztályok másik csoportja, Horthynak a Habsburg-uralkodó visszahívását ellenző hívei is felhasználták érvrendszerükben a Szent Korona-tant. Ők „szabad királyválasztóknak" nevezték magukat, s a Szent Korona-tan csorbítatlan érvényesülésére hivatkozva a király nélküli királyság gondolatát, a nemzetgyűlés összehívásának jogosságát, az általa hozott törvények alkotmányos voltát hangoztatták, sőt ezt az eszmét alkalmasnak találták arra is, hogy' a kormányzói jogkör

kiterjesztését követeljék (1920-ban és később is). A két tábor küzdelme nem maradt abba Horthy Miklós kormányzóvá választása és a királypuccsok sikertelensége után sem. A legitimisták a húszas évek közepén megalakították a Szent Korona Szövetséget. Ezzel az elnevezéssel is azt kívánták hangsúlyozni, hogy a Szent Korona-eszme az „övék", s alapkövetelmény, hogy király álljon az ország élén. A két tábor közt folyó küzdelem nem akadályozta meg a politikai élet irányítóit abban, hogy a trianoni béke revízióját követelve összefogjanak, s itt a Szent Korona-tanra támaszkodjanak. Az a felfogás, hogy minden terület, amely egykor a Szent Koronához tartozott, elidegeníthetetlenül a koronáé, nemcsak a trianoni békével elcsatolt magyar lakta területek visszakövetelésére látszott alkalmas jogalapnak, hanem az *egész* történelmi Magyarország teljes területének a visszaigénylésére is. Hasonlóképpen egyetértettek a „szabad királyválasztók" és a „legitimisták" abban is, hogy a Szent Korona-tan propagálását fel kell használni a társadalmi rend és béke konszolidálására, hiszen érvényesülése jó óvszer „a népuralom túlkapásaival szemben". A Szent Korona-tan terjedését elősegítette, hogy fenntartották a koronaőri tisztséget, e középkori méltóságot is. 1930-ban törvényben mondták ki, hogy „a bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják." A Szent Korona képe jó néhány állami kitüntetésre is rákerült.

1931-ben a Szent Korona-tan fejlődését disszonáns hang zavarta meg. Hóman Bálint, az ismert kultúrpolitikus, a későbbi kultuszminiszter szerkesztésében „A magyar történetírás új útjai" címmel reprezentatív tanulmánykötet jelent meg. Ennek az volt a célja, hogy[7] bemutassa a magyar történészeknek és a história iránt érdeklődő nagyközönségnek a húszas években Németországban elterjedő szellemtörténeti módszert. A tanulmányik szerzői, a történettudomány különböző szakterületeinek művelői tanúságot tehettek róla, saját szűkebb tudományszakukban milyen lehetőségeket nyitott előttük az új módszer, a szellemtörténet. A kötetben cikket írt a budapesti egyetem Alkotmányos Jogtörténeti Tanszékének két évvel azelőtt kinevezett professzora, Eckhart Ferenc is: történeti áttekintést nyújtva felmérte szakterülete kutatásának és oktatásának a helyzetét.

Eckhart megállapította, hogy a századfordulón a magyar jogtörténet fejlődésében törés következett be, a tudományos igényi! forrásfeltáráson és elemzésen alapuló korábbi törekvéseket népszerűséghajhászó hazafias jelszavak, frázisok váltották fel. Név szerint is elmarasztalta a nagy tekintélyű Timon Ákost, aki nem tudományos kritikával, nem a forrásokra támaszkodva, hanem „a jogtörténeti iskola keblén feszítő sovinizmus" által vezéreltetve olyan ősi, egyenletes és magasrendű fejlődést tulajdonított a magyar nemzeti jogalkotásnak, amilyennel az európai kontinens egyetlen más állama sem dicsekedhet. Hiányolta Timonnál és követőinél a külföldi jogfejlődés összehasonlító vizsgálatát is, s ennek kapcsán felhívta a figyelmet a lengyel, a cseh, a magyar gazdasági és társadalmi fejlődés hasonló voltára, a lengyel, a cseh és a magy ar közjogi fejlődés analógiáira. Majd egy olyan megállapítás következik, amelyet inkább talán csak példának szánt az előbbi tétel igazolására, de amely hatalmas politikai vihart kavart. Eckhart ugyanis kijelentette, hogy a cseh rendi felfogás is eljutott a legfőbb állami hatalomnak a király személyétől elvonatkoztatott fogalmáig, s a „corona regni" Magyarországon és Csehországban közel egy időben jelent meg mint az államhatalom szimbóluma, az állam egész területének ezen szimbólum alatt való egyesülése. E megállapítás ellen a korabeli tudományos és politikai élet számos képviselője állt sorompóba.* Eckhart bírálói elsősorban Timon Ákos nyomdokain haladva próbálták bizonyítani „alkotmányunk" individuális jellegét, amit a magyarság erős közjogi gondolkodásának termékeként áhítottak be. Az „alkotmánybiztosítékok" meglétét és így a magyar „alkotmány" egyenes vonalú fejlődését már a honfoglalás kori vérszerződéstől a modern korig meg- próbálták kimutatni. Molnár Kálmán szerint: ha az államot a polgárok mesterséges alkotásának tekintjük, akkor nincs elvi akadálya, hogy egy' összetört államszervezetet és alkotmányi újjal helyettesítsünk. Ez az út a Szent

* Ne feledjük, hogy a Szent Korona-eszme középkori fejlődéséről könyvükben bemutatott tudományos eredmények legnagyobb részét, jelesen a cseh, lengyel koronafejlődés párhuzamait, csak e vita lezajlása után ismerhette meg részleteiben a tudomány a szlovák Jozef Kárpát és éppen Eckhart tollából.

Korona-eszme körében nem járható. Ebben az eszmekörben egyáltalán nem lehet alkotmányt „csinálni" s így minimumra csökken a „jogrendi zavarok" (értsd: a forradalom) bekövetkezésének lehetősége. Bírálták Eckhartot a „legszentebb nemzeti célok megsértésével" is, hiszen az általa a cseheknél is kimutatott koronafogalom ellentétben állt a szomszédainkkal szemben akkor előszeretettel propagált „magyar kultúrfölény" tételével. A józanabb és óvatosabb bírálók ugyan elismerték, hogy a koronát használhatták más országokban is az állam jelölésére, de azzal érveltek, hogy ilyen esetekben csak felszínes hasonlóság mutatható ki a magyar koronafogalommal, mert hozzá hasonlóan kikristályosodott, tiszta közjogi konstrukció más államokban nem alakult ki.

A politikai hajsza odáig fajult, hogy Eckhartot már az egyetemről való eltávolítás veszélye fenyegette. A Szent Korona Szövetség székesfehérvári és Fejér megyei csoportjának ülésén olyan követelés hangzott el, hogy vonják meg tőle a tanítás jogát. Kálnoki Bedő Sándor, a Nemzeti Hitelintézet elnöke az Eckhart által elkezdett új úton „a történelmi materializmus borzongató szelét" érezte fűjdogálni, s ettől féltve a magyar ifjúságot, az alkotmánytörténeti katedrának - Eckhart tanszékének - a megszüntetését javasolta. Az országgyűlés ülésén maga az igazságügy-miniszter oktatta ki Eckhartot: „A tanszabadság az igazság és nem a tévtanok hirdetésére vonatkozik." Az országgyűlésen interpelláció is elhangzott. Erre válaszolva Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter nagyon diplomatikusan ugyan, de mégiscsak védelmébe vette Eckhartot. Kijelentette: nem kíván felügyeleti jogával fellépni ellene, nem akarja korlátozni oktató munkájában. Szellemeskedve megjegyezte, hogyr nézete szerint az is a szabadság korlátozása lenne, ha az igazságügy-miniszter nem bírálhatná Eckhartot. Eckhart így egyetemi katedráján maradhatott. Klebelsberg nyilván észrevette, mennyivel magasabb szinten áll bírálóinál, akik nem tudnak túllépni a század elejének tudományos eredményein. A régi alapon nyugvó jelszavas nacionalizmussal szemben Klebelsberg új, korszerű tartalommal feltöltött „neonacionalizmust" hirdetett. Eckhart szakmai igényessége inkább kecsegtetett ehhez felhasználható új kutatási

eredményekkel, mint régi frázisokat pufogtató ellenfeleinek nézetei. De Eckhart mellé álltak tekintélyes tudósok is, így Domanovszky Sándor és Mályusz Elemér. Mályusz úgy vélekedett, hogy Eckhart megjegyzései alkalmasak a Szent Korona-tanra vonatkozó tisztultabb fogalmak kialakításához és további munkára buzdította őt. Es valóban: egy évtized múlva Eckhart több mint 350 oldalas nagy monográfiát publikált a Szent Korona-eszme történetéről. A vita azonban rá is hatott. Amilyen imponáló mennyiségű adatot gyűjtött össze, olyan óvatosakká váltak megfogalmazásai; azt az élesen bíráló hangot pedig, amely 1931-es cikkét jellemezte, már nem találjuk a terjedelmes könyvben.

A Szent Korona-eszme az Eckhart-vita után is tovább élt. A korban divatos szellemtörténeti irányzat sokak számára túl elvonttá tette; egyes követői ismét azt hangsúlyozták, hogy a Szent Korona-tan feltételezi a királyságot és az élén álló királyt; mások azt emelték ki, hogy a magyar állam a Szent Koronában változatlan területi egységben és nemzeti harmóniában töreüenül él tovább. Horthy Miklós kormányzó 1937-ben arra mutatott rá, hogy „minden hatalom a Szent Koronáé, minden jog belőle fakad. Ebbén a felfogásban egyesülhetünk valamennyien, akik történelmi múltunkat meg nem tagadjuk..."

A Szent Korona-tant vették alapul a Horthy-korszak utolsó éveinek területi revízióit becikkelyező törvények (1938: XXXIV., te., 1939: VI. te. és 1940: XX. te.) is, amelyek úgy' fogalmaztak, hogy a Felvidék egy része, Kárpátalja, illetve Erdély egy része „visszatért a Magyar Szent Korona testébe". E területi revízióktól fellelkesülve írta 1941-ben Donászy Ferenc: „A Szent Korona testének ... a titokzatos egysége forrasztja egybe a Kárpátok lombkoszorúzta lejtőjétől le a kéklő Adriáig Szent István birodalmát. A Szent Korona eszméje és összetartó ereje erősebb volt a török félhold másfélszáz esztendeig tartó uralmánál, erősebb volt a német császári sas fojtogató karmainál, és erősebb volt a Trianonban kovácsolt rabláncoknál. Mindezek a múlt messzeségébe süllyedtek, Szent István koronája kilencszáz esztendős fényével mindig fennen ragyog. És hisszük, kiolthalaüan hittel hisszük, hogyr újból egyesül a Duna medencéjében Szent István birodalma."

Az 1930-as évek végétől a Szent Korona-tan fontos „védelmi" feladatot is kapott. Történészeink és egyes politikusaink a pápa által Szent Istvánnak adományozott Szent Koronára hivatkozva próbáltak meg szembefordulni a magyar szélsőjobb törekvésekkel és a hitlerista ideológusok területi követeléseivel. Ugyanakkor az „eszmét" a legszennyesebb célokra is felhasználták a napi politikában. A második világháború utolsó szakaszában, amikor a szovjet csapatok már mélyen Magyarország területén harcoltak, Szálasi Ferenc még mindig szükségesnek tartotta, hogy szégyenletes hatalomátvételénél a koronát is felhasználja. 1944. november 4-én a magyar koronára tette le „nemzetvezetői" esküjét. Ezt követően Szálasi és hívei többek közt azért vitték magukkal becses nemzeti ereklyénket, és ezért szállították végül Nyugatra, mert azt hitték, hogy ez számukra egyfajta „hatalmi jogfolytonosságot" biztosít, s a szövetségesek majd erre való tekintettel tárgyalni fognak velük. Van olyan visszaemlékezés, amely szerint a náci Németország kapitulációjakor Szálasi „külügyminisztere" a menekült „kormány" nevében jegyzéket intézett az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumához, amelyben azt javasolta, hogy Magyarország sorsáról az amerikaiak ővelük tárgyaljanak, hiszen a „száműzetésben" is ők gyakorolják a teljes állami szuverenitást, mert a korona az ő birtokukban van...

1945 után Magyarország fejlődése új irányt vett, s annak ellenére mellőzte a Szent Korona-eszmét, hogy az minden magyar állampolgár Szent Korona-taggá nyilvánításával eljutott a legteljesebb demokratikus szabadságjogokig. Az államforma is megváltozott: 1946. február 1-jével hazánk köztársaság lett (1946. évi I. te.), s úgy tűnt, hogy a köztársasági államforma nem fér meg a koronával, a királyság szimbólumával. A pártállam kialakulásával a kommunista rendszernek megfelelő „népköztársasági" államformát (1949. évi XX. te.) már teljesen az 1936-os („sztálini") szovjet alkotmány mintájára építették fel. Hosszú évtizedekig csak a történészek és a jogtörténészek munkáiban lehetett olvasni a Szent Korona-eszméről. Az 1989- 1990-es eseményeket, a pártállam összeomlását és a demokrácia kivívását követően a Szent Korona hagyományainak az ápolását, s

így a Szent Korona-eszme terjesztését már társadalmi szervezetek (Szent Korona Társaság, Szent Korona Szövetség) is vállalhatták. A történelmi magyar államcímerhez való visszatérést megelőzően komoly társadalmi és szakmai viták folytak a korona nélküli kiscímer és a koronás kiscímer hívei között. Annak bizonyításából, hogy a koronás címer „megfér" a köztársasági államformával, jelen sorok írója is kivette a részét. Államcímerünkön jelenleg is látható a Szent Korona. A Szent Korona-tan, nemzeti ereklyénk tiszteletének a deklarálása pártprogramba is belekerült, de állami politika szintjére nem emelkedett. Az első demokratikusan megválasztott (rendszerváltás utáni) magyar kormányfő konzervatív politikai eszmerendszert követett, lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének vallotta magát, de a Szent Korona-eszmére sem ő, sem az őt követő miniszterelnökök (és kormányaik) nem hivatkoztak.

A SZENT KORONA TÖRTÉNETE 1848-TÓL NAPJAINKIG

A SZABADSÁGHARCTÓL A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉIG

1848 decemberében, amikor Windisch-Graetz seregei Pest-Buda felé közeledtek, Kossuth és a kormány szerepét betöltő Országos Honvédelmi Bizottmány Debrecenbe tette át székhelyét, és onnan irányította tovább a küzdelmet. A főváros kiürítésekor, 1848. december 30-án Kossuth országos biztosnak nevezte ki Bónis Sámuel képviselőt, s utasította, hogy Ürményi Ferenc koronaőrrel együtt, vagy ha a koronaőr erre nem volna hajlandó, egyedül szállíttassa el az ország koronáját és a koronázási jelvényeket egyelőre Debrecenbe, aztán pedig oda, ahova tanácsosnak látszik. Bónis át is vette a koronát, és befogatott saját üveges hintójába, hogy abban szállítsák át Pestre. Időközben feleskette a koroxtaőrség 24 gránátosát, jjk kísérték kétoldalt a hintót, amelynek üvegjeit le kellett szedni, mért a koronaTádája csak így fért el rajta. így, az oldalt kísérő őröktől is támogatva kelj át a korona az épülő Lánchídon, majd Pestről vonaton utazott Szolnokig. Innen ismét kocsin vitték Debrecenbe. Itt Bónis átadta a koronát, mert máshová nevezték ki kormánybiztosnak.

Miután a dicsőséges tavaszi hadjárat révén Buda felszabadult, s a kormány visszaköltözött a fővárosba, visszahozták a koronát is. A cári intervenció és az egyidejű újabb Habsburg-támadás bekövetkeztével azonban ismét menekülni kellett. A Szent Korona sorsáról a válságos napokban Szemere Bertalan miniszterelnök és belügyminiszter naplója elég részletesen tudósít. Mikor felmerült a probléma, mi legyen a koronával, Duschek pénzügyminiszter a fővárosban akarta hagyni. Maga Kossuth is hajlott erre, de Szemere ragaszkodott az elszállításhoz. A koronát tartalmazó

ládát Szegedre vitték, itt Szemere szállásán őrizték. Miután Szemere Görgey táborába ment, a koronát a nagyváradi püspöki palotába vitette, majd innen később Aradra, ahol saját szobájában tartotta. Augusztus 10-én felnyitotta a becses ládát, s alaposan megvizsgálta a benne levő tárgyakat. Mivel egyszer azt hallotta, a korona olyan súlyos, hogy V. Ferdinánd király alig bírta a fején tartani, ő is a fejére tette, és személyesen is meggyőződött róla, hogy nem viselésre való. Ezután mindent visszarakott, a ládát lezárta, és a ládát borító vászonzsákról eltüntette a koronára utaló ráfestést, nehogy a láda tartalmára következtetni lehessen.

A temesvári csatavesztés után Szemere megkérdezte Kossuthtól és a miniszterektől, hova rejtse a koronát. Kossuth az aradi várban akarta hagyni, de Szemere, attól tartva, hogy így rögtön az ellenség kezére jut, magával vitte Bem táborába. Lúgoson sem sikerült azonban elrejtenie, ezért tovább vitte Karánsebesre. Itt azzal adta át a korona ládáját Fülepp Lipót kormánybiztosnak, hogy fontos iratok vannak benne. Fülepp egy bányában akarta elrejteni, de csakhamar visszahozta Szemerének. Mint elmondta, a bányászok felfigyeltek a szekéren érkezett ládára, s miközben a lovakat etették, bár a láda szalmával volt betakarva, mégis megkérdezte egy nő, hogy a magyar korona van-e benne. Szemere arra gyanakodott, hogy Fülepp ily módon akarja tőle a láda titkát megtudni, s a koronát mindenesetre tovább vitte magával. Most már sietni kellett, mert a még fegyverben álló honvédseregek egymás után kapituláltak. Szemere a határra, Orsóvá felé tartott. Most már végképp nem tudta, mit tegyen a koronával. Kapott olyan tanácsot is, hogy törje össze vagy vesse a Dunába, de ő - szerencsére - az elásás mellett döntött. Ennek persze titokban kellett volna megtörténnie. Csakhogy' egyenként nem lehetett az egyes tárgyakat elásni, mert a földben igen hamar tönkrementek volna, Szemere pedig egyedül nem bírt a nehéz ládával. Be kellett avatnia a tervbe Házmán nevű minisztériumi osztályfőnökét és két kísérőjét, hogy' segítsenek. A ládát először egy, a harcok miatt elhagyott üres házba vitték, ott a szoba aljába gödröt ástak, a ládát elföldelték, majd a friss ásásny'omokat úgy tüntették el, hogy' tüzet raktak fölötte. Hogy' ellenőrizzék, nem lesték-e meg őket, másnap

\isszamentok a helyszínre, és valóban ásásnyomokat fedeztek fel a házban. Újra felvették hát a ládát, szekérre rakták, és másnap a határon átvezető út mellett, két fiatal fűzfa között újra elásták. Egyenként mentek ki a helyre, felváltva őrködtek a munka alatt, és miután a ládát elföldelték, faághulladékokat és más növényeket tettek rá. Az egyik fára jeleket véstek. Miután a kísérők közt volt egy jó rajzoló, lerajzolta a helyet, majd végképp eltávoztak. A résztvevőkön kívül csak néhányan tudták meg Szemerétől és három társától az elásás helyét. Kossuthnak akkor nem mondták meg, de aztán a száműzetésben ő is megtudta, hol van elásva. Amerikai körútja alkalmával talált is vállalkozót, akinek segítségével (1852-ben) a koronát kivitték volna az Amerikai Egyesült Államokba, de a kalandos terv végül meghiúsult. A Szent Korona hosszú évekig feküdt a földbe ásva Orsovánál.

Az önkényuralmi rendszer hatóságai évek múltán jutottak a korona nyomára. Ekkor is csak a kém, Wargha István segítségével sikerült a nagy hatalmú osztrák rendőrhatóság vezetőjének, Kempennek a korona hollétét kiderítenie. Wargha állítólag a londoni emigrációban egy Szűcs nevű főhadnagytól tudta meg, hol van elásva a korona. Valószínű azonban, hogy a főhadnagyot Wargha találta ki, hogy a korona titkának az elárulásáért Bécsben kitűzött teljes jutalmat magának tarthassa meg. A Wargha birtokába jutott információk segítségével 1853. szeptember 8-án Karger Titus hadbíró őrnagy, aki már korábban is kutatott a korona után, Orsován, az Allion-hegy alján fekvő kis ligetben megtalálta a koronaládát. Belül rozsdás és nedves volt. A Szent Koronát és a jogart sértetlenül emelhették ki, ám a koronázási kard erősen megrozsdásodott, a koronázási palást átnedvesedett, s más tárgyak is komoly károkat szenvedtek. A koronát az „Albrecht" nevű hadihajó hozta Orsováról Budára. A lakosságot falragaszok értesítették a korona megtalálásáról. Hatalmas tömeg gyűlt össze, de a gőzös útközben zivatarba került, és egy napot késett. Albrecht főherceg, Magyarország katonai és polgári kormányzója, a bíboros érsek és más előkelőségek egy' másik gőzhajón Budafokig a korona elé mentek. A találkozás után a jelenlevőknek felmutatták, s miután azok felismerték benne az ország

koronáját, csókkal illették. Szeptember 16-án a hadihajó Pesten kötött ki. Itt a kormányzóval az élén a hatóságok fogadták, s nagy pompával, udvari díszhintón a lakosság sorfala közt vitték fel a budai várba. Ünnepélyes istentisztelet után a közönség is láthatta rövid ideig, majd másnap vonattal Bécsbe szállították. Elkísérte az ország prímása is, és rendre felmutatta a közbeeső állomásokon megjelenő díszküldöttségeknek. Bécsben is nagy ünnepélyességgel fogadták a Szent Koronát, és miután Ferenc József és kísérete is megtekintette, visszaszállították Budára, és ott a királyi várban őrizték tovább.

Akiegyezéskor, a koronázás előkészületei közben, 1867. március 21-én Ferenc József megtekintette a koronát és a hozzá tartozó jelvényeket. Miután a két koronaőr egyenként bemutatta a kincseket, az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a szükséges javításokat a két koronaőr felügyelete alatt a budai királyi várban sürgősen el kell végezni. Március 26-án Müller Lajos pesti aranyműves gróf Károlyi György' és báró Nyáry Antal koronaőrök jelenlétében el is végezte a szükséges javításokat. A korona régi bélése helyett egv Pórfi nevű kalapos készített újat. Az uralkodó megkoronázása, majd a kincseRTiárőm' napig tartó kiállítása után, 1867. június 11-én a király jelenlétében valamennyit visszaadták a koronaőröknek. Az erről szóló jegyzőkönyvet 25 tanú írta alá.

1871-ben királyi rendelet szabályozta a Szent Korona őrzését. Eszerint a koronaőrség önálló csapattest, amely a két koronaőr alá van rendelve, de katonai fegyelem, ellátmány és bíráskodás tekintetében a honvédség kötelékébe tartozik. 1896-ban további rendelkezés született a koronaőrségről. Ennek értelmében parancsnokát a honvédelmi miniszter előterjesztésére a király nevezi ki.

A Magy ar Tudományos Akadémia kérésére 1880. május 9-én a két koronaőrnek, az ország számos főméltóságának, valamint a főrendiház és a képviselőház két-két tagú küldöttségének jelenlétében a koronát és a jelvényeket tudományos vizsgálatok végzése és „képes ábrázolás" céljából ünnepélyes keretek közt átadták a Tudományos Akadémia bizottságának. (Erről az Ipolyi Arnold vezette vizsgálatról a korona keletkezéséről szóló fejezetben volt szó.)

Másnap, 1880. május 10-én délután a koronát már vissza is helyezték őrzési helyére. 1896-ban, az ezredéves ünnepségek alkalmával a koronát nagy pompával közszemlére tették ki. Majd hatlovas udvari díszhintóban átvitték az országgyűlés ünnepi ülésére. Elöl a törvényhatóságok bandériumai és az országgyűlés tagjai haladtak. Őket egy század huszár követte, majd 11 zászlóvivő, s a koronaőrség szakasza jött. Ezután következett a díszkocsi a koronával és a jelvényekkel. Mindkét ajtajánál három díszbe öltözött csatlós, mellettük hat testőr és a koronaőrség 12 tagja haladt. Kétoldalt a budapesti polgármester és a tanács küldöttsége kísérte a díszkocsit. Utánuk egy másik hatlovas udvari kocsiban ült a két királyi biztos és a két koronaőr. Ezután a koronázási jelvények vitelére kijelölt urak következfék'saját kocsijaikon. A menéTeregy század huszarzárta. Az országgyűlés ünnepélyes ülése után ugyanez a menet vitte vissza a koronát és a jelvényeket a királyi palotába. Ott az országgyűlés tagjai és az erre kijelölt urak a nagyterembe vonultak, hogy hódoljanak a királyi család előtt. Ide is behozták a koronát és a jelvényeket, majd a ceremónia végeztével a hercegprímás, a miniszterelnök, az országbíró, a főudvarmester, a két királyi biztos, a két koronaőr, az országgyűlés két házának a küldöttsége és a minisztertanács jegyzője a kihallgatási terembe ment. Itt a koronát és a koronázási jelvényeket darabonként megvizsgálták, jegyzékbe vették, majd az egyeztetés után az őrző ládába helyezték. Á jegyzék helyességéTes~á’visszahelyezés téűyét jegyzőkönyvbe foglalták, a jegyzőkönyvet mindenki aláírta, akinek kellett, s azt is a ládába tették. A ládát lezárták, lepecsételték, majd a csatlósok az őrzésre kijelölt helyiségbe vitték. Utána vonult a hat testőr és a koronaőrség 12* tagja, meg az egész bizottság.

1900-ban külön páncéltermet építettek a koronának. Ettől kezdve a második világháború végéig ott őrizték. 1916-ban, IV. Károly koronázásakor, amikor a király elhagyta a Mátyás-templomot, egy drágakő kiesett a koronából. Ezt a követ azután külön őrizték a korona mellett. IV. Károly koronázása alkalmával került sor a korona második tudományos vizsgálatára is.

1918-ban az őszirózsás forradalom megszüntette a királyságot. A köztársaság kikiáltása után az 1919. évi XXXI.

néptörvény hatályon kívül helyezte a korona és a koronázási jelvények őrzésére vonatkozó korábbi törvényeket, megszüntette a feudális korból származó koronaőri üsztséget, és az őrzést a miniszterelnök és a belügyminiszter együttes feladatává tette. Annak ellenére, hogy megdöntötték a királyságot, sem az őszirózsás forradalom, sem a Tanácsköztársaság idején nem emeltek kezet a koronára. A köztársaság kikiáltása után terjesztettek ugyan egy röplapot, amelynek szerzője azt javasolta, hogy pusztítsák el, de úgy látszik, a tömegek a koronában már elsősorban a magyar államiság szimbólumát, nemzetünk történelmi ereklyéjét látták, s így a röplap visszhang nélkül maradt. Az egymást nagy gyorsasággal követő fontos események közepette nem is nagyon volt idő arra, hogy a korona sorsáról vitatkozzanak. A Tanácsköztársaság idején felröppent az az álhír, hogy egy' müncheni régiségkereskedő megállapodott Kun Bélával: 100 000 frank kikiáltási áron elárverezik a koronát, s a befolyt pénzen élelmiszereket vásárolnak, persze ez sem volt igaz. A Tanácsköztársaság megdöntése után, 1920. március 22-én Horthy jelenlétében egy' bizottság, amely a hercegprímásból, az országbíróból, a nemzetgyűlés elnökéből, a miniszterelnökből és Ambrózy Gyula gróf koronaőrből állt - felnyitotta a korona őrzésére szolgáló páncélszobát, és a koronát sértetlenül a helyén találta.

Mint láttuk, a Horthy-korszak, a király nélküli királyság idején fontos szerepet játszott a Szent Korona-tan. Ez a koronával összefüggő látványosságokban is megnyilvánult. Az 1928. évi XXV. te. még azt is szabályozta, milyen alkalmakkor és milyen formaságok betartásával lehet elővenni a koronát. így' megkívánták a miniszterelnöknek és az ország koronaőreinek a hozzájárulását és jelenlétét. (Természetesen hatálytalanították a koronaőri tisztséget megszüntető 1919-es néptörvényt.) A koronát csak kivételes esetekben: koronázás, országos ünnepségek, tudományos vizsgálatok céljából, illetve veszély esetén volt szabad előhozni. A páncélkamra felnyitásáról külön jegyzőkönyvet vettek fel. A kamrába csak a miniszterelnök és a koronaőrök együttes engedélyével volt szabad belépni. Külön szabályozták azt is, ki mehet be a páncélterem előszobájába. Itt egyébként állandóan fegyveres őrség tartózkodott. A páncél-

kamra kinyitásához három kulcs kellett. Ezek közül egyet a miniszterelnök, egyet-egyet a két koronaőr őrzött. A koroaláda kulcsainak egy-egy példányát szintén a miniszterelnök és a két koronaőr tartotta magánál.

Mint a királyság szimbólumát, közszemlére 1938-ban, a Szent István jubileumi emlékév alkalmából állították ki utoljára a Szent Koronát. Augusztus 16-án reggel fél 8-kor Horthy kabinetirodájának főnöke, a miniszterelnök, a miniszterelnökségi államtitkár, a minisztertanács jegyzője, valamint a két koronaőr megjelent a páncélkamra melletti koronaőrségi őrszobában. Felsorakozott a koronaőrség, megjelent a koronaőrség parancsnoka és alparancsnoka. A jelentéstétel után felnyitották a páncélkamrát, majd a koronát és a jelvényeket tartalmazó ládát átvitték a Várpalota márványtermébe, s egy díszes emelvényre helyezték. Az emelvényre állított karosszékekben ült a két koronaőr, mögöttük állt a koronaőrség parancsnoka és alparancsnoka. Az emelvény két oldalán teljes díszben a koronaőrség három-három tagja állt őrt. A közszemle augusztus 16-17-én reggel 8-tól este 8-ig, 19-én reggel 9-től délután 6-ig tartott. (Augusztus 18-án szünetelt, mivel a koronaőrök az országgyűlés székesfehérvári ünnepi ülésén vettek részt.) A közszemle három napja alatt 88 000 ember látta a koronát. Megtekintette a Budapesten tartózkodó német és olasz katonai küldöttség, Faruk egyiptomi király édesanyja két lányával; imádkozott előtte Pacelli bíboros, a későbbi XII. Pius pápa is. A közszemle alkalmával a kutatók is végezhettek rövidebb vizsgálatot, de a fényképezéshez nem volt szabad mesterséges fényt használniuk, és a koronát nem érinthették meg kézzel. Ugyanakkor vettek méretet az illetékes szakemberek az új koronaláda és a tokok készítéséhez is. Petrás István fényképfelvételeket készített nemzeti ereklyénkről. 1938. augusztus 19-én délután 6 órakor ugyanazok helyezték vissza a koronát és a koronázási jelvényeket őrzési helyükre, akik három nappal korábban jelen voltak a kivételnél. A ládát fedő selyemtafotát a kormányzó, a miniszterelnök, a két koronaőr és a minisztertanácsi jegyző pecsétjével zárták le. Ezután a vasládát és a koronázási palástot tartalmazó ládát visszavitték a páncélkamrába. A koronaőrség fegyverrel tisztelgett, a miniszterelnök és a két koronaőr pedig bezárta a kamrát.

A magyar korona Nyugatra kerülésének körülményeit az 1942-ben megválasztott báró Radvánszky Albert koronaőrnek, valamint a koronaőrség két tagjának, Bunda Józsefnek és Kocsis Józsefnek a visszaemlékezéséből ismerjük. Ezeket kiegészítik más személyek tudósításai is. Az átélt események és papírra vetésük közt eltelt idő bizonyos emléknyomokat elhomályosított, ezért egyes részletek nem világosak, bár reméljük, hogy más források alapján ezek még tisztázódni fognak. A korona utolsó nagy kalandjának jelentősebb állomásait már ma is jól ismerjük.

Radvánszky és koronaőrtársa, báró Perényi Zsigmond már 1943-ban jól látta, hogy a második világháború aligha fog a németek katonai győzelmével végződni. Ezért többször tanácskoztak, mi legyen a koronával és a koronaékszerekkel veszély esetén. Többek közt szóba került, hogy a pannonhalmi apátságra bízzák, illetve elássák a koronát. 1944 őszéig azonban semmilyen döntő lépésre nem szánták el magukat, megelégedtek azzal, hogy a budai vár páncélkamrájából, amely a légitámadások ellen nem nyújtott kielégítő védelmet, a koronát tartalmazó vasládát a vár bombabiztos óvóhelyére vitették. A föld alatti hosszú folyosóból nyaló óvóhelyek egyikében helyezték el a koronát és a rá vigyázó őrséget. 1944 őszén, miután Románia a háborúból kiugrott, várható volt, hogy Magyarország is hadszíntérré válik. Horthy utasítására a két koronaőr érintkezésbe lépett Lakatos Géza miniszterelnökkel a koronázási jelvények biztonságba helyezése végett. Előbb a pápai nunciatúrára gondoltak. Angelo Rótta nuncius készséggel rendelkezésükre is állt volna, de Radvánszkyék nem tartották elég biztonságosnak a pápai követség épületét. Szálasi hatalomátvételének előestéjén a koronaőrök - a törvényes formaságok mellőzésével - éjnek idején elásatták a koronát a koronaőrség szenespincéjében. Erről csak a néhány beavatott tudott. Október 15-én, Horthy sikertelen kiugrási kísérletét követően Szálasi Ferenc és a nyálasok a németek segítségével átvették a hatalmat, s október 16-án reggel, rövid fegyveres harc után, a vár is a kezükbe került. Horthy' testőrségét feloszlatták, a 24 tagú koronaőrséget azonban nem.

Ennek akkori parancsnoka ugyanis, bankói Pajtás Ernő ezredes, még a Ludovika Akadémiáról ismerte Szálasit, és sikerült kimagyaráznia valahogy, hogyan keveredett be a várpalota körüli harcokba a koronaőrség. Az elásott korona visszakerült a Vár alatti óvóhelyre. Október végén Pajtás ezredes parancsára a koronát a legnagyobb titokban egy kéttonnás, ponyvás teherautón éjnek idején Veszprémbe vitték, és abban a sziklabarlangban helyezték el, ahol a Magyar Nemzeti Bank értékeit is őrizték. A koronaőrség a várbeli óvóhelyen szabályosan, háromórás váltásokban, tovább őrizte az üres ládát. Pár nap múlva Szőllősi Jenő miniszterelnök-helyettes utasította Pajtás ezredest: a koronát teljes díszben vigyék fel a díszterembe, Szálasi arra kívánja letenni a hivatali esküt. Az ezredes vezetésével a koronaőrség ugyanazon hat tagja, aki pár napja levitte, ugyanazzal a teherautóval éjszaka vissza is hozta a koronát Veszprémből. November 4-én sor kerülhetett Szálasi Ferenc „nemzetvezetői" esküjére. Radvánszky Albert koronaőr ezen nem vett részt. Diplomáciai betegséggel - „vakbél-irritációval" - kórházban feküdt, koronaőrtársa azonban megjelent. Perényi később, 1948-ban azzal indokolta e méltatlan aktusnál való közreműködését, hogy a koronát nélküle is odavitték volna, ezért nem akarta elhagyni a gondjára bízott nemzeti ereklyét. Az eskütételen megjelent Szálasi „kormánya", a „kormányzótanács", az „országtanács", ott voltak a képviselőház és a felsőház egyes tagjai, a Nyilaskeresztes Párt, a Hungarista Mozgalom vezetői. Tábornagyi díszegyenruhájában ott pompázott József főherceg, megjelent Veesenmayer német birodalmi megbízott, a japán követ, Mussolini követe, és ott volt a pápai nuncius is. A királyi palota márványtermét 20 000 gyertya fénye világította meg. A koronát kis pódiumra helyezték. Szálasi útvonalán, amely a Sándor-palotából vezetett a királyi palotához, pártjának fegyveresei sorakoztak fel. Szálasi Ferenc, „Magyarország nemzetvezetője", a korona elé állt, és megesküdött, hogy mindent megtesz, amit az ország javára és dicsőségére megtehet. Hogy' ténylegesen mit tett Szálasi, azt itt most ne részletezzük...

A „nemzetvezetői" esküt követően pár nappal (Radvánszky szerint november 6-án) a szovjet hadsereg előre-

törése miatt a korona ismét elhagyta a fővárost. Ezúttal harmadszázadnyi időre. Elszállítása a koronaőrök és a Szálasi-„kormány" megállapodása értelmében történt. Radvánszky és Perényi indulás előtt lepecsételte a koronát szállító ládát, és így adták át a szállítmány parancsnokának. A korona ismét Veszprémbe, a sziklabarlangba került. A koronázási palástot a két koronaőr kívánságára nem oda, hanem Pannonhalmára vitték, ahol Szőllősi Jenő, Szálasi helyettese adta át Kelemen Krizosztom főapátnak. Szálasiék meg akarták őrizni a „törvényesség" látszatát, s amikor a szovjet csapatok további előrenyomulása miatt már Veszprémet sem tartották biztonságos helynek, december 6-án az 1928. évi XXV. tc.-re, illetve az abban megfogalmazott „fenyegető veszélyre" hivatkozva közölték a koronaőrökkel, hogy a koronát Kőszegre szállították. Amikor a két koronaőr a gondjaira bízott nemzeti ereklye után akart menni, csak Sopronig engedték őket. Szőllősi „miniszterelnök-helyettes" szóban megígérte nekik, hogy nem viszik külföldre a koronát, hanem Kőszegen elássák, erről azonban nem volt hajlandó írást adni. A koronaőrök tiltakozásuk jeléül le akartak mondani, de végül is elálltak tervüktől, nehogy lemondásukkal hallgatólagosan elismerjék Szálasi államfői mivoltát és a „nemzetvezetőt" Sopronba követő töredék országgyűlés működésének törvényességét. (A koronaőrök lemondásának tényét ugyanis az országgyűlésnek kellett törvénybe iktatnia.) Perényi és Radvánszky ezek után visszatért Budapestre, sorsára hagyva a koronát.

A korona és a koronaőrség eközben egy ponyvás teherautón Veszprémből Kőszegre ment. Hogy' aztán Kőszegen hol őrizték a koronát és a jelvényeket, arra vonatkozóan ellentmondásosak a visszaemlékezések. A koronaőrség tagjai szerint egy ideig az egyik gimnázium épületében, más visszaemlékezés szerint az egykori Gyurátz Ferenc evangélikus leánylíceum tornatermében szállásolták el őket, majd Kőszeg déli részén, egy kápolna melletti óvóhelyen. A helybeliek viszont úgy tudják, hogy a korona elhelyezésére nem a város déli részén, hanem ellenkezőleg, az északi részén, a Kálvária-hegy' lábánál építettek bunkert. 1945. január elején azonban Kőszeget is elhagyták, s a várostól mintegy' 20 kilométernyire levő Velembe vitték a koronát.

Itt is föld alatti óvóhelyet építettek neki. Március 20-a táján, amikor Magyarország területének már csak igen kis része volt a németek és nyilasok kezén, a koronaőrség a rábízott nemzeti ereklyékkel visszatért Kőszegre. Ezúttal csak rövid ideig tartózkodtak a Kálvária-hegynél; a „Hangya" szövetkezet nagy teherautóján hamarosan maguk mögött hagyták a nyugati határt. A koronát külföldre már csak Pajtás ezredes és hat beosztottja kísérte; a többieket Vályi István őrnaggyal együtt az ország aranykészletét nyugatra szállító „aranyvonat" őrzésére vezényelték. A koronát szállító autót Mariazellben a nyilas Szőllősi Jenő „miniszterelnök-helyettes" várta ottani rokonainál. A koronaőrség tagjaival lerakatta a magával hozott három teherautó rakományát, majd utasította őket, hogy' vonuljanak tovább a Salzburgtól 25 kilométerre fekvő Mattseebe. Az utazás nem volt könnyű: az utakon ezrek menekültek, a járművek egymást érték, és gyakran jelentek meg az amerikai bombázók. Egyik éjjel a koronát szállító autó belecsúszott egy bombatölcsérbe; csak nagy nehezen tudták kivontatni onnan egy csörlős gépkocsival. Végre megérkeztek Szálasiék utolsó „székhelyére". Itt, a mattseei tó közelében, egy udvaron ütöttek tanyát.

A hitleri Németország végnapjait élte. Az előrenyomuló amerikai hadsereg közeledett Mattseehoz. Ebben a helyzetben Szálasi utasítására a koronázási palástot és a szintén náluk levő egyházi ereklyét, a Szent Jobbot Strassernak, a városka plébánosának adták át megőrzésre. A lelkész a díványába rejtette az értékeket, majd később a salzburgi érseknek adta át őket. A Szent Jobb még 1945 nyarán visszaérkezett Magyarországra. A korona elrejtésére azonban - nagyr anyagi és történelmi értéke miatt - a plébános nem vállalkozott. Szálasi parancsot adott, hogy ássák el. Mivel friss földhányást nem hagyhattak maguk után, olyan helyet kerestek, ahol már voltak földkupacok. Kapóra jött, hogy' a németek az amerikaiak ellen a tóparton lövészárkokat ástak. A koronaőrség tagjai kettéfűrészeltek egy' üres, elhagy'ott benzineshordót, a hordó két darabját egybetolták. A koronát, a jogart és az országalmát három dobozban, lepedőkbe csavarva beletették a hordóba, és elásták a tóparton. Miközben a művelet folyt, az őrség többi tagja és Pajtás ezredes csőre töltött fegyverrel figyelt: attól tartottak,

hogy' a gödör betemetése után a nyilasok lemészárolják őket, és elhatározták, hogy az utolsó golyóig ellenállnak. De nem történt semmi. A gödröt betemették, gyeptéglákat raktak föléje, majd miután pontosan bemérték és feltérképezték a helyet, visszatértek az üres koronaládához, s azt tovább őrizték, mintha mi sem történt volna. .Az elásás helyén az emigráns magyar szervezetek emlékművet (kápolnát) emeltek, amelynek ünnepélyes beszentelésére 1983. szeptember 15-én került sor. Amikor az amerikaiak már egészen közel voltak, Pajtás és emberei autójukon valamivel távolabb vonultak, hogy ne Szálasiékkal együtt essenek fogságba. így is történt. Miután megadták magukat, saját autójukra ültették őket, s visszavitték Mattseebe, majd innen az amerikaiak - az elfogott nyilas vezérkarral együtt - Augsburgba, a 7. hadsereg főhadiszállására szállították az egész társaságot.

Pajtás, amikor az amerikaiak kihallgatták, jelentette: a korona és a koronázási jelvények a páncélládában vannak, ő hozta őket Budapestről, s most megőrzésre átadja őket az amerikai hadseregnek. A kulcsok Gömbös Ernő százados-nál, Szálasi szárnysegédjénél vannak. Némi kutatás után George Granville amerikai hadnagynak sikerült rátalálni a szárnysegédre, aki a salzburgi tartományi bíróságon, ugyancsak az amerikaiak őrizetében volt. Végre nagy nehezen előkerült a koronaláda három kulcsa is, amelyeket Gömbös a ruhájába varrt. Érthető izgalommal nyitották ki a páncélládát, de a korona nem volt benne...

Amikor Pajtást felelősségre vonták, miért akarta becsapni az amerikai hadsereget, az ezredes azt válaszolta, hogy Szálasi utasításának engedelmeskedett. Újabb hosszú kihallgatások után végre Pajtás elárulta, hogy' Mattsee mellett egy' mocsárban rejtették el a koronát. Kivonultak a helyszínre. Az ezredest ásás előtt kiverte a verejték: attól tartott, hogy' a koronaőrségnek az elásásnál jelen lévő, s közben kiszabadult tagjai időközben kiásták a koronát, és neki vége, ha a rejtekhely üres lesz. Végül (feltehetőleg 1945. július 27-én) előkerült a félbefűrészelt benzineshordó. Ezt Augsburgba vitték, s miután szétfeszítették, kezükben volt az elásott korona, jogar és országalma. Az értékes ereklyéket Paul Kubala őrnagy[7], a felderítés főnöke és Pajtás ezre-

des egy fürdőszobában mosta meg a rájuk tapadt piszoktól. Miután a tárgyak a padlón megszáradtak, visszakerültek eredeti ládájukba. Az amerikai 7. hadsereg parancsnoka megengedte Pajtásnak, hogy a koronát tovább kísérje; így szállították be a frankfurti Deutsche Reichsbank épületébe, s helyezték el a bank páncélszekrényében.

Miért akarták Szálasiék elrejteni a koronát a háború befejeztével? Miért vezették félre az elfogott nyilas vezetők amerikai kihallgatóikat? Nézzük, mit vallott ezzel kapcsolatban kihallgatásakor Szálasi.

Miért hozta a Szent Koronát magával?

- Magyarországon a Szent Korona és az államfő elválaszthatatlanok egymástól. Az én jogom és kötelességem volt arra vigyázni, nehogy ellenséges kézbe kerüljön.

- Őrizet alatt hozta ki?

- Igenis. A korona őrzésével megbízott fegyveres személyzet vigyázott rá mindenütt és minden pillanatban.

- Maga adta nekik az utasítást, hogy a páncélládát az amerikai parancsnokságnak átadják?

- Igen. Biztonságba kellett azt helyeznem, azonkívül itt nem volt többé biztonság.

- Szóval biztonság céljából adatta át az amerikai parancsnokságnak?

- Igen, erre már feleltem.

- Felelt és hazudott, amit egy nemzetvezetőtől nem vártam. Miért vetette ki a koronát a páncélládából, mielőtt az üres ládát rábízatta az amerikai hadseregre?

- Mert az amerikai hadsereg közt is idegen kezekben lett volna.

- S miért akarta félrevezeti az amerikai parancsnokságot? Miért hazudott, amikor egy pillanattal előbb azt állította, hogy a koronát nekik átadta?

- Nem akartam tudatni, hol őrizzük a Szent Koronát.

- Miért nem ásatta el a páncélládával együtt? Mire való volt a csalási kísérlet?

- Annak akartam elejét venni, hogy' a koronát kutassák.

- A cinkosai nem azt vallják. Szerintük maga zavarba akarta hozni Amerikát, mikor, mint maga remélte, a ládát visszaadják, s a korona hiányozni fog.

- Tiltakozom ez ellen a hang ellen. Nem cinkosaim, hanem alattvalóim voltak, akik az amerikaiak előtt a korona ‘ hollétét elfedték."

Gömbös Ernő vallomása szerint Szálasi azzal bízta rá a páncélláda kulcsait, hogy soha meg ne váljon tőlük, míg ő nem kéri- Szálasi halála esetén öt évig titokban kellett volna tartani a korona hollétét, s ha akkor nem a „nemzetiszocialisták" kormányozzák Magyarországot, átadni a koronát megőrzésre a Német Birodalom Führerjének (!). Más eseményeket és vallomásokat is figyelembe véve az a kép bontakozik ki, hogy' Szálasi a korona birtoklása révén saját „államfői jogfolytonosságát" kívánta biztosítani, amellett mániákusan hitt a helyzet olyanféle alakulásában, amely az ő és a hozzá hasonlók hatalomra jutását ismét lehetővé fogja tenni.

A magyar korona nem sokáig rejtőzött a frankfurti bank trezorjának mélyén. Az amerikai hadsereg egy[7] helyre gyűjtötte a hatalmába került műkincseket, melyeket előzőleg a hitleristák Európa legkülönbözőbb részeiről hurcoltak el. Ennek az amerikai gyűjtőközpontnak a üsztje volt Kelleher is, aki a háború után WieSbadenban alaposan megvizsgálhatta a magyar koronát. Itt tették lehetővé az amerikai hatóságok a német Boecklernek és még néhány társának, hogy[7] a koronát tanulmányozzák. Magyar részről Oroszlán Zoltán professzor, az elhurcolt magyarországi javak ügyében kiküldött bizottság tagja láthatta, de haza már nem hozhatta.

A hidegháború évei következtek. A korona egy[7] ideig még az amerikai hadseregnél maradt, majd őrzési helye szigorú titokká vált. Csak találgatni lehetett, hogy[7] az amerikaiak európai főhadiszállásának Frankfurt közelében levő biztonsági övezetében őrzik-e, a Texas állambeli Fort Knox biztonságos raktáraiban (ahol az Egyesült Államok aranytartalékai is fel vannak halmozva), vagy esetleg másutt. Felmerült, hogy megőrzésre átadnák a Vatikánnak, amíg a kommunisták vannak uralmon Magy arországon, de végül az illetékes amerikai körök elvetették ezt a gondolatot. Hivatalos nyilatkozat csak 1951- július 27-én hangzott el a külügyminisztérium részéről. Eszerint „Magyarország Szent István koronáját, amelyet biztonságba helyezésre az Egyesült Államok hatóságainak adtak át, az Egyesült Államok kormánya letétként őrzi.

A koronát továbbra is mint megkülönböztetett jellegű tulajdont (property of a special status) kezeljük. Az Egyesült Államok kormánya a jelenlegi feszült helyzetet nem tartja sem kedvezőnek, sem arra alkalmasnak, hogy a koronáról való rendelkezési jog tekintetében bárminemű kezdeményező lépést tegyen." A magyar korona körüli titkolózás olyan nagyfokú volt, hogy még a Nyugatra emigrált és kommunistabarátsággal igazán nem gyanúsítható magyar koronakutatóknak sem engedélyezték a megtekintését. Deér József, a koronáról eddig írt legterjedelmesebb tudományos munka szerzője is kénytelen volt Kelleher fényképfelvételei alapján dolgozni, és meghalt anélkül, hogy élete főművének a tárgyát a kezében tarthatta volna.

A hidegháború jege lassan felolvadt, de a magyar koronát illetően mintha megállt volna az idő. Az amerikai külügyminisztérium szóvivője hivatalosan bejelentette, hogy' az Egyesült Államokban őrzik, de hazaszállítására egyelőre nem kerül sor. A *Washington Fost* ezért 1974-ben igen találóan „hidegháborús relikviának" nevezte a magyar koronát, és a nemzetközi sajtó több cikkben bírálta az Egyesült Államokat, amiért még negyedszázaddal a világháború befejezése után is távol tartja Magyarországtól nemzeti ereklyéjét. A nemzeti politikai enyhülés eredményeként (különböző diplomáciai előzmények után) 1977. november 6-án az újságok közölték az Egyesült Államok Külügyminisztériuma bejelentését: visszaadják Magyarországnak „Szent István koronáját" és a koronázási jelvényeket. A bejelentés a magyar emigráció köreiben nagy vihart kavart, hiszen a Szent Koronát a kommunistáknak készültek kiadni, ezzel - egyes szenátorok megfogalmazása szerint - olyan állam törvényességét erősítve, ahol a kommunisták vannak hatalmon... A kiadásért Carter elnököt többben az emberi jogok árulójaként bélyegezték meg. Egy' kongresszusi képviselőkből álló csoport személyes találkozón próbálta meg Carter elnököt és Mondale alelnököt álláspontja megváltoztatására rávenni.

Más magyar emigráns körök (köztük Nagy' Ferenc volt miniszterelnök is) helyeselték a visszaadást, hiszen a Szent Korona a magyar nép körében lehet csak „otthon", emellett itthoni létével s azzal, hogy (az amerikai és a magyar kormány által kötött megállapodásnak megfelelően) állandó

kiállításon folyamatosan megtekintheti a közönség, a nemzeti múlt, a magyar történelmi hagyomány iránti tiszteletet növeli. Ilyen minőségében valóban a kommunista ideológiával szemben ható ereklyének mutatkozott. így 1978. január 5-én leszállhatott fővárosunk repülőterére az a különrepülőgép, amely történelmi ereklyéinket hozta, és másnap sor kerülhetett az ünnepélyes parlamenti átadásra. Sok hányattatás után végre hazaérkezett koronánk pedig, hosszú története során először, ott csillog a Magyar Nemzeti Múzeum dísztermében, és minden érdeklődő szabadon megtekintheti.

MAGYARORSZÁG CÍMERE ÉS ZÁSZLAJA

BERTÉNYI IVÁN

MAGYARORSZÁG CÍMERE

A címer a nemzet névjegye. Nem mindegy, milyen e névjegy. A jó címer történetileg alakul ki, nem ad hoc tervezik, változtatgatják. A benne szereplő elemeket a tartós használat egyesíti. Bár vannak szép modern címerek is, az igazán népszerűek, a közösség egésze által sajátnak érzett címerek általában több évszázadosak s megfelelnek a címerekkel foglalkozó tudomány, a heraldika szabályainak. A régi jó, történeti címerek nem tartalmaznak olyan elemeket, szimbólumokat, amelyek a címert választó közösség történetétől idegenek, abban nem fordulnak elő. Mindezek mellett fontos, hogy a jó címer az állandóságot, az államiság folytonosságát tükrözze.

A címer a középkori fegyverhasználaton alapuló olyan, legtöbbször pajzs alakú jelvény (szimbólum), amelyet magánszemélyek vagy testületek megkülönböztető jelként használtak vagy használnak. A címerek megítélése koronként és országonként változott. Általában az alábbi követelményeket állítják velük szemben:

1. A címerek színes jelvények. Ez azonban nem jelenti azt, hogy mindig színesen is ábrázolták őket. így például - általában - nem színesek a középkori pecsétek vésetei, mégis címereknek tartjuk ábráikat, mivel joggal tételezzük fel, hogy legtöbbször színes eredeti után készültek.

2. .Ábrázolásaik mértani formák vagy stilizált képek. A tér-beli ábrázolás nem megengedett, illetve csak kismértékű lehet.

3. Fő hordozójuk a pajzs. A szakírók többsége szerint pajzs nélkül nincs címer. Újabban azonban egyes kutatók a zászlón, nyeregtakarón, köpenyen, sisakon ábrázolt, illetve

sisakdíszként szereplő, esetleg címer funkcióban szerepeltetett bármely jelvényt is címernek fogják fel, ha az bizonyos egyéb meghatározott feltételeket kielégít. Csak ez utóbbi alapon lehetett címernek tekinteni például az 1949 és 1956 kozott használatos, úgynevezett rákosista címerünket Ez csupán azért volt címer, mert „hivatalosan" - az alkotmány szövege szerint - így nevezték és címerként használták.

4 A címerek öröklődnek, a földbirtokhoz vagy a családhoz kötöttek. Egyes, nem magánszemélyekhez kapcsolódó - főleg testületi - címerek esetében az öröklődést az állandósult használat (vagy legalábbis annak az igénye) helyet-

A címer legfontosabb alkotóeleme a pajzs. Alakja a címertörténet során gyakran változott. Az élő heraldika korában, amikor a címereket még a harcmezőkön és a lovagi tornákon használták, a pajzs a csatapajzsok és a tornapajzsok alakját követte, később más pajzsalakok is elterjedtek. Mivel minden címer bármely alakú pajzsra rátehető, a heraldika szigorú szabályrendszere nem tekinti hibának a pajzsforma változtatását. Államcímerünk régi ábrázolásai is előfordulnak háromszög, tárcsa, kör alakú, kerek talpú, ruta (csúcsára állított rombusz) formájú, reneszánsz, barokkrámás stb. pajzsokon.

\ pajzsok többféleképpen alkalmazhatók több címer egyesítésére. Az egyik eljárás, hogy mindegyik címert külön pajzsban helyezik el s a második, harmadik, negyedik pajzsot egymás mellett csoportosítják úgy7, hogy a csúcsuk vagy7 a talpuk érintkezik. Másik megoldás, hogy a kiemelten kezelt címert egy7 központi, nagyobb pajzsba helyezik, s ezt kisebb pajzsokkal (leginkább valamely pecsét mezejében) rakják körbe (címergyűrűs megoldás). A leggyakoribb eljárás, hogy a Pajzsot vízszintes, függőleges vagy7 átlós vonalakkal osztják, s az így kapott második, negyedik stb. mezőbe helyezik az együtt szerepeltetni kívánt címerábrákat. Ha a pajzs erre nem elég, másik, kisebb pajzsot, boglárpajzsot vagy szívpajzsot helyeznek rá. Az alsó pajzsot ilyenkor alappajzsnak, nagypajzsnak - olykor régiesen öregpajzsnak - mondják. Ha a két, egy másra helyezett pajzs sem elég, harmadikat, sőt esetenként negyediket is helyezhetnek rá.

Az ilyenkor használatos elnevezések: *nagy-pajzs, középpajzs, szívpajzs;* illetőleg: *alappajzs, nagypajzs, középpajzs, szívpajzs.* Valamennyi felsorolt változatra szép számmal találunk példákat államcímerünk történetében, főleg Habsburg-házbeli uralkodóink korából, akiknek számos ország, tartomány címerét kellett egyesíteniük.

A címerpajzsot mindig úgy tekintjük, hogy azt egy velünk szemben álló harcos maga előtt tartja. Ezért ami neki balra van, nekünk jobbra, és fordítva. Vagyis - még az élő heraldikából örökölt szokás szerint - a címertanban a jobb- és baloldal megcserélődik. Ugyancsak az élő heraldika korából eredő címertani szabály (eredetileg a harcmezőn való jól láthatóságot szolgálta), hogy a címerpajzson csak két fémet, az aranyat és az ezüstöt, valamint négy színt, a vöröset, a kéket, a zöldet és a feketét szabad alkalmazni. Valamennyit keveretlenül, árnyalatok nélkül, ami azt jelenti, hogy egy címerben csak egyfajta kék, egyfajta zöld stb. szerepelhet. Az esetenkénti más szín, főként az úgynevezett természetes szín kivételnek számít. Pajzson kívül (rangjelvényeknél, sisakbéléseknél stb.) ezek mellett még a bíbor használatát is engedélyezték. A nyugat-európai heraldikában gyakran szereplő bundabőrök nálunk nem honosodtak meg. A XVII. században, a címertani szakirodalom megindulásával szükségessé vált, hogy a színeket és a fémeket (együtt máz) színtelen ábrákon is egységesen jelölni lehessen. A jelenleg elfogadott jelölési rendszer szerint az aranyat pontozott, az ezüstöt üres mező, a vöröset függőleges, a kéket vízszintes, a zöldet heraldikailag jobbharánt húzott, a bíbort balharánt húzott vonalazás jelzi. A feketét vagy befeketíiük a színtelen rajzon is, vagy együttesen alkalmazott függőleges és vízszintes vonalazással ábrázolják.

A pajzsok ábrázolásait két nagy csoportra osztjuk. *A mesteralakok* (heroldalalcok, de újabban egyes külföldi heraldikusok geometriai figuráknak is mondják őket) a pajzs szabályos, mértani vonalakkal való osztása során jönnek létre. Minden olyan ábrázolást, amely nem mesteralak, de a pajzson szerepel, címerképnek hívóink. Természetesen a mesteralakok általában a címerképekkel kombináltan szoktak előfordulni, hiszen egy-egy geometriai osztással létrejött *mezőbe* különböző címerképeket is el lehet helyezni.

A pajzs függőleges vonallal való osztása a *hasítás*. Történelmi államcímerünk pajzsa tehát hasított. Kettő, négy, hat stb., tehát páros számú hasítás *cölöpöt* eredményez, ha az első és az utolsó osztás máza azonos színű. A vízszintes vonallal történő osztás a *vágás*. Történelmi államcímerünk pajzsának jobb oldali mezeje vörössel és ezüsttel hétszer vágott, a vörös és az ezüst váltakozva fordul elő benne. Ha a vágások száma páros, csak két máz, egy szín és egy fém váltakozik, az első és az utolsó megegyezik egymással, s így egy, kettő stb. *pólya* keletkezik. (A régebbi szakirodalom olykor - helytelenül - a nem páros számú osztással kialakított vágásokat is pólyáknak nevezte.) A mesteralakok közé szokás sorolni a különböző fajtájú (az egyenlő szárú, azaz görög, a hosszabb függőleges szárú, azaz latin, a kettős, a hármas stb.) kereszteket is. Fontos címertani szabály, hogy' sem a mesteralakoknál, sem a címerképek fő alakjainál nem kerülhet fém mellé fém és szín mellé szín.

A *címerképek* száma gyakorlatilag végtelen. Céltalan lenne itt részletesebb tárgyalásukba bocsátkozni, elegendő arra utalni, hogy minden természeti, mesterséges vagy'képzeleti tárgy' címerpajzsra kerülhet. Már a középkorban bizonyos stilizált heraldikai ábrázolásmód fejlődött ki a címerképek megjelenítésében, amelyet eredendően a jó felismerhetőség, később a kialakult szokások irányítottak. Az oroszlánt például jellegzetes testtartásban kellett ábrázolni, akár lépő, akár ágaskodó helyzetben került valamely címer mezejébe; a fák levelei, a nyílvessző hegye és szakálla nagyobbak voltak, mint a valóságban stb. De kialakultak bizonyos ábrázolásbeli szabályszerűségek a pajzs fölé helyezett, esetleg sarkára alkalmazott sisakdíszek, koronák megjelenítésére, a pajzstartók elhelyezésére, rendjelek feltüntetésére is. Úgyszintén külön heraldikai szaknyelv fejlődött ki a címerek szövegbeli leírására. Mindezekre számos példát találunk államcímerünk történetében.

A címerek magyarországi megjelenése idején, a XII—XIII. század fordulóján a király volt az államhatalom megtestesítője, a kormányzás gyakorlója. Természetesen figyelembe kellett vennie az ország előkelőinek, a legfontosabb nagybirtokosoknak a tanácsát, de - formailag - maga hozta rendelkezéseit, ő élvezte a királyi birtokokból és az adókból

származó bevételeket. Érthető, hogy ilyen körülmények közt történelmünk korai időszakában csak a királynak lehetett címere, s minthogy' az uralkodónak mint államfőnek a kiemelt szerepe később, az államfogalom kialakulása után is megmaradt, címere később is sokáig azonos maradt az ország felségjelvényével.

A majdan államcímerré fejlődő magyar királyi címer legkorábban megjelenő eleme, a *kettős kereszt* - kisebb megszakítással - mintegy" háromnegyed évezreden át szerepel hazai címertörténetünkben. Eredete - Bizáncon keresztül - az ókori Rómáig nyaílik vissza. A kereszténység felvételekor Nagy Konstantin császár (306-337) a régi jelvény, a sas helyébe a keresztet és Krisztus monogramját tűzette. Ezt követően, I. Leó pópa korában (457-474) végleg a kereszt váltotta fel a labarumot, s így a keresztény császári hatalom jelvényévé vált. Abizánci ötvösművesség a kereszt-ereklyék dobozait általában a kálvária jelenetképeivel díszítette. A miniatúrákon és ezeken az ereklyedobozokon az eredeti, T alakú kereszt az idők folyamán átalakult: függőleges szárát, az ábrázolás művészi kívánalmainak megfelelően, arányosan meghosszabbították, a vízszintes szárral párhuzamosan feliratot helyeztek rá, amit meghosszabbítv a kettős keresztet kaptak. A kálvária-képek hatására Theophilosz (829-842) óta az országalma keresztje és az ugyancsak uralkodói jelvényeként használt hosszú nyelű kereszt is kettős kereszttě alakult. De Bizáncban sem az egyes, sem a kettős keresztet nem helyezték pajzsra állandó jelleggel, azaz jelvény maradt, nem fejlődött címerré.

A magyar királyi hatalom jelvénye a XI. századtól a nyélre tűzött kereszt volt. Itáliában és általában Nyugat-Európában az egyszerű keresztet használták. A magyar királyok is ezt vették át, a XI. században készült koronázási palástra pedig rá is hímezték. Egyes kutatóink megpróbálták ugyan a kettős kereszt mint királyi jelvény használatát a XI. századig visszavetíteni, úgy" érvelve, hogy államalapító királyunk pénzein a középen látható egyszerű kereszt és a körirat kezdetét jelző, föléje került, ugyancsak egyszerű kereszt együttesen kettős keresztet alkot. Okfejtésük azonban távolról sem meggyőző, hiszen egyértelműen csupán két, eltérő funkciójú egyes kereszt egymás alá, illetve fölé helyezéséről van szó.

Kettős keresztet véltek felfedezni a Nyitraivánkán talált, úgynevezett Monomachosz-korona 1042-1050 között készült egyik aranylapocskájának pajzsszerű ábrázolásában is. Nem vették azonban figyelembe, hogy e zománctáblácska biztosan nem Magyarországon készült. Középkori lengyel források szerint a görög császár Szent Istvánnak keresztet adományozott, amelybe Krisztus keresztjének egy darabkáját foglalták. A kereszt István fiának, Imre hercegnek az adományából azután, állítólag, a lysagorai bencés monostorba került. Mindezek alapján biztosra vehető, hogy a keresztábrázolás a XI. századtól kezdve jól ismert volt hazánkban, de a kettős kereszt királyi jelvényként való alkalmazása nem bizonyítható. Ez utóbbi Magyarországon III. Béla király (1172-1196) pénzein fordul elő, lebegő helyzetben. Megszakítás nélküli, tartós használata még ekkortól sem bizonyítható. Béla idősebbik fia, Imre (1196-1204) más pajzsra helyezett jelvénnyel kísérletezik, de fiatalabbik fia, II. András király (1205-1235) - bár pecsétjein bátyja jelvényeit követi - ismét szerepelteti a kettős keresztet egyes címerpajzsos pénzein. Az ő fia, IV'. Béla (1235-1270) a pecsétjein pajzsra emelte. Az ezüst kettős kereszt így önállóan vagy[7] más mesteralakokkal, címerképekkel egyesítve a magyar királyi pecsétek címerévé vált, de pénzeken es miniatúrákon is használták. A későbbi dinasztiák sem hagyták el, sőt a magyar köztársasági címernek is alkotóeleme maradt.

Komoly problémát jelentett a kutatóknak, mit szimbolizált III. Béla a kettős kereszt jelvényként való felvételével. Sajnos nincsen olyan forrásunk, amely erre egyértelmű magyarázatot adna, így[7] a kutatók egymástól eltérő hipotéziseket fogalmaznak meg. A XIX. században az ébredező szlovák nemzeti öntudat korai képviselői azt az elméletet dolgozták ki, amely szerint a kettős kereszt voltaképpen a IX. század két nagy apostolának, Cirillnek és Metódnak a jelvénye lett volna, s az ő nagy-morvaországi tevékenységük nyomaként került volna bele a magyar királyok címerébe. Bár elméletüket semmi sem bizonyítja, s már a második világháborút megelőzően cseh és magyar heraldikusok egyaránt cáfolták, a szlovákok körében még ma is többen vallják. Némely kutatónk az említett Monomachosz-koroná-

ra és Imre herceg lysagorai ereklyeadományára hivatkozva feltételezi, hogy olyan erős hagyományok alakultak ki Magyarországon, amelyek a kereszt tiszteletét a hazai szentektől, illetve ereklyékből eredeztették. Tudjuk, hogy II. Géza király (1141-1162) keleti hadjáratára egy „nagy erejű" keresztet vitt magával, amelyre Vlagyimir halicsi fejedelemnek 1151-ben esküt kellett tennie. A krónikás feljegyzése szerint a kereszt Szent István királyainké volt. Vlagyimir megszegte esküjét, majd hamarosan meghalt. Halálát a kereszt erejének tulajdonította a krónikás, ami utalás a keresztben elhelyezett ereklyére. Ehhez járulhatott az a nézet, amely Krisztus keresztjének mint ereklyének, illetve e kereszt egy darabjának a bizánci kereszt jelvénnyel való kapcsolatát bizonyította. így érthető lenne, hogy[7] válhatott a kettős kereszt a bizánci császár s innen III. Béla jelvényévé.

A magy ar államcímer történetének feldolgozója, Kumorovitz L. Bernát, korábbi kutatási eredményeket alapul véve más, valószínűbbnek látszó magyarázatot ajánl. Szerinte a Bizáncban nevelkedett III. Béla elsősorban nem egyházi szimbólumként vette fel a jelvényt, hanem a bizánci császárok szokását utánozta. Használhatta már a bizánci udvarban is, s mint magyar király is ragaszkodott hozzá: a kettős keresztes címerrel a magyar király hatalmát a bizánci császári hatalom mellé állította.

Nagyon nehéz e kérdésben állást foglalni. Könnyen lehet, hogy a két elmélet kiegészíti egymást, vagyis a kereszttel kapcsolatos ereklyehagyományok, a szenttisztelet befolyásolhatták Bélát a jelvény választásában. Más magyarázat sem zárható ki. A kettős keresztnek a bizánci császárra emlékeztető szimbolikája azonban semmiképpen sem lehetett hosszú életű, s eredetével kapcsolatban már a középkorban más magyarázat alakult ki. Amikor a XVI. század elején Werbőczy István összefoglalta a magyarországi szokásjogot *Hcírmaskönyveben* - Szent István királynak a Hartvik-féle legendában olvasható életrajzát felhasználva -, úgy vélekedett, hogy' a kettős keresztet István a keresztény egyház szervezésekor a pápától kapta mint apostoli keresztet. Ez tévedés. Szent Istvánnak nem kellett keresztet kérnie és kapnia a pápától, ő maga is felvehette és használhatta az egyes keresztet keresztény királysága jelvényeként.

Mindazonáltal a kettős keresztben hosszú évszázadokon át a magyar királyság keresztény voltának a jelképét is látták.

Emellett egy időben erősen élhetett a kettős kereszt ereklyekultusza is. A XIII. században Európa-szerte vallásosabbak lettek az emberek. Talán ennek a tükröződése is volt, hogjT V. István (1270-1272) pecsétjén a kereszt alsó szárkereszteződésén egy töviskoronát jelképező karika figyelhető meg, a pecsét (latin nyelvű) köriratának szövege pedig így hangzott: „A korona és a kereszt legyen a pecsét ereje." Töviskorona-ábrázolás látható III. András (1290-1301) egyik pecsétjének a címerpajzsba helyezett kettős keresztjén is. A Krisztus személyére utaló motívumok itt egyértelműek. Ne feledjük, a töviskorona tisztelete a szent keresztével együtt másutt is megtalálható. Franciaországban IX. Lajos (1226-1270) korában a ma turisták százezrei által csodált Sainte-Chapelle kápolna építésében érte el tetőpontját. Van olyan kutatónk is, aki a magyar királyi korona Gézát ábrázoló lemezén az e királyaink jobbján tartott jelvényt is töviskorona-ereklyével megerősített egyszerű keresztnek véli. Ha ez az állítás bebizonyosodik, érdekes további szempontokat vethet fel a kettőskereszt-jelvényr magyar országi előtörténetéhez.

Államcímerünk másik, a XX. századig élő eleme, a *vörössel és ezüsttel többször vágott pajzsmező* Imre király uralkodása alatt tűnik fel. Első, időponthoz köthető előfordulása egy 1202-ben kelt királyi oklevél arany függőpecsétjén, bulláján található. Itt a vágásokban lépegető oroszlánokat is láthatunk. Hasonló vágásos címert találunk II. András aranypecsétjén hét oroszlánnal és az 1220-as években használt kettős viaszpecsétjén. Utolsó, 1235. évi kettős pecsétje is hétszer vágott, és kilenc (három-három-kettő-egy) oroszlán látható rajta. Korábban már szóltunk róla, hogy egyes pénzein ugyanakkor a kettős kereszt szerepel. A vágásos címer András halála után, az Árpád-kor vége felé háttérbe szorul. Az uralkodók közül V. István használja még pénzeire veretve, de már az oroszlánok nélkül. Ugyancsak az oroszlánok nélkül szerepel a XIII. században a királyi csilládhoz tartozó, de nem uralkodó hercegek címerében.

A heraldikusok véleménye szerint a vágásos (vagy újabb szakszóval: sávozott) pajzsmező spanyrol mintákat követ.

Imre királyunk a távoli Aragóniából hozott magának feleséget. Az aragóniai uralkodó címerében vörös mezőben arany cölöpök láthatók. A nyugat-európai szakirodalom szerint ezek Arlés régi zászlajáról - újabban felmerült vélemény szerint Svájcból - eredeztethetők. Bizonnyal a magyar király sem akart szégyenben maradni messze földről érkező felesége és annak lovagi kísérete előtt, s a függőleges osztású vörös-arany pajzsmező magyar párjaként vízszintes vörös-ezüst sávokra osztott pajzsmezőt választott.

Sok fejtörést okoztak és okoznak még ma is kutatóinknak a különböző pecsétek váltakozó számú vágásaiban lépegető oroszlánok. Nehezíti a megfejtést, hogy ez utóbbiak András herceg, a későbbi II. András király szlavón hercegi dénárjain nem szerepelnek s 12 3 5 után végleg eltűnnek. A vágások és az oroszlánok eltérő száma még csak magyarázható a címeres pecséteket véső ötvösök pontatlanságával. (A heraldika magyarországi meghonosodása idején a vágások és az oroszlánok minta utáni pontos reprodukálása helyett talán csak azt állapították meg, hogy' „sok" van belőlük.) Feltételezhető az is, hogy egyes esetekben (András szlavóniai dénárjain) a rendelkezésre álló pajzsfelületek kicsinyek voltak, s ezért nem kerülhettek rájuk az oroszlánok. Ez azonban egyáltalán nem bizonyított, s egyes kutatók úgy' magyarázzák az oroszlánok nélkül vert dénárokat, hogy' esetleg azok ábrázoltak a családi címert. Ehhez viszonyítva tehát Imre és András királykáink az oroszlánok ráhelyezésével királyi méltóságuk jelölésére címertöréshez folyamodtak. Azt egyébként a szakemberek általában elfogadják, hogy' a vörös-ezüst vágásos mező lehetett az Árpád-ház családi címere (szemben a királyi hatalmat jelképező kettős kereszttel). Ezt az is bizonyltja, hogy 1235 után a pecsétjükön vágásos pajzsot szerepeltető királyi hercegek, ha trónra léptek, addigi címerüket felcserélték a kettős kereszt ábrázolással.

Az oroszlánokat illetően a legeltérőbb nézetek alakultak ki a kutatók között. Már a múlt század végén megfogalmazódott az a felfogás, amely - más, a heraldika korát megelőző időktől származó oroszlánábrázolások, illetve jelvények alapján - az oroszlánokat az Árpád-ház családi címerállatainak tartotta. Újabban ezt az elméletet továbbfejlesztették, többen pedig már nem egyszerűen az Árpád-háztól

örökölt jelvénynek, hanem egyben az uralkodás szimbólumának is tekintik. Győrffy György[7] pedig egy régebbi felfogást felelevenítve és továbbfejlesztve, a XIII. század eleji királyi pecsétek kilenc-, illetve tizenegy oroszlános pajzsait heraldikai variánsoknak véli. Szerinte II. András címerében hét oroszlán volt, s ezek mindegyike egy-egy „ország", azaz ősi magyar törzs fölötti uralmat jelképez. Tehát a hét oroszlán a magyar törzsek összessége feletti uralmat szimbolizáló jelvényegyiittes lehetett.

Az kétségtelennek látszik, hogy a Nyugat-Európában megfigyelhető népszerűsége mellett az oroszlán a keleti népeknél is elterjedt. Valószínűleg uralomra utaló szimbólum volt, de az Árpádok címerállatjának semmiképpen sem tarthatjuk, minthogy’ a XII—XIII. század fordulója előtt a heraldika még nem jutott el Magyarországra. A hét oroszlánnak a hét törzs feletti uralomra utaló szimbolikáját semmily’en forrás nem bizonyítja.

Az oroszlánok eredetét illetően még a második világháború előtt más felfogást vallott Donászy Ferenc. Ő - a vágásokhoz hasonlóan - ezek eredetét is Nyugat-Európában kereste és találta meg a nevében is az oroszlánra utaló León spanyol tartományban. Aragónia, Kasztília és León uralkodói szoros rokoni kapcsolatban álltak egymással, s amikor Imre Aragóniái Konstanciával házasságra lépett, egyben a leóni uralkodóval is sógorságba került. II. Péter leóni uralkodó személye heraldikai szempontból nemcsak azért érdekes, mert személyéhez kötődik a vörös mezőben arany’ cölöpöket mutató címerpajzs felvétele, hanem azért is, mert az ő oklevelein lehet az Imre királyunk lépegető oroszlánjaihoz leginkább hasonló állatábrázolásokat látni. Ezek azonban nem pecséteken fordulnak elő, hanem az oklevelek aljára rajzolt, hitelesítést szolgáló, úgynevezett ruedákban (rotákban). A XII. századtól Kasztília és León királyainak oklevéladására igen erősen hatott a pápai kancellária gyakorlata; többek között az ott alkalmazott rotát is átvették - két koncentrikus körből képezett gyűrű, a pápa jelmondatával. A belső mezőt egy kereszt négy’ részre osztja, amelyekben a pápára utaló betűk láthatók. León királyai a gyűrű belsejében (vagy olykor gyűrű nélkül) lépegető oroszlánt rajzoltattak az oklevelek aljára. Ez az oroszlán lehetett az

Imre és András király pecsétjein látható oroszlánok mintája.

Ha Donászy fejtegetései elfogadhatóknak látszanak is az oroszlánok technikai kivitelezését (alakját, elhelyezését) illetően, királyaink pecsétjére tételüknek az oka még megválaszolatlan marad. Továbbra is kérdéses ugyanis, miért éppen ezt, a nem is címeren szereplő jelvényt emelték címeres pecsétre. Donászy' maga is észleli okfejtésének hiányosságát, s az oroszlánnak mint királyi állatnak, a királyi fenség és méltóság kifejezőjének a szimbolikus magyarázatában keresi a megoldást.

Amint láthattuk, a különböző szerzők eltérő magyarázatokkal kísérleteznek. E pillanatban úgy tűnik, önmagában egyik elmélet sem ad kielégítő választ, de könnyen elképzelhető, hogy' a kutatók által észrevett és fontosnak tartott szempontok közül több együttesen befolyásolhatta Imrét és Andrást, amikor az oroszlánokat pecsétjeikre vésették. E választásban dominálhatott az a tény, hogy az oroszlánhoz mint uralkodói, vezéri állathoz Nyugaton és Keleten egyaránt bizonyos tudattartalom kötődött, de az Ibériai-félszigetről hozott minták hatása is valószínűsíthető, és nem zárható ki, hogy egyes hazai hagyományok is motiválhatták a pajzsra emelést. Igaz, az újabb osztrák és francia heraldikai szakirodalom általában óvatosságra int a kereszténység elterjedése előtti „pogány[7]" hagyományok túlélését és heraldikai alkalmazását illetően. Követői szerint ezek a régi tudattartalmak a keresztény egyház és az általa terjesztett vallásos szimbólumok hatása alatt viszonylag hamar „kiürültek". Hazánkban azonban a kereszténységnek még nem volt olyan hosszú múltja, mint Nyugat-Európában, és éppen Anonymus egyik utalása figyelmeztet egyes népi énekmondók ajkán 1200 táján még élő ősi mondái hagyományok létezésére. Lehetséges, hogy' regöseink az oroszlánokról is szóltak. Nem zárható ki teljesen, hogy' az oroszlánok választását esetleg az oroszlán mint vallásos jelkép is befolyásolta. Az 1151-ben elhunyt Hugues de Saint-Victor a vadállatokról írt, s akkoriban népszerű munkája szerint a nőstény oroszlán halott kölyköket szül, őrzi őket három napig míg megjön az apaállat, az arcukba lehel, hogy' életre keljenek. „így' keltette életre a mindenható Atyaúristen fiát, a mi Krisztusunkat

halottaiból." Ezt a képet aztán más teológusok továbbfejlesztették, s az oroszlán most már Szűz Mária fiát, „minden ember királyát" (Krisztust) jelenthette: A Krisztussal való azonosítást azonban kétségessé teszi a királyaink pecsétjein látható oroszlánok nagy száma. Érdekes, hogy a távoli Angliában írt korai címeres tekercsek is oroszlános címert tulajdonítanak a magyar királynak, de nem derül ki, milyen forrásból merítettek. Elképzelhető, hogy a XII—XIII. században Nyugaton divatos, „akinek nincs címere, oroszlánt visel" elv hatására rajzolt fantáziacímerről van szó. Végül az sem zárható ki, hogy a Konstansával jött nemesi kíséret és papok révén ez a nyugaü szállóige is kihatott az oroszlánok választására. S minthogy az egy oroszlános címerábrázolás más nyugat-európai címereken már szerepelt, maradt a „sok" oroszlán... Persze a kérdés jelenlegi ismereteink birtokában még nem tekinthető lezártnak, s az is problematikus, miért tűntek el az oroszlánok II. András halála után. Lehet, hogy a több vágásos, több oroszlános ábrázolás túlságosan tömöttnek tetszett, túlságosan megterhelte a pajzsot, és a kis felületű pénzeken különösen nehezen lehetett kivésni. Valószínűbbnek látszik azonban, hogy a vágásokat felváltó kettős keresztes címer szorította ki őket, hiszen a továbbiakban az Árpád-házhoz tartozást a vörös-ezüst vágásos mezővel, az uralkodást, a királyi hatalmat a kettős kereszttel, a kettőt együtt pedig a vágások és a kettős keresztes címerpajzs együttes alkalmazásával inkább ki lehetett fejezni. Az oroszlánok tehát azért tűnhettek el, mert feleslegesekké váltak.

Az Anjouk a címereikben hangsúlyozni kívánták, hogy - ha leányágon is - az Árpád-ház örökösei. Ezért szívesen szerepeltetik a vágásokat, főleg királyi kisebb pecsétjeik hasított címerpajzsain, de a *Képes Krónika* tanúsága szerint ténylegesen használt pajzsaikon is családi (kék mezőben aranyiiliomokat ábrázoló) címerükkel egyesítve. Az Anjoukorban a királyi címer fölé helyezve többször figyelhetünk meg csőrében patkót tartó struccfej et, sőt a sisakdísz olykor önállóan, címerpajzs nélkül is szerepel egyes pecséteken. Hamarosan ismertté vált Európa-szerte, s egyik legszebb ábrázolását is nyugati forrás, Gelre herold 1380 körül készült címeres könyve tartotta fenn. Nem maradt tartós eleme a

magyar heraldikának, a sisakdíszek visszaszorulásával párhuzamosan lassan megszűnt a használata. De az Aranygyapjas Rend burgundi címeres könyve még Zsigmond királyunkat is struccos sisakdísszel ábrázolta. Bevezetésével kapcsolatban Vajay Szabolcs úgy vélekedik, hogy az a királyi hatalom megerősödésével és a Károly Róbert uralkodása elején az ország nagy részét hatalmukban tartó tartományurak megdöntésével függhetett össze. Egy középkori hiedelem szerint - állítja Vajay - a strucc legyőzi a lovat. A csőrében patkót tartó strucc ennek lehet a plasztikus kifejezése: a nagybirtokosokat szimbolizáló lovat már elfogyasztotta az óriási madár (az uralkodó szimbóluma). Már csak a patkó maradt, azaz véget ért a kiskirályok hatalmaskodása. Amennyiben ez a szellemes magyarázat beigazolódik, értékes ideológiai motívumokkal gazdagítja címertörténetlinket.

Nagy Lajos király (1342-1382) és Mária királynő (1382-1395) több címert is egyesítenek pecsétjeiken, így a vágások mellett mellékpajzson a kettős keresztet is felveszik. Zsigmond uralkodása idején egy időre feltűnik a brandenburgi sas és a cseh oroszlán; második nagypecsétjén a vágások és a kettős kereszt (külön pajzsba helyezve) szerepelnek. I. Ulászló (1440-1444) a kettős kereszt mellett a lengyel sast és a litván lovast is használta. Minthogy az ország lakossága a pénzeken és a királyi pecséteken egyaránt szemlélhette a vágásos és a kettős keresztes mezőt - egyéb címerábrákkal együtt -, különböző változatait az uralkodóhoz köthette. A XIV. század elejétől kezdve azután fokozatosan jelentőségét vesztette a finom jelentésbeli különbség a vágás és a kettős kereszt között. A hivatalos heraldika azonban még jó ideig számon tartotta.

1369-ben Nagy Lajos a saját királyi jelvényéből vett pajzs alakját adományozza Kassa polgárainak. A leírás szerint az adományozott címer valóban egyezik az uralkodó címerképeivel, heroldalakjaival, hiszen fent három liliom képével ellátott kék színű mezőt, lent négy vörös és ugyanannyi fehér vonalat tartalmaz az ő királyi jelvénye. Az Anjou-korban kezd kialakulni az országcímer fogalma is. Nagy' Lajos uralma második felében a hozzá hű arisztokrácia egy’ része kiöregedett, kihalt. Ezért, valamint a lengyel trón megszerzését (1370) követő kormányzati tehernövekedés folyomá-

nyaként csökkentek a királyi hatalom politikai erőforrásai, s ezzel párhuzamosan növekedett a nagybirtokosok súlya. Velük szemben az udvari politika irányítói részben egyes jobbmódú, ugyanakkor szakismeretekkel rendelkező középbirtokosi erőkre próbáltak támaszkodni (így lett országbíró a középnemesi származású kúriai jegyző, majd nádori ítélőmester, Szepesi Jakab), részben - modern kifejezéssel - „alkotmányjogi reformot" hajtottak végre. Ennek következtében - amint Gerics József kutatásaiból tudjuk - 1377 elejére a királyi nagypecsét nyomójának a mellső lapját a kancellár már a főpapok és bárók akaratának a kifejezőjeként használta, a királyi kettőspecsét előlapjának királyi jellege ily módon elhalványult. Ugyanakkor az örök érvényű birtokadományok megerősítéséhez szükséges címeres hátlapot Lajos király helyett Erzsébet anyakirályné őrizte. Idősebb Erzsébet királyné 1380-ban kelt végrendeletében Magyarország címerét említi. Ez szerepel azon az ereklyetartó ládikón, amelyet fiára, Lajos királyra hagy, s amelynek „egyik oldalán sasnak, a másikon Magyarországnak a címere van" - a végrendelet szövege szerint.

Az 1380 táján formálódó magyar államfogalomnak az 1381-es tűnni békében a korona lesz a szimbóluma. A Velencei Köztársaság ekkor mond le Dalmáciáról, amely - a békeszöveg megfogalmazása szerint - régi idők óta jogilag „a magyar királysághoz és a magyar koronához tartozik", s a magyar király' követei a lemondást nemcsak az akkori uralkodó, Nagy' Lajos, hanem „a királyságban és a koronában utódai" nevében is elfogadják. Emellett a köztársaság arra is kötelezettséget vállal, hogy' éri hétezer aranydukátot fizet „a fenséges királynak, utódainak a királyságban és a koronában, magának a királyságot képviselő koronának és a korona helyett megjelenőknek". Igen tanulságos, hogy' alig egy' évvel az anyakirályné végrendeletében említett „Magyarország címere" után a turini béke okmányának a megfogalmazója miképpen próbálja elválasztani a kialakuló magyar államfogalmat az éppen uralkodó király személyétől.

A királyi tanácsban helyet foglaló főpapok és bárók számára is akkor tudatosodhatott igazán, hogy ők Magyarország reprezentánsai, amikor 1386-ban Mária királynő és édesanyja az ellenük fordult Horváti-párt fogságába esett.

A XVHI-XIX. század fordulóján élt neves pecséttani kutató, Pray György közli az ábráját annak a hasított címerű pecsétnek, amelyet a tanács ekkor vésetett: az első, sávozott mező pajzstalpában halmot, a második mezőben talapzatra helyezett kettős keresztet láthatunk. A pajzs fölött nem hiányzik a korona sem, a nyomó latin nyelvű köriratába pedig a „Magyarország országlakóinak a pecsétje" szöveg került. Azaz, ha Pray ábrája hiteles, a lényegében a mai koronás kiscímerrel megegyező címer 1386-ban, az uralkodónő fogsága idején az ideiglenesen király nélkül maradt királyságot reprezentálta. S a megteremtett precedens nem sokáig váratott követésre: 1401-ben már maguk a királyi tanács urai tartóztatták le Zsigmond királyt (1387-1437) és vésettek kettős keresztes pecsétnyomót az általuk ideiglenesen király nélkülivé tett királyság kormányzása céljából kiállított oklevelek megerősítésére. Innen már csak egy lépés az 1445. évi XV. törvénycikk, amely „kodifikálja" az országcímer fogalmának a kialakulását, amikor I. Ulászló királynak a várnai csatában bekövetkezett hősi halálát követően a kettős keresztet egyenesen az „ország jelvényének" mondja. I. Ulászló néhány pénzén és egyik pecsétjén koronával fedett és hasított címerpajzsban egyesítik a vágásos és a kettős keresztes mezőt. Ez már a magyar címer olyan változata, amely más tartományra való utalást nem tartalmaz, s ezért később kiscímernek nevezte el a heraldikai irodalom. Ez az egyesítés ekkor még rövid életűnek bizonyult, minthogy továbbra is előfordult, hogy csak a kettős keresztet tekintették az ország címerének. Mátyás király (1458-1490) is ilyen értelemben hivatkozott rá, amikor a főkegyúri jog kérdésében összekülönbözött IV. Sixtus (1471-1484) pápával. Azt írta a bíborosoknak Rómába, hogy inkább hajlandó hármas kereszté változtatni az ország címerét, mint jogairól lemondani. Nagyon tanulságos az a tény, hogy Mátyás 1464-ben a vágásos címert részesítette előnyben pecsétjein. Emellett - más címerábrázolásokkal egyesítve - családi jelvényét, az aranygyűrűt tartó hollót is pajzsára emelte.

Magyarország királyai a XIV. századtól más országok és tartományok fölött is uralkodtak, s természetesen ezek címerét és családi címerüket is szerepeltették pecsétjeiken.

A kettős kereszt legkorábbi ábrázolásainkon talapzat nélkül, lebegve szerepel. *Első talapzata* a félkörív vonal hármas megtörése révén kialakult góükus stílusú lóhereív, amely a XIII. század vége felé először V. István király, majd néhány királyné pénzén jelentkezett. Nemrégiben fogalmazódott meg egy olyan magyarázata, miszerint a hármas ívelés az ősi chorezmi államig vezethető vissza. (Az ottani II—IX. századi pénzeken alkalmazták, állítólag a független államhatalom jelképeként.) E felfogás szerint a kazár földön élt chorezmiek révén, a kazárok közvetítésével jutott el Magyarországra. E szép elméletet azonban nem támasztják alá megbízható adatok. Némi ingadozás után a *hármas halom* a XIV. század közepe óta szerepel a kettős kereszt alatt. Szép példája látható Nagy Lajos király első nagy kettős pecsétjének a hátlapján. Szerepeltetése megfelel a magyar heraldika természetességre törekvő stílusának, amely nem kedvelte a lebegő címerábrázolásokat, s valamilyen módon (kézbe adva, alátámasztva, talapzatra állítva stb.) a valóságban jól elképzelhető formában ábrázolta őket. A kései gótika a hármas halomnak plasztikus kiképzést adott, a reneszánsz idején kialakult kerek ívei pedig a barokk korban parabolikus formát vettek fel. A romanüka évtizedei alatt az is előfordult, hogy a halmokat természetes sziklás hegyekként ábrázolták. A XIX. század végén azután visszatértek a természetes hármas halomhoz. E motívumnak a kettős keresztHez és a pajzsmezőhöz, illetve a magyar címerrel együtt ábrázolt más címerekhez viszonyított nagysága az idők folyamán ugyancsak többször változott.

A kettős kereszt megjelenése után hamarosan szokássá vált a tövéhez nyílt, leveles *koronát* helyezni. (Legkorábban II. András pénzein fordul elő.) Ennek szerepeltetése a középkorban még ingadozott, később a korona állandósult.

Amint láttuk, a hármas halom szimbolikája megjelenése idején rendkívül egyszerű volt, mindössze azt a talajt, talapzatot jelképezte, amelyen a kereszt nyugodott. Ezt az értelmezését támasztja alá az a tény is, hogy már viszonylag korán zöld színnel ábrázolták. Werbőczy korában sincs még a hármas hegynek szimbolikus tartalma, s a XVI. században Oláh Miklós is egyszerűen zöld hegyként említi.

A XVI. század elejére a vörös-ezüst vágásokhoz, majd mintegy másfél évszázaddal ezt követően a hármas hegyhez is érdekes magyarázat kapcsolódik; eszerint az államcímer az országot mint területet, illetve ennek részeit, alkotóelemeit szimbolizálja. A címernek, illetve elemeinek folyókra vonatkoztatott értelmezésével II. Ulászló (1490-1516) egyik oklevelében találkozunk 1496-ban: ebben Szlavónia címerének két ezüst pólyája a Száva és a Dráva folyót jelképezi. A királyi kancelláriában ez a szemléletmód hamarosan Magyarország címerével kapcsolatban is megnyilvánult: a Kassa város címerét 1502-ben bővítő királyi oklevél az országcímer négy' ezüst sávját a négy' legnevezetesebb folyóval: a Dunával, a Tiszával, a Drávával és a Szávával értelmezi. A Magyarország szokásjogát kötetbe foglaló Werbőczy' István maga is hosszú ideig tevékenykedett a királyi udvar bíráskodásában, így jól ismerte ezt az értelmezést, majd - a kettős keresztet Szent István pápai adományából eredeztető felfogás párjaként - *Hármaskönyvé* be is beleírta. Minthogy pedig Werbőczy' munkája 1848-ig a magyar nemesség „bibliájának" számított, a négy ezüst sávnak a főfolyókkal való azonosítása széles körben elterjedt, s az idősebbek közül még ma is sokan ismerik. Nincs kizárva, hogy' ez a felfogás visszahatott a címer ábrázolásának a módjára is: a korábban általában hétszer vágott pajzs mellett II. Mátyás (1608-1619) uralkodása alatt feltűnik és 1874-ig használatban maradt a nyolcszor vágott változat is. III. Károlyról kezdve a címereslevelekén előforduló, díszítőelemként szereplő magyar címerábrázolásokon a „pólyás" címert örökítették meg. Ez azt jelenti, hogy' az addigi, vörössel kezdődő és ezüsttel végződő vagy', az ugyancsak gyakran használt, ezüsttel kezdődő és vörössel végződő sávozat helyett vörössel kezdődő és vörössel is végződő vagy ezüsttel kezdődő és ezüsttel is végződő vágássor alakult ki; azaz vörös alapon négy ezüst pólya, illetve ezüst alapon négy vörös pólya keletkezett. A vörössel kezdődő vágássor tisztábban ábrázolta a négy folyót, és heraldikailag is helyesen alkalmazható rá a „pólyás" címer kifejezés. (A párhuzamosan továbbra is használatban maradt vörössel és ezüsttel, illetve ezüsttel és vörössel hétszer vágott mezőt szakmai szempontból helytelen pólyásnak mondani, hiszen a pólya

kialakításának előfeltétele, hogy csak egy fém és egy' szín váltakozhat, s a vágások számának párosnak kell lennie, de a gyakorlatban ezeket is gyakran nevezték pólyás címernek.)

Az államcímerben az ország területét láttató szemlélet később a hármas halom újszerű értelmezésében is megnyilvánult: egy portugál szerző, Anton Macedo 1687-ben a hármas halmot Magyarország három legnagyobb hegyének a jelképeként értelmezi (nem mondja meg, melyek azok), majd a XVIII. században meginduló magyar heraldikai irodalom már a Tátrát, a Fátrát és a Mátrát érti a hármas hegyen. Később egyesek bírálattal illették ezt a magyarázatot, újabbak költésével is kísérleteztek. Megpróbálták a Golgotával, Pannonhalma dombjaival, sőt az ország három vezető társadalmi „rendjével" is azonosítani a halmokat, de ezek az értelmezések nem terjedtek el. így' végül a Tátra-Mátra-Fátra szimbolika maradt meg a köztudatban a XX. századig.

Amint láttuk, címerünk pajzsa fölé a XIV. század óta helyeztek nyílt, leveles koronát. Ez egyre gyakrabban szerepelt, majd - először Zsigmond király idején - zárt koronává alakult. Rudolf király (1576-1608) óta már csak zárt koronával találkozunk, s meghonosodott az a szokás, hogy az országcímer pajzsát a magyar királyi korona (Szent Korona) fedi.

Magyarország királyai hosszabb-rövidebb időn át számos szomszédos tartományra is kiterjesztették uralmukat. Ha ezek jó részét véglegesen nem is tudták megtartani, uralmi igényeiket azzal hangsúlyozták, hogy' „hűbéres" tartományok uralkodói címét is használták, címerüket pedig felvették pecsétjükre. E szokás következtében olyan címeregyüttes alakult ki, amely - elvileg - mindazoknak a tartományoknak a címereit tartalmazta, amelyek valaha a magyar Szent Koronához tartoztak, s amelyekre később a Habsburgok ezen az alapon igényt tartottak.

A későbbi heraldikai szakirodalom ezt a címert nagycímernek nevezte el. Minthogy' pedig külpolitikai vagy' egyéb megfontolásokból egyes tartományukat nem szerepeltettek, alkalmazni kezdték az országcímernek egy olyan változatát is, amely a „kapcsolt részek" és „melléktartományok" címereinek csak egy részét ábrázolta. Ezt a címert előbb *egye-*

sített címernek, majd századunk második évtizedétől *középcímernek* mondták. A Magyarországot jelképező vágásos és kettős keresztes pajzzsal egyesítve vagy azt kisebb pajzsokra helyezve, „címergyűrűbe" fogva a közép- és a nagycímeren általában az alábbi tartományok címerei fordultak elő:

1. Dalmácia - kék mezőben három aranykoronás leopárdfej;
2. Horvátország - vörössel és ezüsttel sakkozott mező;
3. Szlavónia - két hullámos ezüstpólya közt futó nyest, fölötte csillag;
4. Galícia (Halics, „Gácsország") - három aranykorona;
5. Lodoméria - kék mezőben két sakkozott pólya;
6. Kunország - ágaskodó koronás oroszlán;
7. Bosznia - vörös mezőben kardot tartó kar;
8. Bulgária - három farkas;
9. Szerbia - fekete vadkanfej, szájában nyíllal.

Az országcímert, illetve a tartományi címereket díszítőelemként is felhasználták családi címereslevelek ábráinak ünnepélyesebbé tételére; ennek szép példái a Thaly, a Vidák és a Sola család ármálisai (az utóbbit Erdély címere ékesíti).

Az idők folyamán az egyes címerek itt nem említett mázait és ábrázolásaik részleteit gyakran változtatták.

A XIX. században - először 1848-ban - az unió törvénybe iktatása után Erdély címere is egyesült Magyarországéval. Vörös sávval vágott pajzsot ábrázolt, felső, kék mezejében arany csőrű, vörös nyelvű sassal (a magyarok címere), tőle jobbra arany nap, balról megújuló hold (a székelyeket jelképezte), az alsó mezőben hét vörös ormú vár (a szászok szimbólumaként). A későbbi történeti hagyomány szerint az erdélyi seregtestek már a középkorban sasos zászlók alatt vonultak hadba. Van olyan értelmezés is, amely a sast Alsó-Fehér vármegye címerének sasábrájából eredezteti. A két évtizeddel ezelőtt megfogalmazott újabb magyarázat szerint a hét vár névcímerként eredetileg Erdély - németül Siebenbürgen, latinul Septem castra, magyarul hét vár - egészét jelképezhette. A sas uralmi szimbólumként szerepelhetett, a hold és a csillag ősi kozmikus motívumok voltak. Az 1874-es címerrendezéskor Fiume 1659-ben kapott címere

is belépett a magyar középcímer pajzsán helyet kapott területek jelvényei közé. Vörös mezejében hercegi korona alatt kétfejű sast ábrázol, kiterjesztett szárnyakkal, jobb lába sziklán áll, bal lábát egy korsón tartja, amelyből víz ömlik.

Az 1526 után Magyarország koronáját viselő Habsburg-királyok hazánkon kívül még jó néhány más ország, tartomány uralkodói címét és címerét viselték. Legfontosabb méltóságuk a XIX. század elejéig a német-római császári cím volt, amelynek helyébe, miután viselése I. Napóleon győzelmei után anakronizmussá vált, az osztrák császári címet vették fel. Mindkét császári méltóság jelvénye a kétfejű sas volt, amelyet mintegy pajzstartóként alkalmaztak s különböző tartományaik címereit a legváltozatosabb variációkban szerepeltették. (Az osztrák sas néhány részletében különbözött a német-rómaitól.) A sok tartományi címer együttes ábrázolásának másik, leggyakrabban alkalmazott módja volt, amikor a főpajzsot körülvevő külön kis pajzsokkal címgyűrűt alkottak az egyes tartományi címerek. Itt nem térhetünk ki annak a hosszú küzdelemnek a részleteire, amelyet - leginkább a XIX. század első felében - a magyar királyi kancellária folytatott a feudális jogfelfogás szerint Magyarországhoz tartozó tartományok címereinek más, örökös tartománybéli címerekkel ismételten tervezett öszszekeverése ellen az uralkodói nagycímer, illetve középcímer ábrázolásain. A „magyar koronához tartozó" országok címereinek a feloldása más „koronák" országainak a címereiben ugyanis annak a heraldikai kifejezése lett volna, hogy Magyarország elveszti önállóságát és beleolvad az összmonarchiába. Már 1765-ben Kaunitz herceg arról értesítette a magyar királyi kancelláriát, hogy a királynő férje, Ferenc császár elhunytéval a Lotaringiai-háznak reá háramlóit címeit és címereit Mária Terézia (1740-1780) az osztrák címeivel és címereivel kívánja egyesíteni. Rendeletéhez cím és címertervezetet is csatolt azzal, hogy a szerint alakítsák át a magyar királyi pecséteket is. Gróf Esterházy Ferenc magyar kancellár a következő év elején terjedelmes válaszban fejtette ki ellenérveit: a magyar királyaként használt, a magyar korona különböző tartományait megnevező uralkodói címek, címerek elhagyása, megváltoztatása az uralkodónőre lenne sérelmes - azaz igen politikusán, lát-

szólag a királynő érdekeit védve Magyarország érdekeit védte meg. Hasonló eljárást választottak a későbbi kancellárok is 1780-ban, majd 1806-ban, az osztrák császárság megalakításakor, s ezt követően Metternich hercegnek a magyar címer elleni támadásai idején. E hosszú küzdelem záróakkordjaként született meg az 1848. évi XXI. törvénycikk a nemzeti színről és az ország címereiről, amely az 1. §-ban kimondta, hogy „a nemzeti szín és az ország címere ősi jogaiba vissza állíttatik", majd a 2. §-ban azt is előírta, hogy ünnepek alkalmával minden középületen, közintézménynél és minden magyar hajón a nemzeti lobogót és az ország címerét használják. Ugyanakkor a kapcsolt részeknek megengedte, hogy az ország színei és címere mellett saját színeiket és címerüket is használhassák. Erdély címerének külön pajzson való szerepeltetését azonban az 1848-as unióig nem lehetett megakadályozni, mert az országrészt a Habsburgok a törökök kiűzése után is önálló fejedelemségként, majd 1765-től nagyfejedelemségként kormányozták.

A magyar közép-, illetve nagycímer problematikája fontos része maradt a Habsburg Birodalom más részeihez és az uralkodóházhoz való viszonyainkat szabályozó „közjogi kérdésnek" 1848-1849-ben, majd a kiegyezést követő évtizedekben, a monarchia felbomlásáig. Nagyon tanulságos, hogy 1848-ban éppen a Kossuth Lajos vezette pénzügyminisztériumban alkották meg a magyar középcímernek azt a változatát, amely kizárólag az akkor ténylegesen Magyarországhoz tartozó területeket szimbolizálta. Ez a magyar kiscímeren kívül az unióval akkor visszacsatolt Erdély, valamint a régi kapcsolt részek közül Horvátország, Szlavónia és Dalmácia jelvényeit tartalmazta.

Kossuth neve másutt is feltűnik államcímerünk történetében: róla nevezték el hazánk korona nélküli kiscímerét. Érdekes, hogy a magyar republikánusok ezt a címert már 1848 decemberében, V. Ferdinánd (1835-1848) lemondatása és Ferenc Józsefnek (1848-1916) a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül történt uralomra lépése után használni kezdték a *Márczius Tizenötödike* című újság hasábjain. A korona levételével hangsúlyozni kívánták, hogy Ferenc Józsefet nem ismerik el királyaiknak, és hogy szakítottak a királysággal. Példájukat egyre többen követték,

s a korona nélküli kiscímert már tág körben alkalmazták 1849 tavaszán, amikor a kormányzó-elnök a *Függetlenségi Nyilatkozatot* követően utasítást adott ki az „új helyzetnek megfelelő", „a magyar álladalom pecsétje" körirattal való használatára. Kossuth Lajos már a reformkor előtt használta a kiscímert. Kumorovitz talált egy tintarajzot, amely negyedszázaddal korábban keletkezett, Kossuth Lajos 1823-ban kelt ügyvédi oklevelén. Sajnos nem lehet tudni, milyen megfontolások alapján kerülhetett ez a később köztársasági értelmezést kapott kiscímer az ügyvédi oklevél kacskaringós kezdőbetűjébe. A kor kancelláriai gyakorlata szerint az oklevél díszítésébe az oklevélnyerő is beleszólhatott, ha ezért anyagi áldozatot vállalt. így tehát nincs kizárva, hogy Kossuth maga kérte e sajátos díszítést a király nevében kelt oklevélbe. Persze az is feltételezhető, hogy a rajz az oklevél díszítőjének egyéni szüleménye. Megjegyezzük, hogy Kossuth címere a kor már bemutatott ábrázolási gyakorlatának megfelelően négy pólyát mutat, akárcsak az 1849-es hivatalos államcímerek. így tulajdonképpen az úgynevezett Kossuth-címer nem azonos a Kossuth által használt változattal. (Azóta még korábbi előfordulásait sikerült megtalálni a korona nélküli címernek.)

Világos után az önkényuralom, az új abszolutisztikus rendszer megszűntette az ország függetlenségét, betiltotta a Habsburg-ellenes gondolatot szimbolizáló 1848-as címerek használatát, s visszatért az 1848 előtti címerekhez. A koronátlan kiscímer leginkább a népművészet díszítőelemeként vagy a Kossuthot külföldre követő magyar emigráció bizonyos köreiben élt tovább, de itt sem töreüenül. így például amikor az emigráció olyan bankót nyomatott, amelynek beváltását győzelmes hazatérte, az ország szabadságának a kivívása utánra ígérte, nem az általa hivatalossá tett koronátlan, hanem a koronás kiscímerrel erősítette meg, azaz visszatért a hagyományos országcímer használatához.

Az 1867-es kiegyezés után sikerült háttérbe szorítani a sokak szemében gyűlöletes sasos címereket, de teljesen nem lehetett megszabadulni tőlük. *Az* Osztrák-Magyar Monarchia osztrák felének a jelvényei révén a „közös" intézmények, főleg a hadsereg jelvényein mindig szerepeltek. A kimondottan magyar intézmények azonban most már nyugodtan

használhatták a koronás kiscímert. Emellett állandóan használták az 1848-as, az ország területét jelképező középeimért. Ennek kialakult egy, az uralkodó által alkalmazott változata is, szívpajzsán a királyi család címerével. Ez utóbbi - az 1915-ben kelt rendelkezés szerint - kétszer hasított pajzs, középső vörös mezejében ezüstpólya, amely az „Ausztriai Ház" címere volt. Jobbról aranyban kék koronás, kékkel fegyverzett, kiöltött kék nyelvű vörös oroszlán (Habsburg) és balról aranyban három, haránt helyzetű, csonkított ezüst sassal megrakott vörös harántpólya (Lotaringia).

A nagycímert különböző közjogi ellentétek miatt 1918-ig sem tették közzé hivatalosan. A Monarchia közös közép- és kiscímereit átfogóan szabályozó 1915-ös királyi döntés is későbbre halasztotta. Ez a döntés egyébként paritásos alapon rendezte a címerhasználat ügyét, a „közös" intézmények részére a közös kis- és középcímer használatát írva elő.

Ezek a két fél, Ausztria és Magyarország egy magasságban, azonos nagyságban egymás mellé helyezett koronás kis-, illetve középcímeréből álltak. A két pajzsot egy közéjük helyezett harmadik kisebb pajzs, az uralkodóház címere kapcsolta össze. A közös középcímer érdekessége volt, hogy'Dalmácia, valamint Bosznia-Hercegovina címere mindkét fél pajzsára rákerült, s így az egyesített címeren kétszer szerepelek. Ez a megoldás kompromisszumos kifejezése volt annak a ténynek, hogy Dalmácia egyik része a Monarchia osztrák, másik része magyar feléhez tartozott, továbbá azt reprezentálta, hogy a Monarchia által 1908-ban annektált Bosznia és Hercegovina jogi helyzete rendezetlen (a közös pénzügyminisztérium igazgatta őket). A magyar intézmények által használt magyar kiscímer jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármas halomnak aranykoronás, kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettős kereszt. A pajzson a magyar királyi korona nyugszik. Pajzstartók: jobbról és balról egy-egy lebegő fehér ruhás angyal, de engedélyezték a kiscímer olyan módon való használatát is, hogy a pajzsot jobbról cserfaág, balról olajfaág övezte. Ugyanígy kétféle pajzstartóval volt használható az 1915-ös magyar állami középcímer is. Ennek szívpajzsán a kiscímer látható. Nagypajzsa négyeit, alul betolt, hasított ékkel. Felső, jobb negyedében

Dalmátország címere: kékben három (kettő-egy) aranykoronás, szembenéző arany oroszlánfej; felső, bal negyede Horvátország címere: ezüsttel és vörössel ötször sakkozott mező. Alsó jobb negyede Szlavónia címere: kék mezőben ezüst hullámos ikerpólya közt vörösben természetes színű nyest, a felső pólya fölött lebegő, sugárzó, arannyal keretezett hatágú vörös csillag. Alsó bal negyede Erdély címere: vörös, keskeny sávval osztott mező; fent kékben arannyal fegyverzett növekvő fekete sas, amelyet a felső jobb sarokban sugaras arany nap, a felső bal sarokban fogyó ezüst holdsarló kísért, lent aranyban hét (négy-három) vörös bástya (vár), egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral (a felső három-, az alsó négyormú) és az oromsorok közt két-két ablakkal. Az ék jobb mezejében Bosznia és Hercegovina címere: aranyban a bal szélén ezüst felhőkből kinyúló, könyökben hajlított vörös ruhás kar, kezében aranymarkolatú, kivont görbe szablya. Az ék balmezejében Fiume címere: vörösben sziklán álló, balra néző, arannyal fegyverzett, fekete kétfejű sas, amely bal karmát fekvő korsón tartja, ebből víz ömlik a szikla felé, a kétfejű sas fölött kék bélésű, lengő kék szalagos, lebegő császári korona.

A nagypajzson a magyar királyi korona nyugszik.

Az első világháború végén az Osztrák-Magyar Monarchia széthullott. 1918. november 16-án Magyarországon kikiáltották a köztársaságot, s néhány hét leforgása alatt az addig használt közös államcímerek anakronisztikussá váltak. Károlyi Mihály november végén miniszterelnöki rendeletében az 1849-es független Magyarország hagyománysait újította fel, s a koronában kiscímert rendszeresítette pajzstartók nélkül, illetve lombdísznek vagy „a köztársasági államformához illő egyéb ízléses díszítésnek" a használatával. Az első magyarországi kommunista hatalomnak, a Tanácsköztársaságnak százharminchárom napos fennállása alatt nem volt ideje átfogóan rendezni a címerkérdést. Hivatalos szervei gyakran szerepeltették pecsétjeiken az ötágú vörös csillagot, de számos esetben jelvény nélküli, csupán szöveges pecséttel hitelesítették az általuk kiadott iratokat. Emellett jó néhány példát ismerünk a megelőző hónapokban bevezetett koronában kiscímeres pecsétek változatlan használatára, sőt megújítására 1919. március 21-e után is.

(Az ötágú vörös csillag a szovjet-orosz állam hadseregének a jelvénye volt, s hamarosan Magyarországon is ismertté vált.)

A tanácshatalmat felváltó kormányok a „király nélküli királyság" jelképéül az 1848-as koronás kiscímert választották. 1938-tól azonban - főleg a katonai alakulatok zászlain - emellett sor került az 1915-ös egyesített (magyar közép-) címer felélesztésére is. Ez utóbbi használata a trianoni békediktátum által elcsatolt területek egy részének a visszaszerzései és az újabb revíziós igényeket volt hivatva a heraldika nyelvén kifejezésre juttatni. A második világháború végén a német segítséggel hatalomra kerülő Szálasi Ferenc és hungarista mozgalma a koronás kiscímert választotta jelvényéül, de alája H betűt és nyilaskeresztet helyezett.

A Vörös Hadsereg bevonulása után megalakult új kormány egyr ideig a koronás kiscímert használta (pár hónapig a köztársaság kikiáltása után is). Az 1946. február 1-jén kikiáltott köztársaság 1849 politikai örökségéhez és az 1918-1919-es hagyományokhoz nyúlt vissza, amikor a koronátlan kiscímert (vagy amint ekkoriban már nevezték, a „Kossuth-címert") vette használatba. Az újabb kommunista berendezkedést kodifikáló 1949-es alkotmány új államcímert állapított meg. Az alkotmányt előkészítő bizottsághoz számos javaslat érkezett. Ezek általában a „Kossuth-címer" mellett szálltak síkra: ez a címer leválasztotta a régi címerről azoknak a területeknek a jelképeit, amelyek már nem tartoznak Magyarországhoz, levette - a kérdéssel ekkor foglalkozók szerint a királyságot jelképező - koronát; emellett kifejezi az ősi hagyományokat is, fenntartásának tehát nincs akadálya - érveltek többen mellette. Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes az alkotmányról tartott előadói beszédében mindezt elismerte, mégis elvetette a „Kossuth-címer" fenntartását, mert az - nézete szerint - a száz évvel korábbi állapotot tükrözte volna, vagyis nem fejezte volna ki, hogy Magyarország „a dolgozó nép államává" vált. így végül az 1949-es alkotmány szerint „a Magyar Népköztársaság címere: kétoldalt búzakoszorúval egybefogott kerek, világoskék mezőben kalapács és búzakalász; a mező felső részében a mezőre sugarakat bocsátó vörös csillag, alján redőzött piros-fehér-zöld szalag" lett. Rákosi Mátyás előadói beszéde szerint ez a címer világosan kifejezésre juttatta azl,

„ami az öntudatos szocialista munkás és dolgozó paraszt jelképe: a kalapácsot, a vörös csillagot, a búzakoszorút és az aranyos búzakalászt a piros-fehér-zöld nemzeti színekkel. Aki e címert látja, magyarázat nélkül is rögtön megérti belőle, hogy' ez a dolgozók országát jelképezi."

Az 1949-es államcímer más kommunista országbeli címerek mintájára készült, hazánk „szocialista" (‚kommunista') jellegét valóban hangsúlyozottan kifejezésre juttatta, ugyanakkor azonban nem fejezte ki kellő súllyal hazánk magyar voltát (csak egy vékony háromszínű szalag utalt erre), s nem követte a történelmi hagyományokat sem. Mindezek mellett súlyosan vétett a heraldika szabályai ellen is, címerpajzsot sem alkalmazott, s így csak funkciója révén volt címernek nevezhető. Természetesen sokak nemzeti érzését sértette, nem vált népszerűvé, s 1956 őszét nem élte túl.

1956 októberének felkelői - egyfajta „heraldikai népítélettel" - kivágták a magyar zászlók közepéből a rákosista címereket s hitet tettek az 1949 előtti - ekkor már általánosan Kossuth-címerként emlegetett - koronátlan kiscímer mellett. Ez utóbbi népszerűsége 1956 őszén olyannyira osztatian volt, hogy még a november 4-i szovjet fegyveres beavatkozás eredményeként hatalomra jutott Kádár János is a Kossuth-címer államcímerkénti megtartása mellett nyilatkozott egy ideig. De nem sokáig. A hatalmukat restauráló kommunista erők 1957-ben Légrády Sándor grafikusművésszel újabb, az ő eszméiket tükröző államcímert terveztettek, amely 1990 nyaráig szimbolizálta Magyarországot. A heraldikai szörnyszülött 1949-es államcímerhez képest az új jelkép szakmai szempontból kétségtelenül nagy'lépést jelentett előre, mert vörössel, fehérrel és zölddel vágott tárcsapajzsa révén szigorúan vett címertani értelemben is címernek volt tekinthető. Sisakdíszeként a kommunista szimbólumot, a lebegő ötágú vörös csillagot szerepeltették, a pajzsot jobb oldalon nemzetiszínű, bal oldalon vörös szalaggal átfogott sárga búzakoszorú-kartus környezte. A búzakoszorú és a pajzs közé azonban odakerült - a tervező által minden bizonnyal az 1949-es címerből átvett - antiheraldikus kék mező is, amelyre a vörös csillag sárga („aranyszínű") sugarakat bocsátott. E címer szimbolikája meglehető-

sen egyszerű volt: a kor hivatalos ideológiájának megfelelően a pajzstartóként alkalmazott búzakalászok a parasztságot, a sisakdíszként szereplő ötágú vörös csillag az ország kommunista jellegét és egyben a munkásságot volt hivatva megjeleníteni. A kommunista hagyományokra és nemzetköziségre utalt a bal oldali búzakalászt átfogó vörös szalag is. Ugyanakkor alapos címertani ismeretek hiányában sem a címer „megrendelői", sem Légrády, sem a „Kossuth-címert" a „reakció trójai falova" minősítéssel ellátó, mögötte a „kapitalizmus és a fasizmus restaurációjának a törekvéseit kereső", újságíróból lett alkalmi heraldikus Várkonyi Endre nem vették észre, hogy - paradox módon - az 1957-es címer, ha lehet, még a „Kossuth-címernél" is „nemzetibb", hiszen fő alkotóelemének, a pajzsnak a vágásain *kizárólag* nemzeti színek szerepelnek; minden kommunista szimbólum a heraldikai szakember szemében másodlagos, külső alkotóelemek közé került. A címerben hangsúlyozott nemzeti jelleg azonban kiüresedetten, konkrét történelmi tudattartalmak nélkül jelentkezett, hiszen a pajzs nemzetiszínű vágásai mögött csak a heraldikát igen alaposan értők ismerhették fel az ősi magyar címer vörössel és ezüsttel hétszer vágott hármas halmának a zöldjét, így az 1957-es címer ennyire áttételesen már csak alig-alig utalt a történelmi magyar címer egyes ábrázolásaiból kiolvasható szimbólumokra. Az „utca embere", a nem heraldikus szemlélő teljes joggal láthatta úgy, hogy az 1957-es címer a pajzs formáján kívül semmit sem vett át évezredes, önálló, folyamatos államiságunk szimbólumából, történelmi címerünkből.

A pártállam idején a történelmi magyar címer elemei külföldön éltek tovább. Az Árpád-ház családi címerére utaló vágások mindvégig szerepeltek, s ma is ott láthatók Szlovákiában, Besztercebánya és néhány más város címerének a pajzsán, míg a kettős kereszt használatára néhány szlovákiai város mellett főleg Svájcban (Elfingen és Töss címerében), valamint Lotaringiában ismerünk szép példákat.

Az Árpád-házzal való rokonság kifejezésére a nápolyi Anjouk már a középkorban felvették az Árpádok címereit. I. „Jó" René a Lotaringiával szomszédos Bar hercegségét is a magáénak mondhatta s, 1420-ban feleségül véve Lotaiiugiai Izabellát, apósa halála után örökölte a lotaringiai her-

cegséget is. Utódainak hosszú harcok után sikerült megszilárdítaniuk uralmukat Lotaringiában. Minthogy a küzdelmük során jelvényként a kettős keresztet használták, ez hercegségükben, majd azon kívül is hamarosan annyira közismertté vált, hogy a nyugati heraldikai szakirodalom a kettős keresztet már több száz éve lotaringiai kereszt néven említi. (A címerkép egyébként finoman utalt a család magyarországi trónigényére is, ennek érvényesítésére azonban sem René, sem utódai nem tettek kísérletet.) Amikor a porosz-francia háború után Lotaringiát (Lorraine) 1873-ban Németországhoz csatolták, a francia érzelmű lotaringiai katolikus főpapok a kettős keresztet választották azon reményük kifejezésére, hogy a német uralom nem lesz tartós. S valóban, az első világháborúban bekövetkezett francia győzelem után a terület visszakerült Franciaországhoz. A lotaringiai kereszt azonban a második világháború alatt vált világhírűvé. Hitler csapatai 1940-ben legyőzték a szövetséges francia, angol és belga seregeket, és ideiglenesen uralmuk alá hajtották Párizst és Franciaország nagy részét. A németekkel szemben a harcot a végső győzelemig vállaló franciák (akik élére hamarosan De Gaulle került) a „felszabadítás keresztje" néven is emlegetett vörös lotaringiai keresztet helyezték kék zászlajukra. A kettős kereszt így a „szabad francia erők" szimbóluma lett. Az 1944 nyarán a szövetségesekkel Normandiában partra szálló francia csapatok és a hozzájuk csatlakozó hazai ellenállók e jelvény alatt vettek részt hazájuk felszabadításában. Érthető, ha a kettős kereszt ma is ismert és kedvelt Franciaországban.

Hazánkban az 1980-as évek végén, az előző évtizedek uralkodó ideológiájának az összeomlása nyomán világossá vált, hogy nemzeti szimbólumunk nem lehet tovább a kádárista címer. Egyre többen követelték a történelmi magyar államcímerhez való visszatérést. (Kállay István professzor és e sorok írója ennek érdekében szakmai érvekkel alátámasztott beadványt is intézett az akkori kollektív államfői testülethez, az Elnöki Tanácshoz.) Abban megoszlottak a vélemények, hogy a történelmi koronátlan vagy koronás címer reprezentálja-e hazánkat a jövőben. Az eltérő nézetek képviselői heves sajtóvitát is folytattak. A „Kossuth-címerben" sokan az 1848-1949-es szabadságharc kormányzó-

elnökére és az 1956-os forradalmi napokra is emlékeztető szimbólumot láttak, emellett úgy vélték, hogy egy köztársaság címerpajzsa felett nem szerepelhet a királyi korona. (Érdekes kivételként még olyan hozzászóló is akadt - a szegedi Tanárképző Főiskola egyik oktatójának a személyében -, aki az ötágú vörös csillagot kívánta a „Kossuth-címerrel" egyesíteni.) A heraldikai (szakmai) érvek azonban egyértelműen a koronás kiscímert támogatták, amely már hosszú évszázadok óta szimbolizálta hazánkat. A pajzs felső szegélyén nem közönséges korona látható, hanem az éppen uralkodó király személyétől már a középkorban elváló Szent Korona, amely immár több mint fél évezrede a magyar állam szimbóluma, s mint ilyen akkor is nyugodtan reprezentálhatná a köztársasági Magyarországot, ha a korona mindenütt csak a királyi címerek részeként szerepelne. Csakhogy korona látható a vüág legősibb köztársasága, San Marino címere felett csakúgy, mint a szintén nem királyság Andorra pajzsának felső szélén, s végül falkorona szerepel nyugati szomszédunk, Ausztria államcímerében is a pajzstartó sas fején. Mindezekből kitűnik, hogy maga a korona nem tekinthető kizárólag királyi szimbólumnak. A koronás pajzzsal szemben a koronátlan kiscímer, bár - amint láttuk - esetenként már Kossuth Lajos születése előtt is szerepel (ezért tévesen tapadt hozzá később a „Kossuth-cimer" megnevezés), államcímer funkcióhoz először 1849 tavaszán jutott, s a Szent Koronás címer folyamatos, hosszú ilyetén szereplésével szemben, ha többször is, de mindannyiszor csak rövid ideig (1849. április-augusztus, 1918-1919, 1946-1949 és 1956-1957) jutott hazánkat szimbolizáló szerepkörhöz.

Mindezek a szempontok együttesen azt eredményezték, hogy hosszas viták után az Országgyűlés 1990 júliusában a magyar múltat és az önálló államiságot jobban hangsúlyozó koronás kiscímer mellett döntött, s így a több száz éves heraldikai hagyományt folytatva Magyarország államcímere végre ismét a (Szent) koronás kiscímer.

CS. KOTTRA GYÖRGYI

MAGYARORSZÁG ZÁSZLAJA ÉS A MAGYAR KATONAI ZÁSZLÓK

A zászló az emberi kultúra terméke, a különböző emberi csoportok önazonosító, másoktól valamilyen módon megkülönböztető jelvénye, amely a használók saját jelképeit (színeket, ábrákat, feliratokat) jól láthatóan hordozza.

Hosszú út vezetett az egyszerű, rúdra tűzött, gyakran csak a csoport gyülekező helyét és a vonulás irányát jelző jelvénytől a szuverenitást jelképező állami vagy a nemzeti hovatartozást jelképező nemzeti zászlókig.

Ez utóbbiak eredete is sokféle. Van, ahol uralkodói zászlóból alakulnak ki (Ausztria), van, ahol hajózászlóból (Nagy-Britannia), van, ahol többé-kevésbé tudatos (Egyesült Államok) vagy igencsak tudatos (volt Szovjetunió) tervezés eredményeképpen. Egy nagy csoportjuk, az európai trikolórok túlnyomó része a nagy francia forradalom hatására születik meg a nemzeti színekből.

Nemzeti színeink közül a vörös (vagy ahogyan általában mondják, a piros) tekinthető a legősibb „magyar" színnek. Minden jel arra mutat, hogy Árpád és a honfoglalók főzászlaja (amennyiben volt textiles része) vörös lehetett. Abban a korban, amikor minden szín szimbolikus értelmezést is kapott, a vöröset az erő, a büszkeség és a hatalom színének tekintették. Vörös volt Nagy Károly zászlaja, vörös a német uralkodóké. Ezt támasztja alá az is, hogy a valószínűleg ül. Béla uralkodása alatt megjelenő királyi címer alapszíne, tehát a domináns szín is a vörös (a lebegő ezüst kettős kereszttel).

Mivel a zászlók hasonlíthatatlanul régebbi jelenségek, mint a címerek, valószínűsíthető, hogy a korai Árpád-kor zászlajának színe vált a címer alapszínévé, akárcsak a másik, sokkal ismertebb, bár későbbi, vörössel és ezüsttel sávozott (a címeren vágott) Árpád-házi családi zászló alapszínévé.

Az Árpádok korában tehát a magyar zászlóról beszélve a királyi, illetve a királyi ház zászlajára kell gondolnunk, amelyeket váltakozva, illetve párhuzamosan használnak. A későbbi királyi családok idején az uralkodók a saját családi színeiket is feltüntetik a zászlón. Családi színeiket azonban

a vágásos, illetve sávozott színekkel egyesítik, melynek eredményeképpen a kettős keresztes zászló használata fokozatosan háttérbe szorul és a XV. századra önállóan és kombinálva is gyakorlatilag teljesen eltűnik. Ezzel párhuzamosan a vörös-fehér egyre inkább magyar színként válik ismertté, jellemző módon a tornakönyvek a magyar királyok tornaöltözetét ezzel a két színnel ábrázolják.

A vörös és fehér melletti harmadik nemzeti szín, a zöld eredete homályos, még feltáratlan. Mindenképpen kiegészítő színnek tűnik, amely vagy a középkor végén a függőpecsétek zsinórzatában használt zöld színből ered, vagy, s talán ez a valószínűbb, a címer harmadik mázából, a hármashalom zöldjéből kerül át a nemzeti színek közé. A három szín első ismert ábrázolása 1557-ből való, egy tornaképen a magyar szereplő dobzászlóján, takaróján és tolldíszén.

Az ország három részre szakadása után a királyi zászló a királyi területeken a Habsburg uralkodói zászló lesz, Erdélyben pedig a fejedelmek saját zászlaja.

Az ekkor már három magyar szín különböző kombinációkban jelenik meg a zászlókon: leggyakoribb a tisztán vörös hadizászló, de ismertek a vörös-zöld, zöld, esetenként vörös-kék zászlók is. Fehéret, lévén az a birodalmi hadizászló színe, sem külön, sem más színekkel egyesítve nem használnak.

A magyar színek mégis tovább élnek, mégpedig érdekes módon a koronázások alkalmával. Ekkor ugyanis a koronázási helyet, az oda vezető utat a három, magyarnak tekintett színnel dekorálják. Itt kell megemlítenünk, hogy e korban (XVI-XVII. sz.) a három színt mindössze egyszer egyesítik egy zászlón, mégpedig 1601-ben. A zászló különlegessége, hogy kétszer három színű, és hogy a török szultán adományozza Báthory Zsigmondnak.

Sem ez előtt, sem később, még a függetlenségi mozgalmak idején sem kapcsolják össze a három színt, Rákóczi egyik fejedelmi zászlaja is csak a régi, sávozott zászlót eleveníti föl.

A három magyar szín furcsa módon először 1743-ban kerül, nem a királyi, hanem a katonai zászlóra. Ekkor, mivel Mária Terézia „csak" magyar és cseh királynő, tehát nőm jogosult a birodalmi színek használatára, új csapatzászlóinál elrendeli (ez az első hivatalos katonai zászlőremlolut

történelmünkben), hogy törzszászlói fehér alapon vörös-zöld lángnyelvesek, míg a többiek zöld alapon vörös-fehér lángnyelvesek legyenek. Ez utóbbi zászlót a kortársak „nach ungarischem fuss" azaz „magyar lábra állított zászlónak" nevezték (hivatalosan is) és bizonyos értelemben magyarnak is tekintették, ami kitűnően szolgálta a hadban álló és jószerivel csak a magyar rendekre támaszkodó királynő érdekeit. A zászlót csak feltűnően rövid ideig, 1745-ig használták, férje német-római császárrá történt választása után már használhatta a császárné a megszokott színeket, a későbbiekben csak a magyar felállítású huszárezredek századzászlai vörösek vagy zöldek.

A XVIII. század végén, a francia forradalom hatására a három magyar szín új értelmezést kezd nyerni a forradalom eszméiért és a polgári átalakulásért lelkesedők és küzdők szemében. Francia analógiára a három színt a szabadság-egyenlőség-testvériség jelképének tekintik, és ugyancsak francia hatásra, mint szerte Európában, együttes, trikolór használatuk kezd terjedni; így például Martinovics nemzeti színekké a zöldet, a vöröset és a fehéret kívánta tenni.

A pár excellence magyar trikolórra vonatkozó első adatunk 1801-ből való: József nádor és felesége 1801-ben Nógrád megye zászlaját díszítette nemzeti színű szalaggal.

A reformkorban viharos gyorsasággal terjed a trikolór használata, olyannyira, hogy a címerkérdés mellett az 1832-ben kezdődő országgyűlésen már a nemzeti színek használatának kérdése vetődik fel, nevezetesen annak az országban hivatalosan is engedélyezendő használata, hiszen engedély nélkül bár, de használata rohamosan terjed, megjelenik használati tárgyakon és ruhaanyagokon, valamint a kor rendkívül népszerű selyemszalagjainak és szegélyszalagjainak jó része is piros-fehér-zöld. Végül az 1847-es országgyűlési választásokra szinte általánossá válik az ekkor még többnyire címer nélküli trikolór használata.

A polgári forradalom március 15-i győzelme után a magyar országgyűlés a leghamarabb szükségesnek tartotta, hogy már március 23-án (!) törvénybe iktassa az ország címerének és a nemzeti színeknek „ősi jogaiba" történő visszaállítását, és elrendelje, hogy' a középületeken és a hajókon „a nemzeti lobogó és az ország címere használtassék".

A nemzeti színek szentesített használata és a forradalmak idején törvényszerűnek tekinthető túlhajtott igény az eszmék szimbólumokban történő kifejezésére - egyfajta zászlókultusz megjelenését eredményezte, melynek vadhajtásai már a józanabb kortársaknak is szemet szúrtak. Miután a törvényben deklarált ősi jogok pontos mibenlétét senki sem ismerte, mindenhol és mindent „elborítottak" a nemzeti színek, boldog-boldogtalan a legkülönbözőbb méretű, formájú, címeres vagy' címer nélküli kokárdát viselte. A trikolórral díszítik a középületeket, és az alatt hajóznak a magyar folyami hajók. Használják toborzáskor, választáskor, fáklyásmeneteknél... és általában már-már mitikus szerephez jut. Mivel pontos szabályozás nem született, használata nem volt egyöntetű. Általában a koronás kiscímerrel használták, de gyakran címer nélküli változatai és megjelennek: a toborzózászlók szinte mindig egyszerű trikolórok, esetenként „Éljen a haza!", „1848" stb. felirattal.

A rendelkezések elmaradása miatt hasonlóan tarka képet mutat a közvetlenül a forradalom után szervezett nemzetőrség zászlóhasználata.

Kezdetben a zászlót adományozók tetszésére volt bízva annak formája, színei és ábrázolatai. így találkozunk címeres és feliratos trikolórral, zászlóval, melynek egyik oldala a régi megyei zászló, másik a címerrel díszített piros-fehér-zöld nemzeti zászló, van, amelyik fehér és a megyei címer látható mindkét oldalán, vagy az ország és a megye címere. Egyik festett, másik hímzett. Ebben a keveredésben igyekezett rendet tenni a forradalom és szabadságharc egyetlen, Baldacci Mór nevével fémjelzett zászlórendelete, amely 1848 júliusában szabályozta a nemzetőrzászlót és előírta, hogy szélein „nemzeti színekkel háromszögű darabokkal osztva" legyen. Azonban a rendelet kissé homályos megfogalmazásai - valamint, hogy nem mindenüvé jutott el az országban - hatására a zászlók továbbra sem lettek egységesek.

A kortársak által tisztán magyar lobogónak tekintett honvédzászlók, melyeket a minisztérium készíttetett és adományozott, annak ellenére szabályszerűbbek voltak, hogy ezekre vonatkozó zászlórendelet mind a mai napig nem ismert.

A gyalogsági és,lovassági méretben készült zászlók alaplapja fehér, széleiken a jellegzetes 43-as pártázat: zöld-vörös farkasfogak. így ez a három szín kiadja a nemzeti színeket.

A zászlók előlapján arany akantuszlevelekből összeállított keretben a magyar címer, hátoldalán hasonló keretben ülő Mária mint a Magyarok Nagyasszonya.

A fennmaradt zászlók zöme ez a szabályszerű forma, de még a nem szabályszerű zászlók is ezt a sémát köveük, legfeljebb a készítés módja, a Madonna formája, a kivitelezés (nem festettek, hanem hímzettek) tér el az általánostól. A trónfosztás után előfordulnak letakart koronás zászlók, illetve olyanok, amelyeken az úgynevezett Kossuth-címer található.

Itt kell megjegyeznünk, hogy bármennyire magyarnak is tekintette a korabeli használó ezt a zászlót, típusában, formájában és jelképeinek elhelyezésében megegyezik a birodalmi zászlókkal, mondhatni, egy általános birodalmi típust képvisel.

A szabadságharc alatt a nemzeti színek - a zászlók mellett - a zászlószalagokon is megjelennek, a leggyakoribb a három nemzeti színt három szalagon alkalmazó megoldás, de van trikolór formában készített is. Különlegesség hogy a zászlótartó övék is háromszínűek.

A szabadságharc leverése után a nemzeti jelképek, így a nemzeti színek használatát is szigorúan büntették, Haynau egyenesen halálbüntetést helyezett kilátásba használatuk esetén. A lakosság azonban, ha nyíltan nem, hát rejtve használta, viselte a három színt. Női ruhák szegélyét piros-fehér-zöld hármas díszítette; gyöngyhímzéses táskákra csempészték rá, kővel díszített ékszereken a kövek színe adta ki a nemzett színeket. Az emigrációba kényszerültek ereklyeként őrizték a megmentett trikolórokat vagy a honvédzászlók felszabdalt darabjait, az Egyesült Államokban kiadott Kossuth-bankókoh is díszítésként használták.

A honi festők pedig, akik már egy-két évvel Világos után kezdik megfesteni a nagy csatákat, képeiken még a honvédek fölé is általában a címeres trikolórt festik, a nemzeti színeket kevésbé direkt módon hordozó csapatzászlók helyett. A Bach-rendszer elmúltával a változó politikai hely-

zetben enyhült a hatalom szigora, amit a már említett festők csatákat ábrázoló, nemzeti zászlós óraképeinek elterjedése is jól jelez. 1861-ben pedig, Szent István napján a pesti polgárság ismét a magyar zászló alatt vonulhatott fel.

A kiegyezéssel ismét „jogaiba került" a magyar zászló és címer: rendeletet nem hoztak, olyannyira nyilvánvaló volt, hogy a nemzeti zászló az 1848-as trikolór. Általában a koronás kiscímer díszítette, de előfordulnak korona nélküli ábrázolások és példányok is.

Használata terén azonban akadt bizonytalanság, ha nem is a koronázásra, majd később minden ünnepre a székesfővárost és az ország településeit fellobogózó polgárok körében. A magyar zászlót hivatalosan ugyanis a magyar minisztériumok és a magyar hatóságok, valamint hivatalaik használták, s az első nehézségek már a kereskedelmi hajók új zászlójánál felmerültek, amelyeken egyesíteni kellett az osztrák és magyar lobogót. A horvát-magyar kiegyezés tovább bonyolította a zászlóhasználatot: a közös ügyek tárgyalásánál immár a vörös-fehér-kék trikolórt is kitűzték, utóbbit Horvátországban önállóan is használhatták, de mivel a követségeken csak a magyar címeres zászlót, a konzulátusokon pedig a félig magyar kereskedelmi lobogót kellett kitűzni, a zászlóhasználat továbbra is horvát-magyar berzenkedésekre és súrlódásra adott okot.

A hosszas tárgyalások eredményeképpen megszervezett magyar királyi honvédség zászlóit már a felállítás évében, 1868-ban elkészítette a minisztérium. A zászlóaljakba szervezett nemzeti haderő - amely funkciójában inkább az osztrák Landwehrre emlékeztetett - zászlói hivatalosan az 1848-1849-es szabadságharc zászlói nyomán készültek. Valójában inkább a Landwehr-zászlók struktúráját és jelképiségét ötvözték a magyar színekkel: fehér selyem alapon bordűrös szegélyük vörössel és zölddel lángnyelvezett. Előlapjukon a lebegő angyalok által tartott magyar középcímer, szokatlan lebegő koronával, míg hátoldalukon Ferenc József koronás névjele volt hímezve. Ez utóbbi igencsak vitatott volt a kortársak szemében, akik a Madonnát akarták látni a zászlón. Az elégedetlenkedőket azzal a hivatalos magyarázattal szerelték le, hogy a császár és király kifejezett óhajára hagyták el eme 48-asnak minősülő jelképet, azért,

hogy a hadsereg nem katolikus hitű katonáit ne sértsék meg. Mivel ugyanakkor a közös hadsereg ezredzászlóin továbbra is a Madonna szerepelt, az érvelés meglehetősen sántított. Valószínűbb, hogy ezzel a megoldással az osztrák katonai vezetés a honvédség Landwehr jellegét óhajtotta hangsúlyozni, hiszen annak a zászlóin szerepelt hasonló módon az uralkodói névjel.

A horvát feltöltésű alakulatok zászlóin a lángnyelvek kék-vörösek voltak, a zászlórudak pedig egységesen vörösek, a nemzeti színű spirálfestést nem alkalmazták tovább. A lovasság 1868-tól egyik hadseregben sem használt zászlót.

A császári és királyi hadiflottánál, bár állományának mintegy' húsz százalékát magyarok adták, továbbra is a még II. József alatt meghatározott lobogó (vörös-fehér-vörös, első harmadában az osztrák pólyás címerrel) maradt használatban.

Az első világháborúig a zászlóhasználat változatlan maradt. Az első, frontra induló alakulatok is ezredzászlóikkal mentek a harcterekre, az utánuk induló menetszázadok és zászlóaljak részére, mivel katonai egység zászló nélkül nem vonulhatott, menetzászlónak nevezett zászlókat adtak ki, melyek a lehető legváltozatosabbak, esetenként házi készítésűek voltak, de mivel itthon készültek, szinte kivétel nélkül nemzeti színűek, címerrel vagy' anélkül és igen gyakran feliratokkal. Miután 1916 őszén a csapatzászlókat visszavonták a harcoló alakulatoktól, a magyar királyi és esetenként a magyar feltöltésű közös ezredek katonái a háborút a nemzeti trikolór alatt vívták meg.

1915-re a Monarchia két szuverén államának sikerült végre pontot tennie a sokáig húzódó közös címer-ügy végére, és ezzel egyidejűleg legalább papíron bevezetni az új, közös hadizászlót. A fehér alapú zászlót körben váltakozva fekete-sárga, illetve vörös-zöld lángnyelvek szegélyezték, egyik oldalán az új címer, másikon a királyi névjel volt, sarkaiban a császári és magy ar korona felváltva. A zászló csak mintapéldányaiban készült el, használatára nem került sor.

A Monarchia összeomlása után a Magyar Népköztársaság a nemzeti trikolórt használta zászlajaként, a fényképek és filmfelvételek tanúsága szerint legtöbbször címer nélkül. A rövid életű Tanácsköztársaság a régi, avultnak tekintett

jelképeket, így a nemzeti zászlót is elhagyta. Helyette a vörös zászló került mindenhová, így a hadsereg alakulataihoz is. Ezek a jellegzetesen szovjet mintára készült „transzparens" zászlók (a zászlólapra jelképek helyett vágj' azokat háttérbe szorítva jelmondatok, buzdító feliratok kerültek) nem voltak egységesek, s első példányaikat nem is annyira hadizászlónak, mint kitüntető lobogónak szánták a készíttetők.

A Tanácsköztársaság idején, mint minden forradalmi változáskor, nagyon felértékelődtek a jelképek, így a zászlók is, minden nagyobb megmozdulást, ünnepséget valósággal elborított a zászlóerdő.

Hasonló méretű, bár más indíttatású zászlókultusz jellemezte a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszakot. A Trianon után fellángoló nemzeti érzés, melyet a hivatalos politika csak tovább erősített, megkívánta annak tárgyiasult megnjilvánulását. Az országot szinte elborították a nemzeti jelképek, köztük zászlók, megsokszorozva a különböző politikai indíttatású polgári és félkatonai szervezetek ugyancsak a régi jelképekkel díszített zászlóival, jelvényeivel. (Itt jegyeznénk meg, hogy nem volt ez másképp a többi vesztes országban sem, amelyekben a hamar megjelenő szélsőjobb mozgalmak propagandája nagyban támaszkodott a szimbólumok vizuális hatóerejére s ezen belül is kiemelt helyet biztosított a zászlóknak.)

A Magyar Királj'ság állami és nemzeti zászlaja továbbra is a koronás kiscímerrel díszített trikolór maradt, pajzstartóként az angyalokkal, és bár igen ritkán, de a cser- és olajág is előfordult.

A hadseregnél több jogfoljtonos és új alakulat is a m. kir. honvédség 1868-as zászlóit használta, a kiegyezés óta zászlót nem használó huszárezredek 1920-ban újonnan rendszeresített zászlót kaptak, más alakulatok az adományozó által készíttetett, nem szabványosított zászlókat használtak, melj'ek többé-kevésbé a 48-as hagyományokat követtél«. S bár az alakulatok ismételten kérték egj'séges zászló bevezetését, s a minisztérium ismételten ígéretet is tett erre, 1938-ban a Csehszlovákiába történt bevonuláskor a Hadimúzeumból kellett kölcsönkérni (!) zászlókat a bevonuló egységek részére.

1938 decemberére aztán megszületett az új zászlórendelet: a nehéz, fehér selyemből készült, vörös-zöld lángnyelves zászlók előlapjára az 1915-ös magyar középcímer került, mintegy igénycímerként, hátlapjára a földgömbön álló Szűz Mária. így a zászló egyesítette a 48-as zászlók hagyományát a régi, közös hadseregbeli hagyománnyal. Ez utóbbi zászlóin volt álló Mária-alak. A Folyamőrség lobogóira is felkerült a középcímer.

A háború alatt, 1941-től a szokásos adományozói zászlószalagok mellett megjelenik a kitüntetésként adományozott kormányzói szalag, amely nemzetiszínű és a nemzeti címerrel ékesített.

A nyilas hatalomátvétel után esetenként előfordult, hogy a nemzeti trikolórba a címer helyére a nyilaskeresztet helyezték, vagy azzal takarták ki, katonai zászlók esetében is a koronát.

1945-ben, a fegyverszünet megkötése után ismét az úgynevezett Kossuth-címert helyezik a zászlóra, de használatban maradt a sima trikolór is.

A katonai zászlók 1949-ig nem egységesek, színük és formájuk a 48-as hagyományokat követi, de előfordulnak, különösen a határvadász-alakulatok zászlóin, a lángnyelvek is. Címerük mindig Kossuth-címer.

1948-ban a honvédség úszóegységeinek zászlóit rendszeresítették, míg 1949 áprilisában a honvédség alakulatai részére jött ki az új zászlórendelet, mely a hagyományos fehér csapatzászlót lángnyelves szegéllyel és mindkét oldalán a Kossuth-címerrel rendszeresítette. Ez volt a magyar történelem talán legrövidebb ideig „élő" csapatzászló-rendelete, és a mintájára készült zászlók a legrövidebb ideig használatosak. Az 1949. augusztus 20-án törvénybe iktatott új, népköztársasági alkotmány bevezette az utódok által Rákosi-címerként emlegetett címert, melyet az év szeptemberétől a hadsereg is, ekkor még fehér zászlóin, a Kossuth-címer fölé helyezett. (A minisztérium igen nagyszámú, kör alakú, nyomott címerrel ellátott vászondarabot juttatott az alakulatoknak e célra.)

1950 szeptemberében az új katonai zászlórendelet a zászlók alapszínét vörösre változtatta, a lángnyelveket a 48-as hagyományokra való hivatkozással zöld-fehér három-

szögekre s még a csak erősítésül szolgáló zsinórszegést és a két díszbojtot is vörösre cserélték, s az adományozói szalag helyébe lépett miniszteri szalag is vörös színű lett, s nemkülönben az emlék-, dicsérő és patronáló szalagokat számolatlanul adományozók sem igen gondolkodtak más színben, mint a vörösben.

A hivatalos címeres állami zászló mellett felvonulásokon, hidakon dekorációként továbbra is használták a címer nélküli trikolórt, de csak igen korlátozott körben.

1956-ban, mint minden nagy' történelmi földinduláskor, a felhalmozódott indulatok a régi rendszer jelképei ellen (is) fordultak, így született meg 56 híres jelképe, a kivágott közepű trikolór. Valószínűleg ezzel is összefüggésbe hozható, hogy az 1957. évi alkotmánymódosítás az állami lobogóból kivette a címert, és a továbbiakban az egyszerű trikolór lett a hivatalos zászló. Természetesen bizonyos esetekben, dekorációnál, asztali zászlóknál továbbra is előfordult a már új címeres zászló használata.

A katonai zászlók esetében csak a címer módosult, a régi címeres zászlókat újrahímeztették. Új katonai zászlórendelet csak 1976-ban született, amikor az addig kis méretű (gyalogsági és lovassági) zászlókat egységesítették és a mind a mai napig élő 120x140 cm-es típust határozták meg.

A rendszerváltás utáni módosított alkotmány állami zászlóként a címer nélküli trikolórt iktatta törvénybe, ugyanakkor, a nagy társadalmi igényre való tekintettel, törvényileg nem tiltották és máig sem tiltják a címeres zászló használatát.

A csapatzászlók esetében nagyobb változás következett be: a vörös szín helyébe a „klasszikus" fehér lépett, zöld-vörös lángnyelvekkel, míg a zászló mindkét oldalára a cser- és babérág övezte kiscímer került.

A három nemzeti színt, trikolór formában, a köztársasági elnök mint adományozó szalagja képviseli.

IRODALOM

Alföldy, Andreas: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. Acta Archeologica, V. Koppenhagen 1934. 99-144. old.

Ambrózy Gyula: A magyar Szent Korona története. Budapest 1925.

Bagyary Simon: János Zsigmond aranykeresztje azonos volt-e a Szent Korona keresztjével? Századok, XLIII. 1909. 53-57. old.

Bagj'arv Simon: Megjegyzések János Zsigmond aranykeresztje körül. Századok XLIII. 1909. 313-320. old.

Bakay Kornél: A koronaőrség végnapjai. História, IV. 1982. 59-62. old.

Bakay Kornél: Sacra Corona Hungáriáé. Városi Múzeum, Kőszeg 1994.

Bárány Istián né Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos koronája. Archeologica Hungarica, XXII. Budapest 1937.

von Bárány-Oberschall Magda: Die Sankt Stephans Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn. Wien-München 1961., 1974.

Bartonick Emma: A magyar királykoronázások története. Budapest é. n.

Benda Kálmán-Fügedi Erik: A magyar korona regénye. Magvető 1979.

Beöthy Mihály: Koronakutatás kérdőjelekkel. Magyar Nemzet, LII. 1989. február 9. Visszhang melléklet.

Beöthy Mihály-Fehér András-FéreneznéÁrkos Ilona-Ferencz Csaba: Egy régi kor kozmológiájának emléke: a magyar korona. Fizikai Szemle, XXXI. 1981. 473-476. old.

#

Beöthy Mihály-Fehér András-Ferenczné Árkos Ilona-Ferencz Csaba-Hennel Sándor: Eppur si... Fizikai Szemle, XXXIV. 1984. 75-81. old.

Bertényi, Iván: Zur Geschichte der heraldischen Rangkronen. Eintrittsarbeit für die Internationale Akademie der Heraldik. Der Tappert. Mitteilungen des Wappen-Herold Deutsche Heraldische Gesellschaft EV. 1969. 1-21. old.

Bethlen, Graf, Stephan: Die heilige Stephanskrone. Symbol einer tausendjährigen Geschichte. Politische Studien,München 1978. 181 - 191. old.

Bock, Franz: Die ungarische Königskrone. „Corona Sancti Stephani" im Kronschatz der königlichen Schloßburg zu Ofen. Aachen 1896.

Bodor Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. Ars Hungarica, VIII. 1980. 1. 17-24. old. '

Boeckler, Alfred: Die „Stephanskrone" - Herrschaftzeichen und Staats* Symbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis sechszehnten Jahrhundert von Percy *Ernst Schramm* mit Beiträgen verschiedener Verfasser. III. Stuttgart 1956. 731-742. old.

Bogyay Tamás: A Szentkorona mint a magyar történelem forrása és szereplője. Gesta Hungarorum I. Történelmünk a Honfoglalástól Mohácsig. Tanulmányok. Szerk.: Saáry Éva, Zürich, 1984. 88-104. old.

Bogyay, Thomas v.: Besprechung von J. Deér, Die Heilige Krone Ungarns, (ismertetés) Byzantinische Zeitschrift, LXI. 1968. 361-364. old.

Bogyay Tamás: Könyvek - koronánkról. Új Látóhatár V. 1962. 135-140. old. "

Bogyay Tamás: Az ország és koronája. Katolikus Szemle, XXX. 1978. 1-13. old.

Bogyay Tamás: Kritikai tallózás a szentkorona körül. Annales de la Galérie Nationale Hongroise 1991. 31-39. old.

Bogyay, Thomas von: Ungarns Heilige Krone. Ein kritischer Forschungsbericht. Ungarn, Jahrbuch IX. 1978. 207-235. old.

Bónis György: Decretalis Intellecto. (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetetlenségéről.) Történelmi Szemle, XVII. 1974. 24-31. old.

Bosnyák Sándor: Aranyalma, bot, suba. Koronázási jelvényeink a néphagyományok tükrében. Művészet XVI. 1975. június 5-7. old.

Brabák Károly: A magyar korona hátsó ormának problematikája. Zománc, 1987. 88. old.

Czobor Béla: A magyar szent korona és a koronázási palást. - III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Förster Gyula Budapest 1900. 98-114. old.

Csömör Lajos: Magyarország szent koronája. Vaja 1986.

Csömör Lajos: Szent István koronája nyomában. Panoráma 1987.

Csömör Lajos: A karaván halad. Magyar Nemzet LII. 1989. február 9. Visszhang melléklet, 2. old.

Csömör Lajos: A Szent Korona titka. Könyv vázlata. Miskolc 1994.

Csömör Lajos-Lantos Béla-Lud\igh Rezső-Poór Magdolna: Egy vizsgálat eredményei a koronán. Művészet XXV. 1984. június 30-35. old. “

Csömör Lajos-Lantos Béla-Ludvigh Rezső-Poór Magdolna: A magyar korona aranyműves vizsgálatáról. Fizikai Szemle, XXXIV. 1984. 36-41. old.

Csontos Miklós: A szontkoronatan tükrében. Magyar Nemzet LIX: 1996. január 15. 6. old.

Darkó Jenő: A Dukasz Mihálv-féle korona célja és jelentősége. Archívum Philologicum, LX. 1936. 113-152. old.

Decsy Sámuel: A magyar Szent Koronának és ahoz tartozó tárgyaknak Históriája. Bétsben. 1792.

Deér Josef: Die Heilige Krone Ungarns. Graz-Wien-Köln 1966.

Donászy Ferenc: Nemzeti jelvényeink története. Budapest 1941.

Dümmeríh Dezső: Az Árpádok nyomában. Budapest 1977. 147-173 old.

Eckhart Ferenc: Jog- és alkotmánytörténet. - A magyar történetírás új útjai. Szerk.: Hóman Bálint. Budapest 1931.

Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest 1946.

Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története. Budapest 1941.

Falke, Ottó von: A szent korona. Archeológiái Értesítő, XLIII 1929 125-133. old.

Fügedi Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. - Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. *Szerk.:* Székely György. Akadémiai Kiadó 1984. 255-273. old.

Fügedi Erik: Uram, királyom... Gondolat 1974. 52-72. old.

Fülep Ferenc-Kovacs Éva-Lovag Zsuzsa (red.): Studien zűr Machtsymbolik des Mittelalterlichen Ungarn. Budapest 1983. (Insignia Regni Hungáriáé.)

Galántai József: Magyarország az első világháborúban, 1914-1918 Budapest 1974. 286-288. old.

Gere\ich Tibor: Magyarország román kori emlékei. Budapest 1938.

Gcrics József: Az úgynevezett Egbert-(Dunstan-)ordó alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon. (Salamon koronázásának előadása a krónikákban. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Székely György.) Akadémiai Kiadó 1984. 243-254 old.

Gerics József: A magyar király „birodalmi trónusa" a 13. században. Levéltári Szemle XXXV. 1985. 2. szám 45-49. old.

Gerics József-Ladányi Erzsébet: Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Theotmár krónikájában. Magyar Könyvszemle CVI. 1990. 3-4. szám, 93-98. old.

Gerics József-Ladányi Erzsébet: A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle XL. 1990. 2. szám, 3-14. old.

Gerics József-Ladányi Erzsébet: A birodalmi szent lándzsa és Szent István lándzsája. Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk. E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Budapest 1991. 7-14. old.

Grexa Gyula: A magy ar királyi korona problémái. - Überlieferung und Auftrag. Festschrift fúr Michael de Ferdinandy zum sechzigsten Geburtstag 5. Októbér 1972. Herausgegeben Josef Gerhard Farkas. Wiesbaden 1972. 401-427. old.

Győrffy György? István király és műve. Budapest 1977.

Győrffy György': Mikor készülhetett a szent korona? Élet és Tudomány; XXVI. 1971.1. 8. 58-63. old.

Himler Márton: így néztek ki a magyar nemzet sírásói. New York 1958.

Holler László: Néhány magyarázó megjegyzés a Szent Korona zománcképeihez. Népszabadság 1996. január 9. 0. old

Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886.

Kállay István: A koronakrónikához. Magyar ország. XV. 1978. január 1. 22-23. old.

Karácsonyi János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Budapest 1891.

Kardos József. A Szent Korona és a Szent Korona-eszme története. Budapest 1992.

Kárpát, Jozef Corona Regni Hungáriáé im Zeitalter der Árpádén. - Corona Regni. Weimar 1961. 225-348. old.

Kárpát Jozef: Zur Geschichte des Begriffs Corona Regni in Frankreich und England. - Corona Regni. Weimar 1961. 70-155. old.

Kátai József: Gondolatok a Magyar Koronáról. Magyar Ötvös 1989. január 14. 17. old.

Katona Tamás (szerk.): A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Európa Könyvkiadó 1979.

Kelleher, PatrickJ: The Holy Crown of Hungary - Papers and Monographs of the American Academy of Rome. XIII. 1951.

Kerékgyártó Györgyr: Szűz Mária képe a Szent Koronán. Új Magyarország V. 1995. december 6. 8. old.

Király János: A királykoronázás eredete, egyházi kifejlődése és ordóbeli kialakulása. Budapest 1918.

Kocsis Ist\rán: A Szent Korona tana. Múltja, jövője. Püski, 1995.

Kondakov N. R: Geschichte und Denkmäler der byzantinischen Emails. Frankfurt am Main 1982.

Kovács Éva: Egy elveszett magyar korona. Művészettörténeti Értesítő, XVII. 1968. 212-213. old.

Kovács Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek kérdéséhez. - Székesfehérvár Évszázadai. 2. Középkor. Székesfehérvár 1972. 103-110. old.

Kovács Éva: A magyar koronázási jelvényegyüttes kutatásának hat éve. Művészettörténeti Értesítő XXXV. 1986. 25-34. old.

Kovács Éva-Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Corvina 1980.

Kovács József A Magyar Szent Korona. Ikonológiai megjegyzések. Életünk XXI. 1984. 885-904. old.

Kovács, LJászló]: Die Budapester Wickingerlanze. Acta Archaeologica, XXIII. 1970. 323-339. old.

Kumorovitz L Bernát: A magyar közép- és nagycímer kialakulása. Levéltári Közlemények, XXXVI. 1965. 209-234. old.

Kurcz Ágnes (ford.): Szent István legendák. - István király emlékezete. Magyar Helikon 1973. 39-84. old.

László Gwla: Josef Deér: Die Heilige Krone Ungarns. (Recenzió). Századok, CVL 1972. 459-470. old.

Lovag Zsuzsa: A magyar koronázási jelvények. Magyar Nemzeti Múzeum 1978.

Lovag Zsuzsa: A korona-kutatás vadhajtásai. Művészettörténeti Értesítő XXXV. 1986. 35-48. old.

Lovag Zsuzsa: Néhány technikai megfigyelés a magyar koronán. Annales de la Galérie Nationale Hongroise. 1991. 39-42. old.

Maros Danka: „Kivánnyák e, akarják e', hogy a'klenodiumokat tartó vasas láda fel nyittasson" Művészettörténeti Értesítő XLIII. 1994. 83-87. old.

Marosi Ernő: A magyar korona a jelenkori kutatásban és a populáris irodalomban. Megjegyzések a művészettörténettudomány jelenlegi helyzetéhez és megbecsüléséhez. Művészettörténeti Értesítő XXXV. 1986. 49-55. old.

Mollay Károly: A korona elrablása. Egy magyar nő, Kottaner Jánosné emlékirata. 1439-1440-ből. Budapest 1975.

Moravcsik Gyula: A magyar szent korona a filológiai és történeti kutatások megvilágításában. - Emlékkönyv Szent István király halálának 900. évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztinián. III. Budapest 1938.425-472. old.

Pap Gábor: Fejezetek a funkcionális szempontú koronavizsgálatok történetéből. Gödöllő 1984.

Pap Gábor: Gyorsjelentés a koronakutatás állásáról. Vonzáskör, Miskolc, 1987.

Papp László: Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról, II. Magyar Iparművészet 1994. 1. szám, 6-9. old.

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok korában. I. Budapest 1893.

Póri József: Időszaki jelentés a Szent Korona ötvösvizsgálatáról. I. Magyar Iparművészet 1994. 1. szám 2-6. old.

Polner Ödön: A magyar szent korona felső részének kérdése. Kolozsvár 1943.

Pusztaszeri László: A mattsee-i Szent Korona-emlékmű. Új Magy arország II. 1992. 17. sz. január 21. 7. old.

Radvánszk}', /Inton: Das Amt des Kronhüters in Staatrecht und Geschichte Ungarns. - Ungarn Jahrbuch. IV. Mainz 1972. 27-45. old.

Rátvay Géza: A koronaőri intézmény a magyar alkotmányban. Athenaeum 1897. 178-200., 354-383., 529-560.; 1898. 1-18. old.

Petrus de Réva (Révay Péter): De Sacrae Coronae Regni Hungáriáé ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius. Augusta Vindelicorum 1613.

Schramm, Percy Ernst: Das Alte und Neue Testament in der Staatslehre und Staatssymbolik des Mittelalters. - Kaiser, Könige und Päpste. IV. Teil. I. Hälfte. Stuttgart 1970. 123-240. old.

Schramm, Percy Ernst: Die Kronen des frühen Mittelalters.- Ilorrschaftszeichen und Staatssymbolik Stuttgart. II. 1955. 377-417. old.

Schramm, Percy Ernst: Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 um 1000. - Kaiser, Könige und Päpste. II. 1968. 225-233. old.

Schramm, PercyErnst: Sacerdotium und Regnum im Austausch ihrer Vorrechte. „Imitatio imperii" und „imitatio sacerdotii" - Kaiser, Könige und Päpste. IV. Teil. I. Hälfte. Stuttgart 1970. 57-106. old.

Székely György: Koronaküldések és királykreálások a 10-11. századi Európában. Századok CXVIII. 1984. 905-946. old.

Szigeti István: A Szent Korona titka. Miskolc 1994.

Sziklay Andor: Amerikai állampolgár az emigráns Kossuth szolgálatában. William James Stillman magyarországi küldetése. Századok CXXVIII. 1994. 169-179. old.

Sziklay (C. Klay) Andor: „...mint különleges státusszal rendelkező vagyontárgy van őrizetben". A szent korona rabjai. Magyar Nemzet LíX. 1996. február 14. 14. old.

Tóth Endre: Császári ajándék a királyné részére? A szent korona készítésének helyéről és idejéről. Magyar Nemzet. LVIII. 1995. augusztus 16. 12. old.

Tóth Zoltán: A Hartvik-legenda kritikájához. (A szent korona eredetkérdése.) Budapest 1942.

Tóth Zoltán: A magyar králj'lándzsa történetéhez. - Károlyi Árpád Emlékkönyv. Budapest 1933. 536-545. old.

Tóth Zoltán: „Történetírásunk mai állása" körül. (A szent korona eredetkérdéséhez.) Budapest 1943.

Uhlirz, Mathilde: Die Krone des heiligen Stephan, des ersten Königs von Ungarns. Graz-Wien-München 1951.

VáczyPéter: Ellenvélemény a koronáról. História, VI. 1984. 3. 16-18. old. ”

Váczy P[éter]: Helm und Diadem. Acta Antiqua Akadémiáé Scientiarum Ilungaricae XX. (1972) 169-208. old.

Vajay Szabolcs: Az Árpád-kor uralmi szimbolikája. - Középkori Kútfőink Kritikus Kérdései. Memoria Saeculorum Hungáriáé. Budapest 1974. 339-373. old.

de Vajay Szabolcs: Corona Regia - Corona Regni - Sacra Corona. Ungarn Jahrbuch. VII. München 1976. 37-64. old.

Varjú Elemér: A Szent Korona. Archeológiái Értesítő, XXXIX. 1920-22. 56-70. old.

Veress *Endre:* Szent Koronánk keresztjének kérdése. Századok XLII. 1909. 143-146. old.

TARTALOM

FELELŐS KIADÓ KOCSIS ANDRÁS SÁNDOR
A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ ÉS KERESKEDELMI KFT. VEZÉRIGAZGATÓJA
A KÖTETET TÓTH EMESE SZERKESZTETTE
MŰSZAKI VEZETŐ KUN GÁBOR
MŰSZAKI SZERKESZTŐ PÁNYI BÉLA
TERJEDELME 14,5 (A/5) ÍV'
KÉSZÜLT A DEBRECENI KINIZSI NYOMDA KFT.-BEN
FELELŐS VEZETŐ BORDŐS JÁNOS IGAZGATÓ